

РОЗДІЛ I

Міжнародні відносини

UDK 327(477)

Daria Drozd,

4th year student of

Specialty «International relations»

Faculty of International Relations,

Lesya Ukrainka Eastern European

National University

DrozdDany@i.ua

THE PARTICIPATION OF THE UKRAINIAN ARMED FORCES IN THE PEACEKEEPING OPERATIONS

The main historical and contemporary participation of the Armed Forces of Ukraine in peacekeeping operations are described. The key notions of peacekeeping are defined showing this definition as the main rational tool for preventing and resolving disputes, threats, conflicts at the national, regional and global levels is the modern peacekeeping system. The main laws of Ukraine concerning peacekeeping operations are characterized with defining objectives for these operations.

The attention is focused on the Ukraine's participation in different international peacekeeping operations including 26 operations which ended and 8 ongoing operations. An important aspect of Ukraine's participation in peacekeeping on the African continent is its coordinated actions with the United Nations on the diplomatic settlement of conflicts and the adherence to official statements regarding them.

Peacekeeping missions are currently operating in Liberia, Congo, Sierra Leone, Sudan (Darfur and Juba) and other African countries. In particular, these are peacekeeping missions such as: the United Nations Mission in Liberia (UNMIL), the UN Mission in Côte d'Ivoire (ONUCI), the African Union – United Nations Operation in Darfur (UNAUMID), the UN peacekeeping operation in the Democratic Republic of the Congo (MONUSCO), demilitarization and peacekeeping in the disputed area of Abyei (UNISFA), the UN Mission in the Republic of Southern Sudan (UNMISS), UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali (MINUSCA).

Ukrainian peacekeeping potential is analysed. Participation of the armed forces of Ukraine in peacekeeping operations of the United Nations is one of the priority foreign policy tasks of our state, successful implementation of which positively influences strengthening of the national authority of Ukraine, promotes development of cooperation with Euro-Atlantic and regional security structures and has an exceptional significance for the national interests of our country. Ukraine claims to be a full-fledged subject of international relations, increases its credibility and demonstrates a peaceful policy.

Key words: *Armed Forces of Ukraine; humanitarian; NATO; peacekeeping operations; Ukraine; United Nations.*

1. INTRODUCTION

The issues of peace and security are fundamental problems of international affairs of the modern world. Under the conditions of globalization, the existence of powerful weapons of mass destruction, the serious threats of human civilization and the tendency towards the expansion of local conflicts of peacekeeping and reconciliation of the warring peoples are seen as a guarantee of global development. International institutions, foundations and specialist universities are engaged in the maintenance of peace, but the problem is far from the solution.

The settlement of military conflicts, which in modern conditions have become multi-faceted, complex, determines not only by humanitarian considerations. The extraordinary conflicts of anthropogenic origin pose a threat to peace and operate in a decentralized manner on the overall economic and political level of the countries and of the entire regions. In this regard, the scientific analysis of the international legal systems of the peacekeeping force of the Armed Forces of Ukraine in the form of international structures and the elaboration of proposals for its implementation is of particular importance.

The main rational tool for preventing and resolving disputes, threats, conflicts at the national, regional and global levels is the modern peacekeeping system. The term «peacekeeping» refers to peacekeeping and security operations, which at the end of the twentieth century have gained some kind of activation and are one of the forms of cooperation between the countries of the world and international organizations in matters of peace and security.

The aim of the study is to provide a comprehensive analysis of regional peacekeeping activities in support of international peace and security in African countries.

Theoretical and Methodical Basis of Research. The United Nations peacekeeping activities in Africa are centered around US scientists – E. Berman, K. Sems, R. Rothberg; scientists from Great Britain – N. McQuin, O. Ferley, R. May; from South Africa – A. Adebagio, E. Otitodun; from Russian Federation – L. H. Giergaev, D. V. Polikanov, V. S. Kravchenko and others. In the national scientific thought the degree of processing of the mentioned problem is much lower. The mentioned topic is developed in the works of E. P. Otaru, B. Cherkas, N. Klepach and others.

The study is carried out using **a set of methods**. The most important are: the method of scientific abstraction, analysis and synthesis, induction and deduction, combination of historical and logical approaches, quantitative analysis, systematic approach, specific research methods.

2. THE RESULTS OF THE RESEARCH

There is no single definition of the concepts of «peacekeeping», «peacekeeping activity» and «peacekeeping operations». According to the UN Charter, peacekeeping is an action aimed at reaching parties to a conflict of agreement, using mainly peaceful means provided for by the UN Charter (inspection, mediation, reconciliation, arbitration, etc.) [4].

In the Law of Ukraine «On Ukraine's Participation in International Peacekeeping Operations», international peacekeeping operations are considered as international actions or measures taken by decisions of the Security Council in accordance with the Charter of the United Nations, the OSCE, and other regional organizations that bear responsibility in the field of maintenance international peace and security [6].

The Law of Ukraine «On Ukraine's Participation in International Peacekeeping Operations» defines the following objectives for peacekeeping:

- prevention of occurrence of interstate or internal conflicts;
- settlement or creation of conditions for settling interstate as well as internal conflicts with the consent to the parties of the conflict or by using coercive measures under the decision of the Security Council, which may include monitoring and monitoring compliance with cease-fire and other hostile acts, unity of conflicting parties, disarmament and disbandment of their units, execution of engineering and other works;
- providing humanitarian assistance to people who have suffered from interstate or internal conflicts;
- execution of police functions to ensure security and respect for human rights;
- helping to overcome the consequences of conflicts;
- Removing a threat to peace, violations of peace or an act of aggression [6].

Ukraine's participation in peacekeeping and security operations began with the Verkhovna Rada approval of the Resolution No. 2538-XII of July 3, 1992 «On the Participation of the Armed Forces of Ukraine in the United Nations Peacekeeping Forces in Conflict Areas in the Territory of the Former Yugoslavia» [7].

Since 1992, more than 44 000 Ukrainian servicemen have taken part in international peacekeeping operations, 54 of whom have been killed. At present, the Ukrainian Armed Forces take part in 8 international peacekeeping operations in 6 countries of the world and the Abyei region [2].

The Armed Forces of Ukraine participated in 26 international peacekeeping operations, which ended:

1) «United Nations Protection Force» (July 1992 – December 1995), Yugoslavia (amount: 753, dead: 15). Ukraine's participation in peace-keeping and security operations began with the participation of the Ukrainian Armed Forces battalions in the United Nations Peacekeeping Force in conflict zones in the territory of the former Yugoslavia. The main tasks of the Armed Forces of Ukraine in this peacekeeping operation were: provision of convoys with a cargo of humanitarian assistance to the local population; assistance in the cessation of hostilities and the normalization of the situation; patrolling in areas of responsibility [7];

2) «UN Mission in Tajikistan» (December 1994 – May 2000), Republic of Tajikistan (amount: 21, dead: 0). The main tasks are: monitoring the implementation of the Agreement on the temporary cessation of fire and other hostile acts on the Tajik-Afghan border and in the country; Investigation of reports of violations of the cease-fire agreement and informing the UN; the observation of the fighters of the

United Tajik Opposition (UTO), their disarmament and demobilization; assisting in the reintegration of combatants into state power structures or their demobilization;

3) «Implementation Force (IFOR), Stabilization Force (SFOR) in Bosnia and Herzegovina» (December 1995 – December 1999), Bosnia and Herzegovina (amount: 400, dead: 2). In addition to performing peacekeeping and security tasks, the staff rebuilt hospitals and schools, repaired roads, electricity lines, tram tracks and provided medical assistance to the local population;

4) «United Nations Preventive Deployment Mission in Macedonia (UNAMPRM / UNPREDEP)» (June 1995 – March 1999), Republic of Macedonia (amount: 1, dead: 0). One person was sent as a military observer. Main tasks: control of the country's border areas; informing the Mission's leadership of any events that could undermine stability in the region;

5) «United Nations Mission in Eastern Slavonia (PAUNC)» (April 1996 – January 1998), Slavonia (amount: 415, dead: 0). The main tasks are: monitoring the implementation of Agreements on the transfer of power under the control of the UN Transitional Administration; patrolling in areas of responsibility; transportation of UN personnel and support of humanitarian cargoes;

6) «UN Mission in Angola» (January 1996 – February 1999), Republic of Angola (amount: 216, dead: 1). Restoration of engineering infrastructure in the areas of responsibility (restoration of roads, bridges and pontoon bridge crossings) are the main tasks of the operation;

7) 1996–2002 «UN Mission to the Prevlaka Peninsula, Croatia», Republic of Croatia (amount: 2, dead: 0);

8) «UN Mission in Guatemala» (January-May 1997), Republic of Guatemala (amount: 8, dead: 0). The main tasks are: to monitor compliance with the provisions of the Ceasefire Agreement signed by the Government of this country and the Movement for the National Revolutionary Unity of Guatemala (NRUG) on December 4, 1996; official termination of hostilities; the disengagement of forces and the demobilization of the forces of the NRUG at the points of collection;

9) «OSCE Verification Mission in Kosovo» (December 1998 – March 2001), Kosovo, Republic of Serbia (amount: 23, dead: 0). The main tasks of 23 military observers were: report on the situation in the region to the OSCE Permanent Representation; organization of interaction with the authorities of Yugoslavia, Serbia and other authorities, political parties, other Kosovo organizations, as well as accredited international and non-governmental organizations to facilitate their duties;

10) «International Peacekeeping Forces in Kosovo – KFOR» (1999–2003), Kosovo, Republic of Serbia (amount: 174, dead: 1). Since September 1999 till July 2000, the main tasks were patrolling the area of responsibility; alternation at checkpoints; escorting convoys and escorting the Serbian population through the «Albanian» territory. Since September 1999 till March 2001, the main tasks were: transportation of national personnel and senior persons; freight; evacuation of the wounded; support of movement of troops. Since December 2002 till July 2003 – columns support; patrolling and maintaining order in the area of responsibility; engineering field intelligence; search and disposal of explosive devices on the paths

of passing columns, marking of minefields; construction works and provision of humanitarian assistance;

11) «OSCE Mission in Georgia» (1999–2005), Georgia (amount: 5, dead: 0). During the mission 5 people, military observers, were sent from Ukraine;

12) «Multinational Force in Iraq» (August 2003–December 2005), Republic of Iraq (amount: 1629, dead: 18). The main tasks were: maintenance of safety in the area of responsibility, escorting of convoys, humanitarian cargoes, service on checkpoints, patrolling, etc.; protection of local self-government bodies, religious and historical monuments, bridges, sources of drinking water and other important objects; control over the delivery of weapons by civilians and members of former armed groups; implementation of engineering and other work necessary for the elimination of the consequences of the conflict, assistance in providing the civilian population with drinking water; ensuring the safety of the activities of international humanitarian organizations, assisting in the transportation of humanitarian goods; evacuation of the civilian population in case of danger to his life; provision of medical services, first of all, first medical aid to the civilian population; fulfill other functions of security and human rights;

13) «United Nations Interim Force in Lebanon» (July 2000–August 2006), Lebanon (amount: 657, dead: 0). The main tasks were: demining minefields and roads; road and column construction; equipment fortification units of the Mission; construction of new focal points for Mission units;

14) «United Nations Special Mission to Afghanistan» (April 2000–May 2001), Islamic Republic of Afghanistan (amount: 1, dead: 0). The political mission was located in Afghanistan, but the headquarters was in Islamabad (Pakistan). The main tasks of the mission were: the organization of cooperation with Afghan and other embassies, Russian border guards and peacekeeping forces;

15) UN Mission in Sierra Leone (2001–2005), Republic of Sierra Leone (amount: 680, dead: 6). The main tasks (March 2001–December 2004) were: transportation of personnel of the Mission and senior officials; freight; medical transportation; evacuation of the wounded; surveillance flights; air accompaniment of troop movements; (December 2000–February 2005) – maintenance and repair of material and technical resources provided by the Armed Forces of Ukraine to the UN Mission in Sierra Leone; training of crews of armored personnel carriers and truck drivers; support of humanitarian cargoes [12];

16) «Humanitarian mission in the State of Kuwait» (April–August 2003), State of Kuwait (amount: 448, dead: 0). The main tasks were: responding to crisis situations; security in the region; assistance in protecting the civilian population from the consequences of the possible use of weapons of mass destruction; assistance in effectively eliminating the possible consequences of weapons of mass destruction on the territory of the State of Kuwait; radiation, chemical and biological exploration of the area [12];

17) «United Nations Mission in Ethiopia and Eritrea» (November 2000–July 2008), Ethiopia and Eritrea (amount: 7, dead: 0). The main tasks were: conducting peace-keeping and security operation within the established Temporary Security Zone (TSZ); surveillance within the TSZ by patrol and established control posts;

investigation of cases of violation of the boundaries of the TSZ by armed servicemen, units, investigation of cases of fire detection, illegal actions against the civilian population by both parties; inspecting the locations of police departments; ensuring the marking of the boundaries of the TSZ on the ground; ensuring security of meetings of the Military Coordination Committee; Assistance to the Border Crisis Commission established in Geneva on the determination of the borders between Eritrea and Ethiopia; in cooperation with international humanitarian organizations, to facilitate the return to their places of refugees and displaced persons;

18) «NATO Training Mission in the Republic of Iraq» (December 2005–December 2011), Republic of Iraq (amount: 10, dead: 0). The main tasks of the national personnel of the Armed Forces of Ukraine were: training of the personnel of the Iraqi National Police; preparation of programs and training of Iraqi security forces in military training institutions in Iraq (Al Rustamyan Military Academy, National Defense University, United Staff College, Defense Linguistic Institute) and abroad; planning, organizing and conducting training for the Iraqi Armed Forces sergeant; provision of advisory assistance: Training and Development Center at the Iraqi Ministry of Defense; on logistical support of the Iraqi Ministry of Defense; coverage of the Mission's activities in the media [3];

19) «UN Mission in Georgia» (August 2001–June 2009), Georgia (amount: 5, dead: 0). The main tasks of the mission were: monitoring the implementation of the ceasefire and the separation of forces between the Georgian and Abkhaz sides; monitoring the activities of peacekeeping forces; control of the security zone; observation of areas of heavy weapon storage;

20) «United Nations Mission in the Sudan» (October 2005–July 2011), Republic of the Sudan (amount: 11, dead: 0). The main tasks were: assistance in the implementation of the Peace Agreement; observation and verification of the state of implementation of the agreement on the cessation of fire and investigation of cases of its violation; monitoring the movement of armed groups and redeploying armed units in the Mission's area of responsibility; assistance in the implementation of the program of disarmament, demobilization and reintegration of ex-combatants; assisting the parties to the conflict in restoring the rule of law and order in the country; assistance in returning refugees and displaced persons to the region; conducting, in cooperation with the parties to the conflict and international organizations, humanitarian mine clearance operations; ensuring the security of international personnel and the civilian population;

21) «NATO Operation «Ocean Shield» (2013–2014), Somali Coast (amount: 249, dead: 0). The main tasks were: to counter the threats to international security, especially piracy in the Horn of Africa, the Gulf of Aden and the coast of Somalia. Main military equipment: Hetman Sahaidachny frigate; deck helicopter Ka-27 ПП [11], [14];

22) «NATO Counterintelligence Operation Active Endeavor» (May 25, 2007–November 13, 2013), Mediterranean Sea (amount: 249, dead: 0). The main tasks were: to exclude the possibility of providing international terrorist organizations by sea, preventing illegal traffic in the interests of financing international terrorist

organizations, collecting and exchanging information about suspicious vessels; maintenance and care of suspicious vessels; support of vessels with especially important cargo; misuse of civil shipping [1];

23) «Operation of the European Union «ATALANTA» (03 January – 05 March 2014), Somalia Coast (amount: 249, dead: 0). The main tasks were: to protect ships, as well as to deter and prevent acts of piracy and armed robbery off the coast of Somalia. Main military equipment: Hetman Sahaidachny frigate; deck helicopter Ка-27 ПР. The objectives of the operation: prevention and counteraction to manifestations of piracy; protection of civilian vessels performing tasks within the framework of the World Food Program, including by presence of armed units on vessels; protection of commercial vessels circulating in the area of operation, after assessing the need for this protection; surveillance of the Somali coastal waters in areas where there is a danger, especially for maritime traffic; taking the necessary measures, including the use of force, to prevent and interfere with the attempt to commit acts of piracy or armed robbery; arrest, detention and transfer of persons who have committed or are suspected of committing acts of piracy or armed robbery; interaction with countries, structures and organizations represented in the region to combat acts of piracy [13];

24) «International Security Assistance Forces in the Islamic Republic of Afghanistan» (2007–2014), Islamic Republic of Afghanistan (amount: 30, dead: 0). The main tasks of the national personnel of the Armed Forces of Ukraine were: establishing and maintaining cooperation with Afghan government agencies and representatives of international organizations deployed in the country; planning and implementation of measures to ensure the security of a certain personnel; planning and implementation of civil-military cooperation measures; assessment of the situation in the area of responsibility, participation in the process of analysis of the development needs; providing medical assistance to representatives of the International Security Assistance Force and the local population; counseling to doctors at local hospitals; engineering exploration of the area and the clearance of explosive objects in the area of responsibility; provision of advisory and military assistance to the servicemen of the Afghan National Army on the maintenance and operation of helicopter equipment;

25) UN Operation in Côte d'Ivoire (November 2010–December 2011, August 2013–February 2016, May 2014–April 2017), the Republic of Côte d'Ivoire (amount: 60, dead: 0). Tasks of the national contingent: implementation of air reconnaissance, surveillance and medical evacuation; support of troops, cargoes and columns; air support of UN units; ensuring the conduct of elections; patrol and transportation of personnel Operations, implementation of planning and coordination of flights; planning and coordination of aviation passenger and freight transportation; analytical processing of operational information; provision of assistance and coordination of air transportation activities by representatives of local authorities, UN agencies, the Armed Forces and non-governmental organizations; planning of the logistic support of the military component of the operation; monitoring and analysis of the state of

implementation of the current logistic support of the components of the operation; performance of other tasks according to occupied positions [12];

26) «UN Mission in Liberia» (2004–February 2018), Republic of Liberia (amount: 301, dead: 6). Tasks of the national contingent: transportation of personnel of the Mission and senior officials; freight; medical transportation; evacuation of the wounded; air exploration; aviation search and rescue activities of the Mission; surveillance flights; Airborne support for the movement of troops to the UN Mission [8]. Tasks of national personnel: implementation of planning and coordination of flights; planning and coordination of aviation passenger and freight transportation; provision of assistance and coordination of air transportation activities by representatives of local authorities, UN agencies, the Armed Forces and non-governmental organizations; planning of the logistic support of the military component of the operation; monitoring and analysis of the state of implementation of the current logistic support of the components of the operation; analytical processing of operational information; observing the development of the situation in the areas of responsibility; assistance and cooperation with humanitarian organizations, monitoring of the functioning of governmental and non-governmental structures; monitoring of the situation connected with the preparation for the national referendum, presidential and general elections.

As already noted, to date 338 servicemen of the Armed Forces of Ukraine perform tasks in 8 international peacekeeping operations in 6 countries of the world and in the region of Abyei [5]:

a) From 2000, (contingent from 2012) «United Nations Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo», Democratic Republic of the Congo (amount: 264, dead: 2). Tasks of the national contingent: air reconnaissance and surveillance; conduct of containment and, if necessary, fire support of the United Nations ground forces. Main military equipment: Mi-24 combat helicopters – 4 units; Mi-8MT transport helicopters – 4 units [9];

b) KFOR Multinational Force in Kosovo (2003), Republic of Serbia (amount: 40, dead: 3). The task of the national contingent: to ensure the safe and unhindered movement of KFOR troops through the implementation of tasks for the elimination of artificial obstacles in the routes of removal, clearing roads from traffic jams and destruction with the involvement of heavy engineering equipment; exploration, demining and disposing of explosive objects, including homemade explosive devices; organization and conduct of mine safety measures in the interests of KFOR forces. The national contingent carries out tasks in the multinational combat group «East» (the leading country – the USA);

c) «UN Mission in Kosovo» (from 2000), Republic of Serbia (amount: 2, dead: 0). Tasks of national personnel: planning and control of the military component of the Mission; coordination of efforts of KFOR, EULEX and other organizations; collection and analysis of information; observing the maintenance of law; control over observance of human rights; assistance in providing humanitarian assistance; support of mass media activity; performance of other tasks according to occupied positions;

d) «United Nations Mission in the Republic of Southern Sudan» (from 2012), Republic of South Sudan (amount: 4, dead: 0). Tasks of the national personnel: monitoring compliance by the parties to the conflict with the ceasefire agreement; patrol zone of responsibility, collection and analysis of information; monitoring the process of disarmament, demobilization, reintegration and repatriation of all members of armed groups; control over observance of human rights; assistance in providing humanitarian assistance; providing constant communication with local authorities, UN agencies and non-governmental organizations; performance of other tasks according to occupied positions [10];

e) «Joint peacekeeping forces in the security zone of the Transnistrian region of the Republic of Moldova» (since 1998), the Republic of Moldova (amount: 10, dead: 0). The peace and security operation in the security zone of the Transnistrian region of the Republic of Moldova is carried out by the joint peacekeeping forces of the Armed Forces of the Republic of Moldova, the Transnistrian Moldovan Republic, the Russian Federation and Ukraine on the basis of the «Agreement on Principles of Peaceful Settlement of Armed Conflict in the Transnistrian region of the Republic of Moldova». In accordance with the Agreement, the main task of the joint peacekeeping forces is to preserve peace and maintain law enforcement in the area of armed conflict in cooperation with law enforcement structures, as well as create the preconditions for resolving political situations by political means. Control over compliance with the security regime in the area of armed conflict settlement and the collection of information on the facts of violations by conflict parties of the peace and order-based peace agreements is made up of groups of military observers, which include representatives from each of the parties;

f) «United Nations Peacekeeping Force in Cyprus» (from 2013), Republic of Cyprus (amount: 2, dead: 0). Tasks of national personnel: patrolling the buffer zone; observing the development of a security situation in the buffer zone; collection and analysis of information; control over observance of human rights; assistance in providing humanitarian assistance; providing constant communication with local authorities, UN agencies and non-governmental organizations; performance of other tasks according to occupied positions [10];

g) «United Nations Interim Force for Security in Abyei» (from 2012), Abyei district (amount: 6, dead: 0). Tasks of national personnel: monitoring compliance with the Agreement between the Government of Southern Sudan and the Sudan People's Liberation Movement on interim procedures for the management and security of the area; patrol zone of responsibility, collection and analysis of information; control over movement of troops (forces) and population; monitoring the process of disarmament, demobilization, reintegration and repatriation of all members of armed groups; control over observance of human rights; assistance in providing humanitarian assistance; providing constant communication with local authorities, UN agencies and non-governmental organizations; performance of other tasks according to occupied positions;

h) NATO Training and Advisory Mission «Strong Support» in the Islamic Republic of Afghanistan» (from 2015), Islamic Republic of Afghanistan (amount: 11, dead: 0). Tasks of national personnel: conducting engineering exploration of traffic,

objects and terrain; engineering support of automobile column movement in the area of responsibility; carrying out measures to counteract the use of improvised explosive devices and to dispose of explosive objects; alternation in the composition of the forces of a consolidated rapid reaction unit; provision of advisory assistance to the Afghan National Army personnel on training in mine clearance specialists and specialists in general engineering; planning and implementation of measures to ensure the safety and protection of certain military personnel (including VIP support). The main tasks identified are: training for the Afghan army and police; Assist the Government of Afghanistan in developing the legal system of the state; ensuring the safety of military personnel and civilian personnel of countries participating in the mission [1], [3].

3. CONCLUSIONS AND PROSPECTS OF FURTHER RESEARCH

Thus, significant Ukrainian peacekeeping potential, together with the acquired peacekeeping experience, attracts the attention of leading Western countries and international organizations to cooperation with Ukraine on such an important issue, which in turn compensates for the negative political factors that have arisen around our country in recent years.

Participation of the armed forces of Ukraine in peacekeeping operations of the United Nations is one of the priority foreign policy tasks of our state, successful implementation of which positively influences strengthening of the national authority of Ukraine, promotes development of cooperation with Euro-Atlantic and regional security structures and has an exceptional significance for the national interests of our country. Involvement of Ukraine in international peacekeeping operations of international organizations contributes to increasing the role of our state among the member states and strengthening its positions in key areas of activity, creating a favorable climate for establishing and intensifying bilateral economic cooperation with the respective states, obtaining international experience and its use in reforming the law-enforcement system Ukraine in order to increase its combat capability and professionalism, promote the national interests of Ukraine and its external political priorities, and strengthening security in the world. Thanks to peacekeeping activities, Ukraine claims to be a full-fledged subject of international relations, increases its credibility and demonstrates a peaceful policy.

REFERENCES

1. Актуальний стан відносин України з НАТО/ Ген. консульство України в Шанхаї. URL: <http://ukrconshanghai.org/node/107>.
2. Алісова О., Романюк Н. Миротворча діяльність України. *Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки*. Луцьк: Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2007. № 7. С. 5–11.
3. Антитерористична операція НАТО «Активні зусилля»/ Мін. оборони України. URL: <http://www.mil.gov.ua/index.php?part=peacekeeping&lang=ua&sub=zysulia>.
4. Бруз В. С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів: навч. посіб. Київ: Либідь, 1995. 111 с.
5. Діючі операції ЗСУ у міжнародних операціях із підтримання миру і безпеки. URL: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/uchast-zbrojnih-sil-ukraini-u-mizhnarodnih-operacziyah-z-pidtrimannya-miru-i-bezpeki.html>.

6. Закон України «Про участь України у миротворчих операціях» від 23 квітня 1999 року. *Урядовий кур'єр*. 1999. № 15. С. 2.

7. Участь України у миротворчій діяльності. URL: <https://ukraineun.org/ukraine-and-un/peacekeeping-activities/>.

8. Історія миротворчої діяльності Збройних сил України. URL: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/istoriya-mirotvorchoi-diyalnosti-zbrojnii-sil-ukraini.html>.

9. Українські військові у міжнародних миротворчих операціях. Інфографіка. *Укрінформ*. URL: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ukraiinski_viyskovi_u_mignarodnih_mirotvorchih_operatsiyah_in_fografika_184466.

10. Участь ЗС України у міжнародних операціях. URL: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/>.

11. Цирфа Ю. Вибір позаблоковості, який зробила Україна, поважають. *Віче*. 2011. № 5. С. 24–27.

12. Evolution of Peacekeeping as a Tool of Foreign Policy. URL: <http://politics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-462>.

13. List of non-UN peacekeeping missions. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/NATO_peacekeeping.

14. Ocean Shield: Military Delegations of Ukraine and NATO hold talks on board Hetman Sahaidachnyi Frigate. URL: <http://un.mfa.gov.ua/en/press-center/news-from-ukraine/617/>.

УЧАСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЯХ

Описано основну історичну та сучасну участь Збройних сил України в миротворчих операціях. Визначено головні поняття й суть миротворчості, які відображають це визначення як головний раціональний інструмент для запобігання та розв'язання суперечок, загроз, конфліктів на національному, регіональному й глобальному рівнях сучасної миротворчої системи. Охарактеризовано основні закони України стосовно миротворчих операцій, зазначено також їх цілі.

Головну увагу приділено участі України, зокрема участь її Збройних Сил, у міжнародних миротворчих операціях. Описано 26 операцій, що закінчилися, та вісім тих, що проводяться, у яких Україна брала та продовжує брати участь. Важливим аспектом участі нашої держави в миротворчій діяльності на Африканському континенті є його скоординовані дії з ООН щодо дипломатичного врегулювання конфліктів і дотримання офіційних заяв щодо них.

Нині в Ліберії, Конго, Сьєрра-Леоне, Судані (Дарфур і Джуба) та інших африканських країнах діють миротворчі місії. Зокрема, це такі як Місія Організації Об'єднаних Націй у Ліберії (МООНЛ), Місія ООН у Кот-д'Івуарі (ОНУСІ), Африканський Союз – Операція ООН у Дарфурі (UNAUMID), миротворча операція ООН у Демократичній Республіці Конго (МООНСДРК), демілітаризація та підтримка миру в спірній зоні Аб'єї (ЮНІСФА), Місія ООН у Південному Судані (МООНЮС), багатомірна інтегрована місія ООН у Малі (MINUSCA).

Проаналізовано український миротворчий потенціал. Участь Збройних сил України в миротворчих операціях ООН є однією з пріоритетних зовнішньополітичних завдань нашої держави, успішне здійснення якої позитивно впливає на зміцнення національної влади України, сприяє розвитку співпраці з Євроатлантичним та регіональними структурами безпеки й має виняткове значення для національних інтересів нашої країни. Україна претендує на статус повноцінного суб'єкта міжнародних відносин, підвищує авторитет і демонструє мирну політику.

Ключові слова: Збройні сили України; гуманітарний; НАТО; миротворчі операції; Україна; ООН.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Aktualnyi stan vidnosyn Ukrainy z NATO/ Heneralne konsulstvo Ukrainy v Shankhai. URL: <http://ukrconshanghai.org/node/107>.
2. Alisova, O., Romaniuk N. (2007). Myrotvorcha diialnist Ukrainy. *Nauk. visnyk VDU im. Lesi Ukrainky*. Lutsk: Volynskiy derzh. un-t im. Lesi Ukrainky, № 7, 5–11.
3. Antyterorystychna operatsiia NATO «Aktyvni zusyilia» / Ministerstvo oborony Ukrainy. URL: <http://www.mil.gov.ua/index.php?part=peacekeeping&lang=ua&sub=zysulia>.
4. Bruz, V. S. *OON i vrehuliuvannia mizhnarodnykh konfliktiv*: Navch. Posib. Kyiv: Lybid, 1995, 111 p.
5. *Diiuchi operatsii ZSU u mizhnarodnykh operatsiiah iz pidtrymannia myru i bezpeky*. URL: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/uchast-zbrojnih-sil-ukraini-u-mizhnarod-ni-h-operacziyah-z-pidtrimannya-miru-i-bezpeki.html>.
6. Zakon Ukrainy «Pro uchast Ukrainy u myrotvorchykh operatsiiah» vid 23 kvitnia 1999 roku. *Uriadovi kurier*, 1999, № 15, P. 2.
7. *Uchast Ukrainy u myrotvorchii diialnosti*. URL: <https://ukraineun.org/ukraine-and-un/peacekeeping-activities/>.
8. *Istoriia myrotvorchoi diialnosti Zbroinyi Syl Ukrainy*. URL: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/istoriya-mirotvorchoi-diyalnosti-zbrojnii-sil-ukraini.html>.
9. Ukrainski viiskovi u mizhnarodnykh myrotvorchykh operatsiiah. *Infografika. Ukrinform*. URL: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ukraiinski_viyskovi_u__mignarodnih_mirotvorchih_operatsiyah_in_fografika_184466.
10. *Uchast ZS Ukrainy u mizhnarodnykh operatsiiah*. URL: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/>.
11. Tsyryfa, Yu. Vybir pozablokovosti, yakyi zrobyla Ukraina, povazhaiut. *Viche*, 2011, № 5, 24–27.
12. *Evolution of Peacekeeping as a Tool of Foreign Policy*. URL: <http://politics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-462>.
13. *List of non-UN peacekeeping missions*. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/NATO_peacekeeping.
14. *Ocean Shield: Military Delegations of Ukraine and NATO hold talks on board Hetman Sahaidachnyi Frigate*. URL: <http://un.mfa.gov.ua/en/press-center/news-from-ukraine/617/>.

Матеріал надійшов до редакції 12.09.2019 р.

УДК 325.14:311

Анна Королевська,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та туризму, доцент,

Хмельницький національний університет, Україна

mailstudentav@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0679-7423>

АНАЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНКИ ІНТЕГРАЦІЇ МІГРАНТІВ У ПРИЙМАЮЧЕ СУСПІЛЬСТВО

У статті зазначена необхідність побудови системи оцінки інтеграції мігрантів в українське суспільство. Розглянуто наявні та чинні інструменти такої оцінки. Для оцінки інтеграції мігрантів використовують системи індикаторів. Найбільш активно

така система (показники Сарагоси) розроблялась, а наразі вдосконалюється в Європейському Союзі, витоки якої сягають 1999 р. На початку показники Сарагоси включали індикатори, які аналізували інтеграцію мігрантів за чотирма сферами, як-от: зайнятість, освіта, соціальне включення та активне громадянство. Згодом ця система розширилась.

Показники Сарагоси стали основою для побудови інших інструментів аналізу інтеграції мігрантів. Спільний проект ОЕСР-ЄС «Settling In» (2018 р.) охоплює економічні та соціальні результати як шляхом кількісних, так і якісних вимірювань інтеграції й надає порівняння результатів інтеграції іммігрантів і їхніх дітей. Іншим інструментом, який за основу аналізу використав показники Сарагоси, є проект Індекс політики інтеграції мігрантів (MIREX), що дає змогу провести порівняльний аналіз між країнами, оцінити ефективність ужитих змін. Для моніторингу розроблено 167 показників. У статті розглянуто також оцінку інтеграції мігрантів за проектом «Національний механізм оцінювання інтеграції» (NIEM), що ґрунтується на понад 150 індикаторах, розроблених чинних стандартах інтеграції до ЄС й охоплює різні сфери та види експертизи.

Зазначено, що в практичній площині для оцінки інтеграції мігрантів за системою індикаторів і порівняння досягнень за країнами Європи існують певні проблеми в джерелах та зборі статистичних даних. Описано європейський досвід побудови системи оцінки інтеграції мігрантів. Визначено алгоритм побудови системи індикаторів для моніторингу процесу інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство. Указано підхід по поняття «показник» і характеристики, які він повинен містити.

Ключові слова: інтеграція мігрантів; система індикаторів; показники Сарагоси; MIREX; NIEM.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Інтерес до міграційних процесів у науці коливається залежно від хвиль еміграції та міграції. Україна, відповідно до статистичних даних [1], є переважно країною еміграції, проте вона є також державою імміграції та транзиту. Українська інтеграційна політика спрямована передовсім на такі категорії іммігрантів, як біженці й особи, які потребують додаткового захисту. Кількість визнаних біженців є невеликою, порівняно із загальною чисельністю іммігрантів в Україні. Станом на 31.12.2017 в Україні статус біженця мали лише 2382 особи. Крім того, кількість визнаних біженців у 2014–2017 рр. постійно зменшується. Водночас спостерігаємо протилежну тенденцію щодо осіб, котрі потребують додаткового захисту: їх кількість, навпаки, поступово зростає [2].

Актуальність питання інтеграції мігрантів визначено в Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р.: «Хоча чисельність іммігрантів в Україні, порівняно з іншими державами, невелика, етнічне й культурне розмаїття населення зростає. Потенційний економічний розвиток і потреба в додатковій робочій силі, тісніші зв'язки з ЄС можуть збільшити імміграцію в Україну. Це актуалізує питання щодо ставлення суспільства до мігрантів та міграції, унеможливлення всіх форм дискримінації, запобігання расизму й ксенофобії». Серед завдань удосконалення статистичного забезпечення проведення аналізу міграційних тенденцій і прийняття рішень у сфері міграції в цьому ж документі зазначено необхідність «запровадження

наукового підходу до проведення аналізу статистичних даних для підвищення можливостей практичного використання його результатів у різних сферах суспільних відносин» [3].

Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 р. від 12 липня 2017 р. є рамковим документом для рішень і заходів у цій галузі на найближчі вісім років. Новий документ розроблено на заміну Концепції державної міграційної політики України від 2011 р., яка потребувала оновлення через новітні глобальні й локальні зміни, серед котрих безпрецедентна вимушена міграція з Близького Сходу, наближення України до Європейського Союзу та запровадження безвізового режиму між Україною й більшістю держав-членів ЄС, а також масштабне внутрішнє переміщення в країні з близько 1,6 млн осіб офіційно зареєстрованими як внутрішньоопереміщені особи [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні міграційні процеси та явища перебувають у сфері наукових інтересів філософів, політологів, соціологів, куртологів, демографів тощо. В Україні дослідженнями міграції займаються Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи, Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні, Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, Національний інститут стратегічних досліджень тощо. Зважаючи на значний доробок українських дослідників, існує нерозкритим питання оцінки інтеграції мігрантів в українське суспільство. Ґрунтовно питання інструментарію для оцінки інтеграції мігрантів розглянуто в європейському науковому просторі. У цій статті використано роботи авторських колективів, які працювали над побудовою системи показників Сарагоси та їх подальшого аналізу, побудови нових систем моніторинґів. Серед них – Р. Біджл, М. Браун, А. Вервей, А. Волфґардт, М. А. Гіл, Р. Дженнісен, К. Конте, Б. Лепорі, Я. Ніссен, Г. Перес, Е. Реале, Т. Хаддлстон, Дж. Д. Тейден.

Мета статті – розглянути наявний аналітичний інструментарій в оцінці інтеграції мігрантів, його методологію та алгоритм й основні положення побудови системи індикаторів для моніторинґу.

Методами дослідження стали аналіз нормативно-правових актів, статистичних даних, матеріали наукових досліджень і звітів.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Міжнародна організація з міграції визначає інтеграцію як «процес, через який іммігранти приймаються до суспільства як особистості, так і як групи. Конкретні вимоги щодо прийняття товариством, котре приймає, сильно відрізняються від країни до країни; і відповідальність за інтеграцію покладено не на одну конкретну групу, а на багато суб'єктів: самі іммігранти, приймаючий уряд, установи та громади» [5].

Для оцінки інтеграції мігрантів використовують системи індикаторів. Індикатор (анг. *indicators*) – це інструмент, який застосовують для вимірювання прогресу програм, оцінки стану програми шляхом визначення її характеристик

або змінних, а потім відстеження їх змін у часі або між групами. Чіткі показники є основою будь-якої ефективної системи моніторингу та оцінки. Індикатор як інструмент відстеження, попереджає управлінців про будь-які необхідні коригування всередині курсу, якщо буде виявлено, що програма має несподівані труднощі чи відхилення від мети, а наприкінці програми вони вимірюються для підтвердження успіху й досягнень утручання [6]. За ідеєю показників – різні цілі політики та методи дослідження. Вимірювання суспільних результатів є відправною точкою для формування політики, заснованої на фактах, незалежно від сфери політики. Ці показники результатів можуть бути потім проаналізовані різними способами для відповіді на конкретні питання політики. Ці різні типи аналізу потрібні для дебатів щодо політики, планування, упровадження та оцінки. Кожен вид аналізу потребує належних кількісних і якісних методів [7].

Спроби віднайти засоби порівняння інтеграції мігрантів у різних країнах та пошуку індикаторів інтеграції найбільш активно велися в Європейському Союзі. Витоки європейської політики щодо інтеграції мігрантів можна простежити в Програмі Тампере (1999 р.), зосередженої, з-поміж інших питань, на темі притулку та міграції.

Європейська міністерська конференція з питань інтеграції 2010 р., що відбулася в Сарагосі, прийняла Декларацію Сарагоси міністрами ЄС, відповідальними за питання інтеграції іммігрантів, закликала Комісію провести пілотне дослідження, щоб вивчити пропозиції щодо загальних показників інтеграції та повідомити про наявність і якість даних із раніше узгоджених джерел, необхідних для обчислення цих показників. У червні 2010 р. міністри домовилися «сприяти запуску пілотного проекту задля оцінки інтеграційної політики, включаючи вивчення показників й аналіз значущості визначених показників з урахуванням національних контекстів, передумови різноманітного міграційного населення та різних міграційних й інтеграційних політик держав-членів і звітування про наявність та якість даних з узгоджених джерел, необхідних для обчислення цих показників». Стокгольмська програма на період 2010–2014 рр. розробила основні показники для обмеженої кількості відповідних напрямів політики (наприклад зайнятості, освіти та соціального включення) для моніторингу результатів інтеграційної політики [8].

Комісія працювала з країнами-членами над розробкою цих показників для моніторингу результатів інтеграційної політики в чотирьох сферах зайнятості, освіти, соціального включення та активного громадянства. Ці показники відповідають стратегії «Європа 2020». Пілотне дослідження за загальними показниками опублікувало свої висновки у звіті «Використання показників ЄС щодо інтеграції іммігрантів», який оприлюднено у 2013 р. [9]. На сьогодні постійний розвиток та інтеграція європейської міграційної політики залишаються ключовими пріоритетами Європейської комісії для вирішення викликів і використання можливостей, які становить міграція в усьому світі [8]. Євростат оновлює показники щорічно, спираючись на вже узгоджені джерела даних, наприклад «Дослідження робочої сили ЄС» («EU Labour Force Survey») і

«Дослідження ЄС щодо доходів та умов життя» («EU Survey on Income and Living Conditions») [9].

Перше всебічне міжнародне порівняння інтеграції мігрантів із використанням показників Сарагоси опубліковано у 2015 р. Організацією економічного співробітництва та розвитку й Європейським Союзом. У звіті наведено докладну інформацію про іммігрантський потенціал та потоки іммігрантів, більш детальну інформацію про зайнятість, освіту, доходи, житло, здоров'я, громадянську участь і соціальну згуртованість, також кожна глава звіту стосується молодих людей і громадян третіх країн у ЄС. У главі 14 щодо громадян третіх країн в ЄС уперше проаналізовано показники Сарагоси та додаткові показники для всіх держав ЄС [10]. Із часом список показників Сарагоси 2010 р. був доповнено додатковими індикаторами (табл. 1), що включені для оцінки інтеграції мігрантів.

Таблиця 1

Список показників Сарагоси та додаткові індикатори інтеграції мігрантів [7]

	Показник Сарагоси	Додатковий показник
Зайнятість	Рівень зайнятості Рівень безробіття Рейтинг активності Самозайнятість Перекваліфікація	Зайнятість у державному секторі Тимчасове працевлаштування Часткова зайнятість Довгострокове безробіття Частки визнаних іноземних дипломів Утримання іноземних студентів
Освіта	Найвищий рівень освіти Вища освіта Передчасне закінчення школи Низька успішність Знання мови неносіями мови	Участь у дошкільній освіті Участь у навчанні протягом життя Неосвітня або ненавчальна зайнятість Резильєнтність учнів Концентрація в школах із низькою ефективністю
Соціальне включення	Ризик бідності (і соціального відчуження) Дохід Самопочуття стану здоров'я (контроль за віком) Право власності	Дитяча бідність Самооцінка про незадоволені потреби в медичній допомозі Тривалість життя Роки здорового життя Завищена вартість житла Переповненість Ризик бідності на виробництві Стійкий ризик бідності
Активне громадянство	Темпи натуралізації Частка довгострокового проживання Частка виборних представників Явка виборців	Участь у добровільних організаціях Членство в профспілках Членство в політичних партіях Політична активність
Приймаюче суспільство	Сприйняття дискримінації Довіра до державних інститутів Відчуття причетності	Громадська думка про расову/етнічну дискримінацію Суспільні відносини політичного лідера з етнічними меншинами

Підхід до аналізу інтеграції мігрантів, що реалізується в проекті Індекс політики інтеграції мігрантів (MIREX – Migrant Integration Policy Index), який схожий до сфер під час аналізу показників Сарагоси, зорієнтований на аналіз ефективності політики на основі чинного законодавства за використанням іншого аналітичного інструменту. У процесі аналізу інтеграції проект MIREX, на відміну від проекту ОЕСР-ЄС, зорієнтований винятково на іноземних громадян. Розраховується для країн Європейського Союзу, Австралії, Канади, Ісландії, Японії, Південної Кореї, Нової Зеландії, Норвегії, Швейцарії, Туреччини та США.

Комплексний індекс MIREX дає можливість відносно об'єктивно оцінити національну політику у сфері сприяння інтеграції мігрантів і дає змогу провести порівняльний аналіз між країнами, оцінити ефективність ужитих заходів [12]. Для моніторингу результатів політики дослідницька група розробила набір міжнародних показників інтеграції іммігрантів. Показники інтеграції до ЄС взято як вихідну точку та відповідно адаптовано для визначення ключових показників результатів у восьми сферах політики з акцентом на різних конкретних цільових групах політики, що вимірюються MIREX: мобільність на ринку праці, об'єднання сімей, освіта, політична участь, довгострокове проживання, доступність громадянства, антидискримінація та здоров'я. Розроблено 167 показників політики для створення багатомірної картини можливостей мігрантів брати участь у житті приймаючого суспільства. Проект інформує й залучає ключових суб'єктів політики до того, як використовувати показники для покращення інтеграційного управління та ефективності політики. Із цією метою проект визначає й вимірює результати інтеграції, політики інтеграції та інші контекстуальні фактори, які можуть впливати на ефективність політики; описує реальних і потенційних бенефіціарів політики; збирає та аналізує високоякісні оцінки наслідків інтеграційної політики.

Показник політики – це питання, що стосується конкретного компонента політики однієї з восьми областей політики. Для кожної відповіді є три варіанти – максимум три бали присвоюються, коли політика відповідає найвищим стандартам. У межах кожної з восьми областей політики показники усереднюються, щоб дати один із чотирьох балів, які вивчають той самий аспект політики, потім ці бали оцінюються задля узагальнення оцінки для кожної зі сфер політики, що вираховує загальний бал для кожної країни. Для того, щоб скласти рейтинги та порівняння, початкова шкала 1, 2, 3 перетворюється на шкалу 0, 50, 100 для розмірів і напрямів політики, де 100 % – найкращий бал [13].

Національний механізм оцінювання інтеграції (NIEM PROJECT) – це шестирічний транснаціональний проект, який має на меті підготувати ключових учасників інтеграційної галузі в 15 державах-членах ЄС, щоб краще вирішити поточні виклики й покращити результати інтеграції бенефіціарів міжнародного захисту. NIEM створить механізм дворічної, усебічної оцінки

інтеграції бенефіціарів міжнародного захисту для надання доказів про прогалини в інтеграційних стандартах, визначення перспективних практик та оцінки наслідків змін законодавства й політики. Проект намагається дати оцінку таких питань: чи добре впроваджено стандарти ЄС щодо інтеграції бенефіціарів міжнародного захисту; як вони впливають на інтеграційну політику; чи впливає політика, спрямована на бенефіціарів міжнародного захисту, на успішну інтеграцію; які проблеми та передовий досвід і які прогалини в політиці потрібно подолати. Щоб відповісти на ці запитання, NIEM розробляє понад 150 індикаторів, ґрунтуються на чинних стандартах інтеграції до ЄС й охоплює різні сфери та види експертизи, різні зацікавлені сторони й різноманітні типи доказів. Широкий діапазон показників прагне проаналізувати взаємозв'язки між доступністю та безпекою посвідки на проживання для бенефіціарів міжнародного захисту і їхніх сімей та інтеграції в різні соціально-економічні та соціально-культурні сфери. Оцінка за NIEM потребує аналізу різних типів джерел, включаючи національну статистику, кількісні і якісні дослідження, незалежне оцінювання, внутрішній аудит та самооцінку [14].

Показники NIEM охоплюють чотири основні сфери: загальні умови, юридичну інтеграцію, соціально-економічну інтеграцію та соціокультурну інтеграцію. Кожна з них містить низку вимірів, у деяких випадках відображає галузеві напрями політики; кожен вимір містить певний набір показників – 13 оцінюваних індикаторів (табл. 3).

Таблиця 2

Інтеграційні індикатори проекту NIEM

Загальні умови	Правова інтеграція	Соціально-економічна інтеграція	Соціокультурна інтеграція
Вплив прийому на інтеграцію Мейнстрім	Резиденція Сімейне єднання та воз'єднання Доступ до громадянства	Житло Зайнятість Професійне навчання та освіта, пов'язана з працевлаштуванням Здоров'я Соціальна безпека	Освіта Вивчення мови та соціальна орієнтація Будівництво мостів

Для досягнення достовірної та надійної оцінки результатів, яка дає змогу проводити порівняння між країнами, NIEM застосовує стандартизовану анкету та оцінку на основі системи балів. Кожен показник формулюється як конкретне питання, що стосується іншого аспекта інтеграції біженців. Для більшості показників існує низка альтернативних варіантів відповідей, що відображають різні варіанти політики. Перший варіант ґрунтується на сприятливих умовах, тоді як послідовні варіанти, зазвичай, представляють менш сприятливі або несприятливі положення. Бали присвоюються кожному варіанту політики, причому 100 балів – найбільш сприятливим, 0 – найменш. Залежно від кількості альтернативних варіантів відповідей, бали присвоюються за шкалою від 0 до 100 (наприклад, коли є три варіанти – бали 0–50 або 100, тоді як, коли це

нелогічно – шість балів (0, 20, 40, 60, 80, 100). Спеціальні правила оцінювання кожного показника, а також повний опитувальник, що використовується для базових досліджень, розміщено на веб-сайті NIEM (www.forintegration.eu). Для присвоєння бала (до показника) та з часом узагальненого (для виміру) використовують прості середні значення. Наприклад, якщо країна надає сприятливі умови визнанню біженцям (бал – 100), але лише обмежено утримувачам субсидіарного захисту (бал – 50), загальний бал за цим показником становить 75. Для сукупних балів за розмірність показники показників усереднюються. Опитувальник NIEM розрізняє різні підгрупи бенефіціарів міжнародного захисту. Це дає змогу здійснити різнонаправлений аналіз та порівняти рамки захисту й інтеграції (визнані біженцями; бенефіціари субсидіарного захисту; переселених біженців; особи, котрі перебувають під тимчасовим захистом; особи, які перебувають під гуманітарним захистом) [15].

Для вдосконалення інтеграції бенефіціарів міжнародного захисту в країнах-партнерах кожен із партнерів проекту NIEM створює національні коаліції, у яких беруть участь представники державних установ, академій, громадських організацій, міграційних організацій і самі бенефіціари задля посилення відносин між ключовими зацікавленими сторонами, експертами та практиками, і моніторингу виконання рекомендацій та обстоювання їх запровадження в країнах-учасниках [14].

У практичній площині для оцінки інтеграції мігрантів за системою індикаторів і порівняння досягнень за країнами Європи існують певні проблеми в джерелах і зборі статистичних даних. Деякі країни проводять інтеграційну політику протягом багатьох років, хоча навіть тоді між країнами існує адміністративний рівень, на якому проводиться ця політика; в інших країнах інтеграційна політика є відносно новим явищем або фактично не існує. Існують великі відмінності в традиціях та техніці інформаційних систем щодо політики й моніторингу політики інтеграції мігрантів між європейськими країнами [16].

Разом із тим є корисним та може слугувати певним алгоритмом під час створення такої системи для нашої країни.

Імміграційна концепція є скоріше психологічною, ніж соціологічною чи статистичною концепцією. До різноманітності визначень того, хто є іммігрантом, може бути доданий дуже різний набір інтеграційних підходів і національної політики щодо інтеграції. Вони пов'язані як з історією кожної країни (і, отже, із її політикою в цьому відношенні як приймаючої країни іммігранта), так і з іммігрантами в кожній країні. Отже, у Європі одночасно застосовують велику різноманітність політик та національних програм із тією самою метою сприяння інтеграції та соціальній згуртованості, але створення фактичного набору прав й обов'язків, що дуже відрізняється від однієї країни до іншої. Водночас інтеграційна політика також визначає схожість, пов'язану із зусиллями, які кожна держава докладає задля сприяння інтеграції іммігрантів. Спільна ідея полягає в тому, що інтеграція є доброю, бажаною й необхідною, хоча зміст цього наміру та стратегії відрізняються. Із цієї самої причини в європейському діалозі існує логічна неоднозначність щодо того, що саме є інтеграцією та як вона має відбуватися.

Отже, першим питанням, яке потрібно вирішити в процесі оцінки інтеграції мігрантів, те, якою є мета загальної інтеграції вимірювання й створення системи моніторингу. Друге питання стосується можливості мати загальну та оперативну систему оцінки. Пропонується використовувати різні види показників (різні цілі й цільові групи) для вимірювання інтеграції. Деякі з них мають статистичний характер, а інші більш якісні. Вони вказують на те, що адекватне поєднання становитиме поєднання обох типів показників – «об’єктивні» (зазвичай мають статистичний або правовий характер) і «суб’єктивні» (спостерігають за ставленням або сприйняттям) показники можуть бути розроблені для виявлення різних аспектів інтеграції.

Для досягнення прогресу на шляху до спільного виміру інтеграції потрібно також досягти консенсусу щодо оперативних визначень того, що таке показник, і характеристик, які треба враховувати під час його остаточного вибору.

Показник являє собою ознаку, характеристику або змінну, за допомогою якої ми наближаємося до знання властивості, ситуації або цілі, котрі не можуть бути безпосередньо й концептуально виміряні. Показник являє собою відносний вимірювальний засіб, який описує наявну ситуацію або зміни та тенденції за певний період часу. Відтак його характер пов’язаний із кількісним характером, хоча все частіше розробляються більш якісні (суб’єктивні) показники у вигляді постановки питань і формулювання конкретних думок щодо аспекта, який підлягає оцінці, порівнянню або вимірюванню. За допомогою цих показників можна максимально виявити й відібрати інформацію, котра повинна бути пріоритетною для створення відповідної системи оцінки та моніторингу. Відповідно до цієї логіки, система показників повинна охоплювати необхідність установлення пріоритетів щодо того, який тип даних є базовим, важливим і актуальним.

Одночасно ці індикатори повинні мати характеристики SMARTP: (Significant Measurable Appropriate Realistic Possible): Significant – Важливі: ставлення до даної реальності; Measurable – Вимірні: вимірні в навколишньому середовищі й групі; Appropriate – Відповідні: безпосередньо пов’язані з виконанням проекту, програми, утручання тощо; Realistic – Реалістичні: застосовуються до втручань; Possible – Можливі: наявність джерел даних і перевірка для їх збору, обробки та аналізу. Остання умова є критичною характеристикою для застосування системи моніторингу. Показник існує лише в тому випадку, якщо він має надійні джерела для перевірки. Відповідна система показників повинна уникати ризику насичення даних. Система показників має бути гнучкою й ефективною, а це означає, що підбір занадто великої кількості інформації (показників), які блокують механізми вимірювання та роблять оцінки неможливими, або треба уникати неоперативних ситуацій [16].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Система показників оцінки інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство на сьогодні найбільш ґрунтовно досліджена й створена на європейському

просторі, що викликано історичною необхідністю та потребою моніторингу інтеграційного процесу серед країн ЄС. Показники Сарагоси нині розширені й продовжується її подальша розробка та вдосконалення. Висока увага приділяється джерелам даних, що створюють базу для подальшої обробки. Створюються й розробляються інші методики оцінки інтеграції мігрантів, в основу яких покладено «класичні» показники Сарагоси. Водночас під час побудови такої системи потрібно дотримувалися правил визначення індикаторів. Досвід європейських проєктів, їхній підхід до аналізу оцінки інтеграції мігрантів може бути основою для створення подібної методики в українських реаліях, що відповідає завданням Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міграційний профіль України за 2017 рік. (2018). Державна міграційна служба України. Взято з https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/migprofil_2017.pdf.
2. Пирожков, С. І. (Ред.). (2018). *Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь*. Київ: Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України.
3. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року. № 482-р. (2017).
4. *Україна прийняла нову Стратегію державної міграційної політики, розроблену за підтримки МОМ*. Взято з <https://dmsu.gov.ua/news/dms/ukrajna-prijnyala-novu-strategiyu-derzhavnoj-migracijnoj-politiki-rozroblenu-za-pidtrimki-mom.html>.
5. Perruchoud, R., Redpath-Cross, J. (Ed.). (2011). *Glossary on Migration*. Retrieved from https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml25_1.pdf.
6. The United States Agency for International Development. *How to Develop Indicators*. Retrieved from <https://www.thecompassforsbc.org/how-to-guides/how-develop-indicators>
7. Huddleston, Th., Niessen, J., Tjaden, J. D. (2013). *Using EU Indicators of Immigrant Integration Final Report for Directorate-General for Home Affairs*. Retrieved from https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/legal-migration/general/docs/final_report_on_using_eu_indicators_of_immigrant_integration_june_2013_en.pdf.
8. European Commission. *Policy background*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/migrant-integration/background>.
9. OECD/European Union (2015). *Indicators of Immigrant Integration 2015 Settling in*. Retrieved from <http://www.oecd.org/els/mig/Indicators-of-Immigrant-Integration-2015.pdf>.
10. Gilmartin, M., Dagg, J. (2018) *Measuring migrant integration in Ireland*. Maynooth University Department of Geography. MUSSI Working Paper Series № 5. Retrieved from <https://www.maynoothuniversity.ie/sites/default/files/assets/document//working%20paper%205%20measuring%20migrant%20integration%20in%20ireland.pdf>.
11. OECD/European Union. (2018). *Settling in 2018: Indicators of Immigrant Integration*. Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264307216-en.pdf?expires=1573412312&id=id&accname=guest&checksum=D6E361B9EC1BC25C552035FB179A5E47>
12. Ионцев, В. А. (Ред.). (2015). *Интеграция мигрантов: возможна ли она в современном обществе?* Москва: Экон. фак. МГУ им. М. В. Ломоносова. Взято з <https://www.econ.msu.ru/sys/raw.php?o=27363&p=attachment>.
13. MIPEX. Methodology. Retrieved from <http://mipex.eu/methodology>.
14. NIEM. *National Integration Evaluation Mechanism (NIEM Project)*. Retrieved from <http://www.forintegration.eu/pl/about-the-project>.

15. Wolffhardt, A., Conte, C. A., Huddleston, Th. (2019). *The European Benchmark for Refugee Integration: a Comparative Analysis of the National Integration Evaluation Mechanism in 14 EU Countries*. Retrieved from <http://www.forintegration.eu/pl/pub/the-european-benchmark-for-refugee-integration/dnl/28>.

16. Bijl, R., Verweij A. (Eds.). (2012). *Measuring and Monitoring Immigrant Integration in Europe Integration Policies and Monitoring Efforts in 17 European Countries*. Retrieved from <https://www.scp.nl/dsresource?objectid=cf309a10-beee-4bc9-883e-629e7e69c5bf&type=org>.

17. WODC. (2017). *Immigrant Integration Indicators Proposal for Contributions to the Formulation of a System of Common Integration Indicators*. Retrieved from https://www.pun-tosud.org/wp-content/uploads/2016/02/1365-fulltext_tcm44-80242.pdf.

ANALYTICAL ASSESSMENT TOOLS OF MIGRANT INTEGRATION INTO THE HOST SOCIETY

The article looks the need to build a system of assessment of the migrant integration into Ukrainian society. Existing and current tools for such assessment are considered. The indicator systems are used to evaluate the integration of migrants. This system (Zaragoza indicators) has been most actively developed and is currently being improved in the European Union, the origins of which date back to 1999. At the beginning, Zaragoza indicators included indicators that analyzed the migrant integration by four areas: employment, education, social inclusion and active citizenship. Then this system was expanded.

Zaragoza indicators have become the basis for building other tools for analyzing migrant integration. The joint project of OECD-EU «Settling In» (2018) covers economic and social outcomes, both through quantitative and qualitative dimensions of integration, and provides a comparison of the integration outcomes for immigrants and their children. Another tool that has used Zaragoza indicators as a basis for analysis is the project Migrant Integration Policy Index (MIPEX), which is to carry out comparative analysis between countries, to evaluate the effectiveness of changes made. 167 indicators have been developed for monitoring. The article also examines the assessment of migrant integration in the project National Integration Assessment Mechanism (NIEM), based on more than 150 indicators, the existing EU integration standards developed and cover different areas and types of expertise.

It is noted that in the practical field, there are certain problems in the sources and collection of statistics in assessing the integration of migrants by the indicator system and comparing achievements across European countries.

The European experience of building the system for evaluating the migrant integration is described. The algorithm of building the system of indicators for monitoring the integration of migrants into the host society is determined. The approach to the concept of «indicator» is specified and the characteristics that it should contain are indicated.

Key words: integration of migrants; system of indicators; Zaragoza indicators; MIPEX; NIEM.

REFERENCES

1. Migrantsiyni profil Ukrainy za 2017 rik. (2018). *Derzhavna mihratsiina sluzhba Ukrainy*. Retrieved from https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/migprofil_2017.pdf. (in Ukrainian)

2. Pyrozhkov, S. I. (Red.). (2018). *Ukrainske suspilstvo: mihratsiyni vymir : nats. Dopovid*. K: Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy (in Ukrainian).

3. Stratehiia derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy na period do 2025 roku. № 482-p. (2017) (in Ukrainian).

4. *Ukraina pryiniala novu Stratehiiu derzhavnoi mihratsiinoi polityky, rozroblenu za pidtrymky MOM*. Retrieved from <https://dmsu.gov.ua/news/dms/ukrajna-prijnyala-novu-strategiyu-derzhavnoj-migracijnoj-politiki-rozroblenu-za-pidtrimki-mom.html>. (in Ukrainian)
5. Perruchoud, R., Redpath-Cross, J. (Ed.). (2011). *Glossary on Migration*. Retrieved from https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml25_1.pdf. (in English).
6. The United States Agency for International Development. *How to Develop Indicators*. Retrieved from <https://www.thecompassforsbc.org/how-to-guides/how-develop-indicators> (in English).
7. Huddleston, Th., Niessen, J., Tjaden, J. D. (2013). *Using EU Indicators of Immigrant Integration Final Report for Directorate-General for Home Affairs*. Retrieved from https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/legal-migration/general/docs/final_report_on_using_eu_indicators_of_immigrant_integration_june_2013_en.pdf. (in English).
8. European Commission. Policy background. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/migrant-integration/background> (in English).
9. OECD/European Union. (2015). *Indicators of Immigrant Integration 2015 Settling in*. Retrieved from <http://www.oecd.org/els/mig/Indicators-of-Immigrant-Integration-2015.pdf>. (in English).
10. Gilmartin, M., Dagg, J. (2018) *Measuring migrant integration in Ireland*. Maynooth University Department of Geography. MUSSI Working Paper Series № 5. Retrieved from <https://www.maynoothuniversity.ie/sites/default/files/assets/document/working%20paper%205%20measuring%20migrant%20integration%20in%20ireland.pdf>. (in English).
11. OECD/European Union. (2018). *Settling in 2018: Indicators of Immigrant Integration*. Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264307216-en.pdf?expires=1573412312&id=id&accname=guest&checksum=D6E361B9EC1BC25C552035FB179A5E47> (in English).
12. Yontsev, V. A. (Red.) (2015). *Yntehratsyia myhrantov: vozmozhna ly ona v sovremennom obshchestve?* Moskva: Ekonomicheskyi fakultet MHU ymeny M. V. Lomonosova. Retrieved from <https://www.econ.msu.ru/sys/raw.php?o=27363&p=attachment> (in Russian).
13. MIPEX. Methodology. Retrieved from <http://mipex.eu/methodology> (in English).
14. NIEM. *National Integration Evaluation Mechanism (NIEM Project)*. Retrieved from <http://www.forintegration.eu/pl/about-the-project> (in English).
15. Wolffhardt, A., Conte, C. A., Huddleston, Th. (2019). *The European Benchmark for Refugee Integration: a Comparative Analysis of the National Integration Evaluation Mechanism in 14 EU Countries*. Retrieved from <http://www.forintegration.eu/pl/pub/the-european-benchmark-for-refugee-integration/dnl/28> (in English).
16. Bijl, R., Verweij, A. (Eds.). (2012). *Measuring and Monitoring Immigrant Integration in Europe Integration Policies and Monitoring Efforts in 17 European Countries*. Retrieved from <https://www.scp.nl/dsresource?objectid=cf309a10-beee-4bc9-883e-629e7e69c5bf&type=org> (in English).
17. WODC. (2017). *Immigrant Integration Indicators Proposal for Contributions to the Formulation of a System of Common Integration Indicators*. Retrieved from https://www.puntosud.org/wp-content/uploads/2016/02/1365-fulltext_tcm44-80242.pdf (in English).

Матеріал надійшов до редакції 03.07.2019 р.

Рафал Копець,

кандидат політичних наук,

ад'юнкт (доцент) кафедри мілітарної безпеки,

Інститут наук про безпеку

Педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові

<https://orcid.org/0000-0001-9961-2573>

Софія Скробінська

студентка Інституту наук про безпеку

Педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові

РОСІЙСЬКА КОСМІЧНА ПРОГРАМА ЗАЙШЛА В ГЛУХИЙ КУТ: ІНЦИДЕНТ КОСМІЧНОЇ МОРСЬКОЇ РОЗВІДКИ

Космічні програми провідних держав орієнтовані на військову мета з самого початку. У Радянському Союзі не в змозі були конкурувати з США Держави з точки зору морської могутності, космічних активів були використані для створення асиметричної реакції - розвідувально-ударний комплекс, призначений для знищення авіаносних бойових груп. Супутники були призначені для виявлення та відстеження американських судів. В епоху після закінчення холодної війни Росія намагався зберегти потенціал морського спостереження, що розглядається як найважливіша частина військової можливості. В наш час, хоча і не без зусиль, нове покоління супутників спостереження вдосконалені, що вказує на неубутних роль супутникових систем в проведенні морських операцій. Метою статті є опис припущень, ведення та обслуговування радянських і російських супутників спостереження за морським транспортом, а також обговорити перспективи розвитку в порівнянні з останніми світовими тенденціями.

У статті доведено, що після закінчення «холодної війни», незважаючи на обмежені ресурси, Росія намагалася зберегти свій потенціал у цій галузі, усвідомлюючи важливість цього елемента військової системи. Нині не без проблем упроваджується наступне покоління супутників із цією метою, що свідчить про чималу роль супутникової розвідки в проведенні морських операцій. Автором зроблено висновок, що для Росії космос залишається надзвичайно важливою сферою, завдяки якій ця країна здатна підірвати стратегію та військові можливості західних країн, особливо США. Однак російська космічна програма страждає від багатьох «хвороб». Автор припускає, що російський потенціал морської супутникової розвідки буде засуджений до маргіналізації, як із технічних, так і фінансових, а також геостратегічних причин – високоінтенсивне військово-протистояння на морі, де супутники були б ключовим елементом, що підтримує цю діяльність, передусім розглядається як частина американсько-китайських сценаріїв суперництва. Росія в геополітичній загадці стала, незважаючи на значні й досить ефективні дії, спрямовані на те, щоб змінити цю тенденцію, актором другого плану.

Ключові слова: США, Росія, Радянський Союз, космічне суперництво, «холодна війна», екологія, програми.

1. ВСТУП

Космічні дослідження, незважаючи на мирну риторику, ніколи не були вільними від типово військових застосувань. Щоправда, під час «холодної війни» наддержави намагалися зберегти статус так званого святилища й не наважилися на розміщення зброї в космосі в повному сенсі цього слова (здатної до фізичного знищення об'єктів противника), натомість повним ходом

працювали над системами підтримки військових дій. У радянській морській доктрині почесне місце зайняли супутникові системи виявлення та відстеження кораблів, що є ключовим компонентом розвідувально-ударного комплексу, головне завдання якого – боротьба з американськими авіаносними бойовими групами. Після закінчення «холодної війни», незважаючи на обмежені ресурси, Росія намагалася зберегти свій потенціал у цій галузі, усвідомлюючи важливість цього елемента військової системи. Нині не без проблем упроваджується наступне покоління супутників із цією метою, що свідчить про чималу роль супутникової розвідки в проведенні морських операцій.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Походження – концепція розвідувально-ударного комплексу

Радянський Союз, будучи типовою сухопутною державою, не мав наміру конкурувати зі Сполученими Штатами у створенні ударних груп на базі авіаносців. Після смерті Йосипа Сталіна відбувся відступ від ніколи не реалізованої концепції будівництва великого океанічного флоту в бік меншого флоту, заснованого на нових технологіях (ракети, уключаючи маневренні, ядерна зброя) з великою роллю підводних човнів. Щоправда, у той час, коли командувачем ВМС СРСР був адмірал Сергій Горшков (70- й 80-ті роки ХХ ст.), який частково повернувся до океанічної концепції [1], а навіть почав будівництво авіаносців порівнянних з американськими, пріоритетним залишалася не стільки конкуренція з американцями в плані літаків, скільки побудова зброї для боротьби з ними [2].

Росіяни вирішили доручити боротьбу з американськими авіаносцями передусім протикорабельним керованим ракетам. Їх мали перевозити як літаки, так і кораблі, насамперед підводні. Кораблі реалізували концепцію плаваючої батареї, тому їм була потрібна зовнішня система, що забезпечує точну інформацію про цілі. Перше втілення ідеї морського зенітно-ракетного комплексу передбачало використання повітряних суден у ролі носіїв засобів виявлення та відстеження кораблів противника. Система «Успех», використовуючи літаки (Ту-16РТ і Ту-95РТ) і вертольоти (Ка-25РТ) із радаром виявлення кораблів і системами передачі даних для кораблів із маневруючими ракетами, вступила в експлуатаційну службу в 1964 р. [3]. Це давало змогу виявляти групи противника з набагато більших відстаней, ніж це дозволяють гідролокаційні та радіолокаційні системи, установлені на кораблях. Однак ця система мала суттєві недоліки – обмеження розмірів спостережуваної площі, недостатня тривалість польоту літака, а також їх сприйнятливості до збиття. Зрозуміло, що розвідувально-ударний комплекс матиме достатній потенціал лише в тому випадку, якщо розвідувальна складова ґрунтуватиметься на супутниках.

Процес розвитку

Перші концептуальні роботи щодо системи супутникового виявлення суден розпочалися на рубежі 1959/1960 років. Програма була офіційно запущена 16 березня 1961 р. У результаті вони отримали супутники УС

(Управляемый спутник; Керований спутник), які отримали кодову назву Морґа-1 (Море), пізніше змінили на Liegienda (Легенда). Основні проектні припущення системи супутникового виявлення кораблів стосувалися таких питань. Система повинна була характеризуватися здатністю автоматично виявляти кораблі на поверхні морів й океанів та відрізнити їх від фонових порушень, а також надавати інформацію про їх точне місцезнаходження, використовуючи систему обробки інформації та відправляючи їх у вогневі комплекси. Супутники повинні були мати можливість працювати автоматично й виправляти орбіту за допомогою радіокерованої команди із Землі. Інфраструктура системи повинна була ґрунтуватися на автоматичній системі наземного управління з підсистемами для надсилання та прийому інформації й запуском ракет, здатних розмістити супутник на орбіті з невеликим терміном підготовки до запуску.

Однак найважливіші вимоги стосувалися роботи майже в режимі реального часу (необхідна швидка передача інформації про положення кораблів, оскільки вони перебувають у русі та можуть змінити хід) і за будь-яких погодних умов. Тому виявлення та відстеження кораблів повинно здійснюватися за допомогою радіолокаційних систем й електронних розвідувальних систем. Спочатку передбачалося розмістити детектори обох пристроїв на борту одного супутника, потім вирішено побудувати супутники у двох варіантах: УС-А (активний варіант, що переносить радар) і УС-П (пасивний варіант, що переносить радіоелектронні розвідувальні пристрої). Через вимогу працювати в будь-яких погодних умовах оптичне спостереження не входило в гру, навіть якщо це забезпечить більш високу роздільну здатність, ніж та, яку може запропонувати радарна система. Незважаючи на це, передбачено, що така роздільність повинна бути досить великою (порядку 20–30 м), щоб розрізняти різні типи американських кораблів. Такі параметри може забезпечити радіолокатор, що працює на частоті 8,2 ГГц, із довжиною антени 8 м, розміщеною на супутнику, що обертається на найменшій можливій орбіті [4]. Тому висота орбіти встановлена на рівні 250–265 км. Зі свого боку, така мала висота означала відносно високий аеродинамічний опір, що виключало використання сонячних панелей як джерела живлення – елементи великих розмірів збільшували б опір. Радіолокатор потребував значної кількості енергії. Тому запроваджено революційне рішення – джерелом живлення супутників УС-А повинен був стати бортовий ядерний реактор. Досі єдиним подібним рішенням був американський реактор, установлений на експериментальному супутнику SNAP-10A, запущеному в 1965 р. (він працював лише 43 дні) [5]. Установлення реактора змусило до застосування протирадіаційного захисту та спеціальних процедур під час підготовки до запуску.

Повний супутник УС-А важив близько 3800 кг, був довжиною 10 м і діаметром циліндричного корпусу 1,3 м. Агрегат реактора був довжиною 5,8 м і важив 1250 кг [6]. Для виявлення кораблів слугував радар, розроблений московським конструкторським центром НІІ-17. Радіолокаційна антена розміщувалася вздовж однієї зі сторін корпусу супутника й розкладалася на орбіті, збільшуючи її довжину удвічі.

Електронний розвідувальний супутник УС-П використовував той самий уніфікований, хоча й злегка подовжений корпус. Супутник працював на значно вищій орбіті, тому не було потреби в атомному реакторі. Бортовим джерелом енергії були дві великі, довші, ніж фюзеляж, сонячні батареї. Для виявлення емісії служила пасивна система з антеною у формі букви Х.

Операційна служба

Тестова версія супутника УС-А – без реактора з використанням ракети R-7 в якості носія – уперше була розміщена на орбіті в грудні 1965 р. Випробування супутника з реактором розпочалися в 1970 р. (місія Космос-367, однак, закінчилася плавленням ядра реактора лише за 110 хв. роботи). Перший політ повністю обладнаного УС-А відбувся в 1972 р. Перша операційна місія тривалістю 44 дні почалася в грудні 1973 р., а в травні 1974 р. вперше запущено два супутники, що працюють у тандемі. Система УС-А оголошена операційною в жовтні 1975 р., але третя фаза тестування офіційно тривала до 1978 р. Тим часом у грудні 1974 р. відбувся перший політ електронного розвідувального супутника УС-П. Система оголошена операційною в жовтні 1979 р. [7].

Розробники, розмістивши ядерний реактор на борту супутника УС-А, знали про ризики. Більше того, профіль місії, що передбачав політ на низькій навколоземній орбіті в умовах відносно високого аеродинамічного опору означав, що час польоту супутника був дуже коротким. У початковий період експлуатації номінальний час місії становив лише 45 днів. Після цього супутник піддався деорбітації, під час якої він повинен був згоріти в щільних шарах атмосфери. Однак існувала небезпека, що ядерний реактор, захищений твердим щитом, не згорить повністю й радіоактивне сміття потрапить на Землю. Щоб уникнути цієї ситуації, творці розробили спеціальну процедуру. У кінці місії від корпусу супутника був знятий модуль реактора разом із щитом (так званий ROCh) і виведений на більш високу орбіту (висотою близько 900–1000 км). Очікується, що модулі залишаться там близько 400 років, а потім деорбітуються. Система управління була розроблена для контролю за функціонуванням супутника та зйомки модуля реактора також у разі незворотних пошкоджень [8].

Незважаючи на ці заходи безпеки, експлуатація супутників не була застрахована від аварій, що в кількох випадках призводило до радіоактивного забруднення. Перший подібний випадок стався вже 25 квітня 1973 року, коли в результаті несправності головного двигуна під час заходу на цільову орбіту супутник разом із реактором упав у Тихий океан, викликаючи локальне забруднення атмосфери, виявлене американськими літаками для відбору повітря. Найсерйознішою вважається подія пов'язана із супутником Космос-954, запущеним у вересні 1977 р. [9]. Унаслідок втрати контролю над супутником реакторний модуль не був знятий. 6 січня 1978 сталась аварія системи контролю висоти орбіти й супутник разом із реактором почав входити в щільні шари атмосфери. 24 січня 1978 р. супутник обвалився над канадськими північно-західними територіями, потрапивши в район Великого Невільничого озера. Унаслідок катастрофи ніхто не постраждав (це райони з низькою щільністю

населення), проте радіоактивний матеріал був розкиданий по площі 124 000 км². У рамках операції «Morning Light» канадські та американські команди протягом 10 місяців шукання залишків знайшли 12 великих елементів супутника. Канадці, згідно з Конвенцією про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами від 29 березня 1972 р., виставили Радянському Союзу рахунок на суму понад 6 млн канадських доларів, урешті зменшивши до 3 млн дол. [10].

Після виходу з ладу супутника «Космос-954» в структуру внесено модифікації. Як додатковий захід безпеки, на цільовій «сміттевій орбіті» висотою 900–1000 км додана система, що відокремлює серцевину від інших елементів реактора [11]. Пристрій довів свою недугу на рубежі 1982/83 рр., коли в рамках місії «Космос-1402» не вдалося зняти весь ROCh. У цей час запущено систему аварійного від'єднання ядра реактора. Вивести ядро на високу «сміттеву» орбіту не вдалося, але це був окремий елемент, не захищений сильною структурою реактора та радіаційним щитом. У результаті він згорів після потрапляння в щільні шари атмосфери, так що радіоактивне забруднення не потрапило на Землю. Корпус та реактор упали 23 січня 1983 р. в Індійський океан, а серцевина вийшла у верхню атмосферу 7 лютого 1983 р. над Південною Атлантикою [12].

Передостанній супутником УС-А був «Космос-1900» запущений у 1988 р. У цьому випадку теж не обійшлося без проблем, оскільки основна система видалення реактора не спрацювала, а резервна система випустила реактор на орбіту нижчу, ніж планувалося (висотою 695–763 км). 14 березня 1988 р. запущений останній супутник УС-А, який деорбітував 19 травня 1989 р. [13]. У 1989–90 рр. відбулася дискусія щодо подальшої долі програми. У ситуації політичного ослаблення Радянського Союзу на рубежі 1980- та 1990-х років з'явився міжнародний тиск щодо припинення програми в умовах технічних проблем, що все частіше повторювалися, та небезпеки, що виникає внаслідок можливості радіоактивного зараження. Нарешті, російська влада заявила в 1994 р., що не планує подальших запусків супутників із ядерними реакторами.

Після успішного завершення програми УС-А у 1988/89 рр. більше уваги приділено супутникам УС-П. У 1989 р. вперше почало діяти сузір'я чотирьох супутників УС-П, а в 1990 р. на короткий час на орбіту вийшло аж шість супутників. Раніше, у середині 1980-х, в профіль місії УС-П внесені модифікації, уключаючи дещо нижчу орбіту, і метод припинення місії. Новий шлях деорбітації був більшою мірою примушений контрольованими маневрами.

Після розпаду СРСР УС-П залишалася єдиною продовжуваною супутниковою програмою морської розвідки. Як такий, навіть у кризові роки, був одним із пріоритетів у сфері підтримки військового потенціалу Росії. Із 1993 р. на орбіту виведена вдосконалена версія УС-ПУ. Були також докладені зусилля для максимізації служби супутників, що значною мірою вдалося. Середній термін експлуатації збільшився з 200–300 днів у 1980-х до понад 600 у 1990-х [14]. У наступне десятиліття запущено лише три американські УС-ПУ: у 2001, 2004 та 2006 рр. Останній додатково переніс гамма-детектор

KONUS-A. Останній супутник сімейства УС-П припинив свою діяльність 14 березня 2008 р. і деорбітував 19 березня 2008 р.

Екологічні проблеми

Супутники родини УС-А виявились одним із найзначніших джерел космічного сміття (*derbis*) на навколоземних орбітах. Дон Кесслер вперше в 1995 р. звернув увагу на тривожне явище потенційно радіоактивного «сліду», який супутники тягнуть за собою. Він хотів пояснити несподівану концентрацію космічних залишків на орбітах між 850 і 1000 км. Вона була настільки великою, що вважалася найбільшою небезпекою для космічних об'єктів, що працюють на цих висотах. Концентрація виявлена радаром обсерваторії Haystack, що працює в рамках Массачусетського технологічного інституту (Massachusetts Institute of Technology). Обсерваторія у співпраці з NASA та USAF проводила програму космічного спостереження. Джерело сміття виявлено завдяки процедурі *stare and chase*, що полягає на тривалому відстеженні об'єктів, щоб визначити їх орбіти.

Виявилось, що деякі супутники УС-А викидають у космос краплі натрій-калієвого сплаву, використововуваного в якості охолоджуючої рідини реактора. Супутники мають реактори, побудовані на швидких нейтронах, де модератор (нейтронний сповільнювач) не використовується. Тому в якості фактора охолодження був обраний рідкий натрій-калієвий сплав (вода є чудовим сповільнювачем нейтронів). Охолоджуюча рідина виявилася на орбіті, швидше за все, у момент відстрілу паливного ядра реактора. Неправильне ущільнення труб системи охолодження спричинило просочення величезної кількості крапель у космос [15]. Спостереження за допомогою наземних радарів указували на те, що проблема з витоком охолоджуючої рідини виникла в 16 орбітних реакторах. Кількість крапель оцінюється в 110–115 тис. Найбільші з них мають діаметр близько 5–7 см і відслідковуються через U.S. Space Surveillance Network. Більшість, однак, менша – нижче одного дюйма (близько 2,5 см). Кесслер визначив всю масу на орбіті у вигляді крапель охолоджуючої рідини на 165 кг. Заморожені краплі становлять велику небезпеку в разі зіткнення з іншим предметом. Вони, імовірно, були джерелом вм'ятин на корпусі експериментального космічного корабля Long Duration Exposure Facility, який обертався протягом п'яти з половиною років, виставляючи зразки різних матеріалів у космос. Краплі охолоджуючої рідини розміщені на відносно високій орбіті, незначною мірою схильні до входу в низькі орбіти й розкладання. Також постає питання про їх потенційну радіоактивність. Звичайно, під час роботи реактора охолоджуюча рідина була радіоактивною. Потенційним джерелом радіоактивності в довгостроковій перспективі є аргон-39, що утворюється в натрій-калієвому сплаві, час напіврозпаду якого становить 269 років. Однак складно оцінити вміст цього елемента в охолоджуючій рідині.

Ще одна проблема – забруднення, спричинене одним із двох реакторів TEU-5 [16]. 4 липня 2008 р. в рамках спостереження, проведеного U.S. Space Surveillance Network, відзначено, що супутник «Космос-1818» випускає краплі натрій-калієвої рідини, як це було у випадку з частиною супутників із реактором більш раннього типу. Припускається, що це або вплив удару невеликого предмета з високою швидкістю, або пошкодження резервуара з

охладжуючою рідиною в результаті напруг, викликаних тривалістю більше двох десятиліть безперервними змінами температури залежно від того, чи був резервуар нагрітий сонячними променями. Подібного забруднення не спостерігали в разі другого супутника цього типу [17].

Нові системи

Програма спадкоємців системи УС-П почалася в 1993 р. й отримала кодову назву Ліана (Liana). Передбачено, що супутники цього типу замінять як типово морські системи УС-П, так і електронні супутники загального призначення системи Целіна (Selina) [18]. Останні запуснені в 1967–2007 рр. у кількох варіантах [19]. Вони створені в конструкторському бюро «Южное» в Дніпропетровську, який після розпаду СРСР опинився на території України. Щоб стати незалежним від іноземного постачальника, у 1993 році проектний центр ЦНІРТІ (відомий як Інститут Берга) запропонував побудувати нову систему Ліана, яка також повинна була замінити УС-П. Через суперечливі вимоги вирішено розділити програму Ліана на дві галузі – Лотос система загального призначення) та Піон (спеціалізована морська система). Однак ці системи повинні були характеризуватися далекосяжною взаємозамінністю завдань, що не вдалося за часів СРСР. Піон-НКС (14Ф139) має бути базовою військово-морською системою, яка замінить обидві версії американських супутників, а також мати електронну систему розвідки та радари. Уся система разом із наземним комплексом отримала назву 14К160. Спочатку системи повинні були бути виведені ракетами-носіями «Зеніт», що було очевидною невідповідністю, оскільки їхнім провідним конструктором було вищезгадане українське бюро «Южное». У 1996–97 рр. вирішено перепроєктувати систему для запуску ракет Союз-2.1, а базу перенесено з Байконура, що на території Казахстану, до військового космічного порту в Плесецьку [20]. У 2002 р. вирішено внести до проекту суттєві зміни, що полягають у відмові від розвитку спеціального корпусу супутника, створеного конструкторським бюро КБ «Арсенал». Під час роботи над новим корпусом виникли суттєві технічні проблеми, переважно пов'язані з батареями й системою охолодження. У результаті прийнято рішення про встановлення розвідувальних приладів, розроблених офісом ЦСКБ «Прогрес» для супутників Кобальт та Ресурс-ДК. У результаті змін супутники довелося зменшити приблизно на 30 %, порівняно з початковим проектом, що призвело до подальших затримок та збільшення витрат. Антени системи розвідки «Барс» повинні були бути значно меншими, ніж антени попередніх систем «Бриг» (з Целіни-Д) і «Корвет» (з Целіни-2). Це певною мірою обмежило можливості системи, хоча досягнуто прогресу в галузі бортової електроніки, відповідальної за обробку сигналів (частково вимушений саме необхідністю зменшення розмірів апаратури). Термін служби супутників установлений у п'ять років для Лотоса та чотири – для Піона. Тривалий процес розвитку, у ході якого дали про себе знати всі негативні явища, які вражають російський космічний сектор, особливо в кризові 90-ті роки й на початку наступного десятиліття, змусили розділити програму Лотос на дві фази: оригінальна виснажена версія Лотос-С (14Ф138) пристосована для перевезення на борту ракети-носія «Союз-У», тоді як цільова версія Лотос-С1 (14К159) повинна була використовувати ракету «Союз-2.1б».

Лотос виявився набагато дорожчим від Целіни, не несучи значного поліпшення можливостей. Більше того, через затримки Целіни виходили з ужитку до того, як їхні наступники були готовими. У зв'язку з цим росіяни у відчаї навіть розглядали можливість замовлення електронного супутника розвідки за кордоном. Оригінальна версія Лотоса доставлена в космодром у Плесецьку в липні 2009 р., але через технічні проблеми супутника довелося повернути виробнику – центру «Прогрес». Сервісний модуль, імовірно, був забруднений частинками масла з кондиціонерів під час роботи в субпідрядника (офіс КБ «Арсенал»). Території, що належать «Арсеналу», були з економічних причин орендовані як контейнерний склад, що пов'язано зі збільшенням руху вантажних автомобілів і сильним забрудненням повітря.

Урешті-решт, Лотос-С був запущений із борту Союз-У з Плесецька 20 листопада 2009 р. Імовірно, виникли проблеми з розгортанням однієї з панелей антени, хоча цього офіційно не визнано. Цільова версія мала бути запущена у 2012 р., але відбулася затримка. Супутник доставлено до Плесецька в листопаді 2014 р. та запущено 25 грудня 2014 р. на борту ракети «Союз-2.1б». Супутник розміщено на орбіті 903–925 км і під нахилом 67,15 градусів. Подальші супутники цього типу розміщено на орбітах 2 грудня 2017 р. та 25 жовтня 2018 р. Тим часом перший супутник спеціалізованої морської системи Піон-НКС досі не завершено. Повне сузір'я системи Ліана має між тим уключати в себе два супутники Лотос-С і 2 Піон-НКС [21].

Окрім супутників Ліана, у Росії запущено програму зі створення супутників, здатних виявляти підводні човни Канопус-СТ [22]. Історія цієї програми сягає реалізованих у 1980-х рр. експериментів із застосуванням літальних апаратів, під час яких виявлено, що мікрохвильове випромінювання може бути корисним для відстеження поширення води у морях та океанах. Із його допомогою можна відстежувати рівень солоності, а також розподіл температур води. У 1990-х роках почалися дослідження над моніторингом цих параметрів з космосу. Експериментальний пристрій МТВ3А розміщено на борту метеорологічного супутника Метеор-3М1, запущеного 10 грудня 2001 р. Удосконалений радіометр розміщено в космосі у 2004 р., а третій експериментальний радіометр був частиною всеосяжної системи ВІК-GYа1, а також контролював такі параметри, як хмарне покриття та вміст води, вологість повітря, швидкість вітру на рівні поверхні океану, розподіл температури повітря на різних висотах. Кінцева система повинна була розміщуватися на відносно невеликих супутниках через обмеження ваги до 160 кг. Супутник повинен був розміститися на геосинхронній орбіті висотою 830 км. Окрім мікрохвильового радіометра, на борту мала бути багатоспектральна оптична система. Спочатку проект був цивільно-військовим – формально становив складову систему цивільної програми й був офіційно призначений для моніторингу погодних явищ та вивчення підводних районів. Згідно з попереднім графіком супутник повинен був опинитися на орбіті у 2006 р. Однак помічено значні затримки й проект повністю перейняли Збройні сили. Контракт на будівництво супутника укладено у 2008 р. із запланованою датою

першого польоту на 2011 р. Уперше справжнє призначення супутника було офіційно підтверджене в 2010 р., коли представник супутникової компанії NTT Kosmonit Володимир Болдирєв визнав, що об'єкт повинен використовуватися для виявлення підводних човнів. Подальшу інформацію про супутник засекречено. На проект вплинули подальші затримки. Спроба вивести супутник на орбіту відбулася лише 5 грудня 2015 р. Однак супутник не відокремився від останнього ступеня ракети «Союз-2.1в». Коли було здійснено маневр деорбітації, ця частина ракети потягнула за собою супутник, який горів у щільних шарах атмосфери. На сьогодні (станом на початок 2019 р.) жодної спроби вивести на орбіту іншого супутника такого типу не було.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Для Росії космос залишається надзвичайно важливою сферою, завдяки якій ця країна здатна підірвати стратегію та військові можливості західних країн, особливо США. Однак російська космічна програма страждає від багатьох «хвороб». Друге десятиліття XXI ст., здавалося б, ознаменоване пануванням Росії, яка є однією країною з активною програмою пілотованих космічних польотів. Однак це фасадне верховенство приховує цілу низку проблем, починаючи від затримок та корупційних скандалів у будівництві космічного порту «Восточный», закінчуючи початком кризи в сфері ракет-носіїв, яка досі була гордістю російської космічної програми (проблеми з надійністю ракет «Протон» і «Союз», затримки в розробці нових ракет «Ангара-А5», «Союз-5» і «Єнісей»). На цьому тлі програма побудови нових розвідувальних супутників не виділяється позитивно. Будівництво супутників оптичного розпізнавання Персона зазнало величезної затримки. Це змусило росіян аж до 2015 р. експлуатувати застарілі супутники, оснащені аналоговим оптичним пристроєм та капсулою для повернення відзнятої плівки, тоді як американці відмовилися від подібного рішення у 1986 р., а китайці – у 2005 р. Система «Раздан» нового покоління повинна бути перероблена для видалення імпортованих електронних компонентів, які підлягають санкціям після анексії Криму. Перший радіолокаційний супутник нового покоління Кондор був запущений лише у 2013 р., набагато пізніше, ніж передбачалося спочатку. Більше того, імовірно, його експлуатація закінчилася через два роки. Супутник Піон-НКС нового покоління, що стосувався завдань морської розвідки, усе ще чекає свого дебюту.

Крім того, сектор космічних досліджень, можливо, перебуває на межі великих змін. Ідеться про можливість військових використовувати можливості величезних сузір'їв малих і простих комерційних супутників. Прикладом може бути сузір'я американської компанії Planet Labs, яке включає понад 200 супутників, котрі щодня роблять близько 1,4 млн фотографій земної кулі (дані наприкінці 2018 року) [23]. Щоправда, це супутники оптичного розпізнавання, тому вони не можуть працювати в будь-яких погодних умовах, але їх кількість забезпечує безпрецедентне покриття та короткий час прибуття. Ці параметри недосяжні для невеликої кількості сузір'їв дорогих та складних спеціалізованих військових супутників. Більше того, сузір'я Planet Labs вже

розкрила свої можливості в галузі морської розвідки, коли в березні 2018 р. агенція Reuters стежила за китайською демонстрацією сили в Південно-Китайському морі та в Тайваньській протоці (близько 40 кораблів із авіаносцем Ляонін), використовуючи зображення, отримані з Planet Labs [24]. Можливості для сузір'я невеликих комерційних супутників розвиваються дуже динамічно й уже включають відеопередачі (британська компанія Earth-i [25]), а також відстеження радіовипромінювань (американська система Hawkeye 360 [26]). Для аналізу величезної кількості даних, що надходять із космосу, використовується штучний інтелект, як у випадку проекту, реалізованого фірмою «Orbital Insight» [27]. Використання комерційного сектору для морської розвідки не як альтернатива, а як цінне доповнення може дати країні, якій вдасться це зробити, значну перевагу. Тим часом російський космічний сектор надзвичайно централізований, бракує інноваційних приватних стартапів, як у випадку з американським ринком, чи теж китайським.

Отже, здається, що російський потенціал морської супутникової розвідки буде засуджений до маргіналізації, як із технічних, так і фінансових, а також геостратегічних причин – високоінтенсивне військове протистояння на морі, де супутники були б ключовим елементом, що підтримує цю діяльність, передусім розглядається як частина американсько-китайських сценаріїв суперництва. Росія в геополітичній загадці стала, незважаючи на значні й досить ефективні дії, спрямовані на те, щоб змінити цю тенденцію, актором другого плану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Sankowski A. Odbudowa potęgi morskiej państwa w aspekcie odtwarzania zdolności bojowej Marynarki wojennej Federacji Rosyjskiej. *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, 2017, vol. 11, nr 1, s. 222.
2. Hampshire E. *Soviet Cruise Missile Submarines of the Cold War*, Oxford;New-York 2018, s. 4.
3. Kopp C. *Tu-95RTs Bear D Reconnaissance and Targeting*, Air Power Australia, <http://www.ausairpower.net/APA-Bear.html#mozTocId824979>.
4. Grahm S. *The US-A program (Radar Oceanic Reconnaissance satellites – RORSAT) and radio observations thereof*, <http://www.svengrahn.pp.se/trackind/RORSAT/RORSAT.html>.
5. El-Genk M. (2010). Safety Guidelines for Space Nuclear Reactor Power and Propulsion Systems [w:] *Space Safety Regulations and Standards*/red. J. N. Pelton, R. S. Jakhu, Elsevier. Oxford;Burlington, s. 338–339.
6. Siddiqi A. (1999). Staring at the sea: the Soviet RORSAT and EORSAT Programmes. *Journal of the British Interplanetary Society*, Vol. 52, Issue 11/12, s. 404.
7. Ibid., s. 409–411.
8. Ibid., s. 404.
9. Galloway E. Nuclear Powered Satellites: The U.S.S.R. Cosmos 954 and The Canadian Claim. *Arkon Law Review*, 1979, Vol. 12:3, s. 401.
10. Siddiqi A. *Staring...*, op.cit., s. 412.
11. Siddiqi A. *Staring...*, op.cit., s. 412.
12. J. T. Defusing Armageddon: Inside NEST America's Secret Nuclear Bomb Squad. New York;London 2009, s. 79–82.
13. Zak A. *Spooky world of military satellites*. RussianSpaceWeb, http://www.russian-spaceweb.com/spacecraft_military.html.
14. Harvey B. (2001). *Russia in Space. The Failed Frontier?* Chichester 2001, s. 122.

15. David L. *Havoc in the Heavens: Soviet-Era Satellite's Leaky Reactor's Lethal Legacy*, Space.com, http://www.space.com/news/mystery_monday_040329.html.
16. David L. *Old Nuclear Powered Soviet Satellites act up*, space.com, <https://www.space.com/6322-nuclear-powered-soviet-satellite-acts.html>.
17. Johnson L. (2013). *Sky Alert! When Satellites Fail*. *Springer Science and Business Media*, New York, 2013, s. 171–172.
18. Harvey B. *The Rebirth of the Russian Space Program. 50 Years After Sputnik*, *New Frontiers*, Chichester 2007, s. 121.
19. *Russian Aerospace Forces launches Kosmos-2524 SIGINT military satellite*, <https://defpost.com/russian-aerospace-forces-launches-kosmos-2524-military-satellite/>
20. Zak A. *Lotos-S spacecraft for the Liana system*, RussianSpaceWeb, <http://www.russian-spaceweb.com/liana.html>
21. Hendricks B. (2017). *Russia Encounters Hurdles in Satellite Development and Expansion*. *Jane's IHS Markit*, 2017, https://www.janes.com/images/assets/764/71764/Russia_encounters_hurdles_in_satellite_development_and_expansion.pdf.
22. Zak A. *Kanopus-ST falls back to Earth*. *RussianSpaceWeb*, <http://www.russian-spaceweb.com/kanopus-st.html>.
23. Kuzma R., Wester T. *Persistent eye in the sky: how commercial satellites can help the navy achieve superior maritime awareness*, <https://warontherocks.com/2018/11/persistent-eye-in-the-sky-how-commercial-satellites-can-help-the-navy-achieve-superior-maritime-awareness/>
24. Pearson J., Torode G. *Exclusive: Satellite images reveal show of force by Chinese navy in South China Sea*, Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-china-defence/exclusive-satelliteimages-reveal-show-of-force-by-chinese-navy-in-south-china-sea-idUSKBN1H3135>.
25. *Earth-i launches prototype of world's first full-colour, full-motion video satellite constellation*, <https://earthi.space/press/earth-i-launches-prototype-worlds-first-full-colour-fullmotion-video-satellite-constellation/>.
26. *Application: Maritime Domain Awareness*, <https://www.he360.com/applications/maritimedomain-awareness-ais/>.
27. Werner D. *Artificial intelligence extends into space*, SpaceNews, <https://spacenews.com/artificial-intelligence-space-applications/>.

RUSSIA'S SPACE PROGRAM IS DEADLOCKED: A SPACE EXPLORATION INCIDENT

Outer space programs pursued by leading powers have been oriented towards military objectives from the very beginning. In the Soviet Union, unable to compete with the United States in terms of sea power, space assets were harnessed to create an asymmetric response – the reconnaissance-strike complex, dedicated to destroy carrier battle groups. The satellites were designated to detect and trace American vessels. In the post-Cold war era, Russia has been trying to maintain the maritime surveillance potential, considered as a crucial part of military capabilities. Nowadays, albeit not without difficulty, the new generation of surveillance satellites is deployed, what indicates a non-decreasing role of satellite systems in conducting naval operations. The aim of the paper is to describe the assumptions, implementation and service record of Soviet and Russian maritime surveillance satellites, and to discuss the development perspectives in comparison to recent global trends.

Key words: USA, Russia, Soviet Union, space rivalry, cold war, ecology, programs.

Матеріал надійшов до редакції 13.10.2019 р.

РОЗДІЛ II

Суспільні комунікації

УДК 327.7:316.4

Олена Бондаренко,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри міжнародної інформації та країнознавства,

Хмельницький національний університет,

Хмельницький, Україна

elenaivbond@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7783-7146>

КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЗАГРОЗ ПРИВАТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ТА БЕЗПЕЦІ КРАЇНИ

У статті здійснено когнітивне моделювання розвитку загроз приватності особистості та безпеці країни. Для моделювання обрано такі фактори: «Приватність особистості», «Безпека розвитку країни», «Розробка систем захисту», «Онлайн-присутність», «Кібер-атаки», «Втрати від кіберзлочинів», «Витрати на захист», «Сталий розвиток». Результати показали, що всі фактори в системі є дестабілізаційними й чутливими до змін. Найбільш чутливим є фактор «Онлайн-присутність». Такий характер системи свідчить про те, що будь-які зміни можуть дестабілізувати систему, привести до змін усі інші фактори. При цьому система сама сприятиме таким змінам, оскільки є нестійкою. Отже, уся система забезпечення захисту приватності особистості та безпеки країни потребує постійної уваги й моніторингу змін усіх факторів. Фактори «Приватність особистості» та «Безпека розвитку країни» є взаємозалежними, оскільки демонструють майже однаковий вплив на них усіх інших факторів системи. Так, ці фактори підсилюватимуться при зростанні факторів «Розробка систем захисту», «Онлайн-присутність», «Витрати на захист» і «Сталий розвиток». Зростання рівня захисту приватності особистості сприятиме зростанню рівня безпеки країни й навпаки. При цьому «Приватність особистості» сильніше впливає на зміцнення рівня безпеки країни, порівняно з впливом безпеки держави на захист приватності особистості при її присутності в мережі Інтернет. Лише два фактори – «Кібер-атаки» та «Втрати від кіберзлочинів» зменшуватимуть рівень захисту приватності й безпеки країни при їх зростанні. Рівень захисту приватності є більш чутливим до впливу на неї з боку кібератак, порівняно з чутливістю рівня безпеки країни. На рівень безпеки розвитку держави найбільше впливає рівень захисту приватності особистості, і цей вплив на 14 % більш потужний, порівняно з протилежним впливом факторів. Аналіз засвідчив, що основним пріоритетом під час розвитку мережевих технологій, упровадженні ІКТ у всі сфери суспільного життя та розвитку інформаційної економіки повинно бути забезпечення захисту приватності

особистості, її персональних даних. Забезпечення безпеки розвитку країни потребуватиме більшого рівня розвитку систем захисту, порівняно із захистом приватності особистості, при цьому на 4 % менше впливатиме на сталий розвиток.
Ключові слова: кібербезпека; приватність особи; персональні дані; кіберзлочин.

1. ВСТУП

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному світі спостерігаємо інтенсивний процес розвитку, поширення й упровадження різних інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери діяльності людини, суспільства та держави. Рівень розвитку національної інформаційної інфраструктури впливає на оборонний і політичний потенціали держав та є одним із ключових чинників зростання й підвищення конкурентоспроможності на світовій арені. Якість сучасного життя людини також пов'язують із проникненням інформаційно-комунікативних технологій. Однак розвиток ІКТ породжує поряд із позитивними явищами й негативні, такі як інформаційні загрози. Саме унікальні особливості інформаційних технологій полегшують їх використання з деструктивною метою.

Багато країн світу потребують прискорення розвитку важливих індикаторів у сфері кібербезпеки, підвищенні ефективності кіберпростору. Розв'язання проблеми вимагає впровадження комплексу організаційно-технічних заходів і процедур у системі світового кіберпростору з урахуванням негативних чинників вразливості механізмів безпеки. Забезпечення міжнародної безпеки у світовому кіберпросторі вимагає не лише зусиль окремих країн світу, але й розробки та реалізації максимально ефективних міжнародних інструментів. Тому всі економічні й політичні ресурси з протидії загрозам повинні розглядатися спільними зусиллями Міжнародного співтовариства, оскільки стосуються не тільки кожної країни окремо, але й кожної людини. Отже, забезпечення кібербезпеки стає глобальною проблемою людства.

Активне використання персональних даних органами державної влади, комерційними та громадськими організаціями суттєво посилює ризик несанкціонованого вторгнення сторонніх осіб у приватне життя, створює загрозу порушення права на недоторканність приватного життя. Приватність стала одним із найбільш важливих питань у галузі прав людини новітнього часу. Однак проблема контролю за можливостями правопорушень із персональними даними залишається нерозв'язаною. Тому визначення тенденцій глобальних загроз у міжнародному інформаційному просторі й аналіз сучасного стану розвитку загроз приватності особи в умовах зростання злочинності в інформаційній сфері є актуальними для розробки та здійснення превентивних заходів проти кібератак і кіберзлочинів.

Мета й методологічна база дослідження – проведення когнітивного моделювання розвитку загроз приватності особистості та безпеки країни за методикою, запропонованою О. В. Малигіним [1].

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

Когнітивне моделювання розроблено на основі проведеного аналізу загроз безпеці розвитку країн і забезпеченню приватності особи крізь призму кіберзлочинності в інформаційній сфері [2–3].

Попереднім дослідженням світових тенденцій виявлено [2], що злочинність в інформаційній сфері чинить суттєві перешкоди для розвитку країн. Серед найбільш небезпечних напрямів кіберзлочинності – атаки на інфраструктуру, руйнування роботи підприємств, державних установ, кібершпигунство, а також прямі економічні збитки через шахрайства, здирництва, компрометацію даних тощо. Як показав прогноз, кількість уразливостей і ризиків кібербезпеки у світі зростає, тому потрібне посилення міжнародної політики та розробки механізмів протидії кіберзлочинності. Аналіз загроз забезпеченню приватності особи крізь призму злочинності в інформаційній сфері [3] засвідчив, що зі зростанням розвитку ІКТ і мережевих технологій, зростає також рівень загроз від злочинності в інформаційній сфері. Крадіжки особистих даних є найбільш поширеним злочином проти приватності особи, а особиста інформація стала цінним товаром для кіберзлочинців. На рівень захисту приватності особи найбільше впливає рівень компрометованих даних, тобто тих, які втрачені, розкриті або викрадені внаслідок дій кіберзлочинців. Прогнозування показало, що обсяг компрометованих даних знижуватиметься.

Тому для когнітивного моделювання обрано такі фактори, як «Приватність особистості», «Безпека розвитку країни», «Розробка систем захисту», «Онлайн-присутність», «Кібер-атаки», «Втрати від кіберзлочинів», «Витрати на захист», «Сталий розвиток». Обрані фактори для когнітивної моделі мають таке тлумачення:

Фактор «Приватність особистості» передбачає рівень захищеності особистості під час її присутності он-лайн, захищеність її особистих даних, облікових записів у фінансових, державних установах. Теоретично високий рівень приватності не потребує систем захисту та не приводить до втрат від кіберзлочинів, робить непотрібними або безперспективними кібератаки, але насправді такий рівень недосяжний, тому потрібні витрати на захист. Зрозуміло, що захищена особа є основою захищеності країни й навпаки.

Фактор «Безпека розвитку країни» відрізняється від фактора приватності лише масштабом потрібних заходів для її досягнення. Безпека країни сприяє сталому розвитку й збільшує можливість присутності організацій, підприємств, державних установ бути присутніми в мережі Інтернет та використовувати сучасні комунікаційні канали для своєї діяльності.

Фактор «Розробка систем захисту» включає всі технічні й програмні заходи захисту від кібератак. Крім того, сюди входять підготовка персоналу та система організаційних заходів щодо належного функціонування інформаційної системи підприємства, організації чи установи. Чим більше і якісніше розроблені системи захисту, тим більш захищена приватність, безпечніше працює інформаційна інфраструктура країни, прискорюється сталий розвиток і

зростає рівень присутності он-лайн. Водночас розробка систем захисту потребує певних витрат із боку суспільства, як фінансових, так і людських, натомість платою за це є зменшення рівня кібератак і втрат від них.

Фактор «Онлайн-присутність» означає активне представлення особистості або організації, підприємства чи установи в мережі Інтернет, використання соціальних мереж, виконання фінансових транзакцій тощо. За присутність он-лайн доводиться платити зменшенням рівня приватності та безпеки країни. Присутність он-лайн стимулює сталий розвиток, розробку систем захисту й коштів на них, а також збільшення кібератак та пов'язаних із цим утрат.

Фактор «Кібератаки» уключають усі види кіберзлочинів, як-от шахрайство, фішинг, здирництво, викрадення особових даних, шпигунство, напади на інформаційну інфраструктуру. Кібератаки вповільнюють сталий розвиток країни та змушують обмежувати присутність он-лайн і спрямовані проти захисту приватності особистості й безпеки країни. З іншого боку, їх зростання вимагає більших розробок систем захисту та витрат на захист, оскільки без цього зростають втрати від кіберзлочинів.

Фактор «Втрати від кіберзлочинів» уключають як фінансові, так і репутаційні втрати. Так, наприклад, оприлюднення інтимних фото особи не завжди призводить до фінансових збитків, однак завжди – до репутаційних утрат. Зрозуміло, що зростання таких утрат змушує обмежувати свій рівень присутності он-лайн, порушує рівень приватності особистості та безпеки країни й водночас зменшує рівень сталого розвитку.

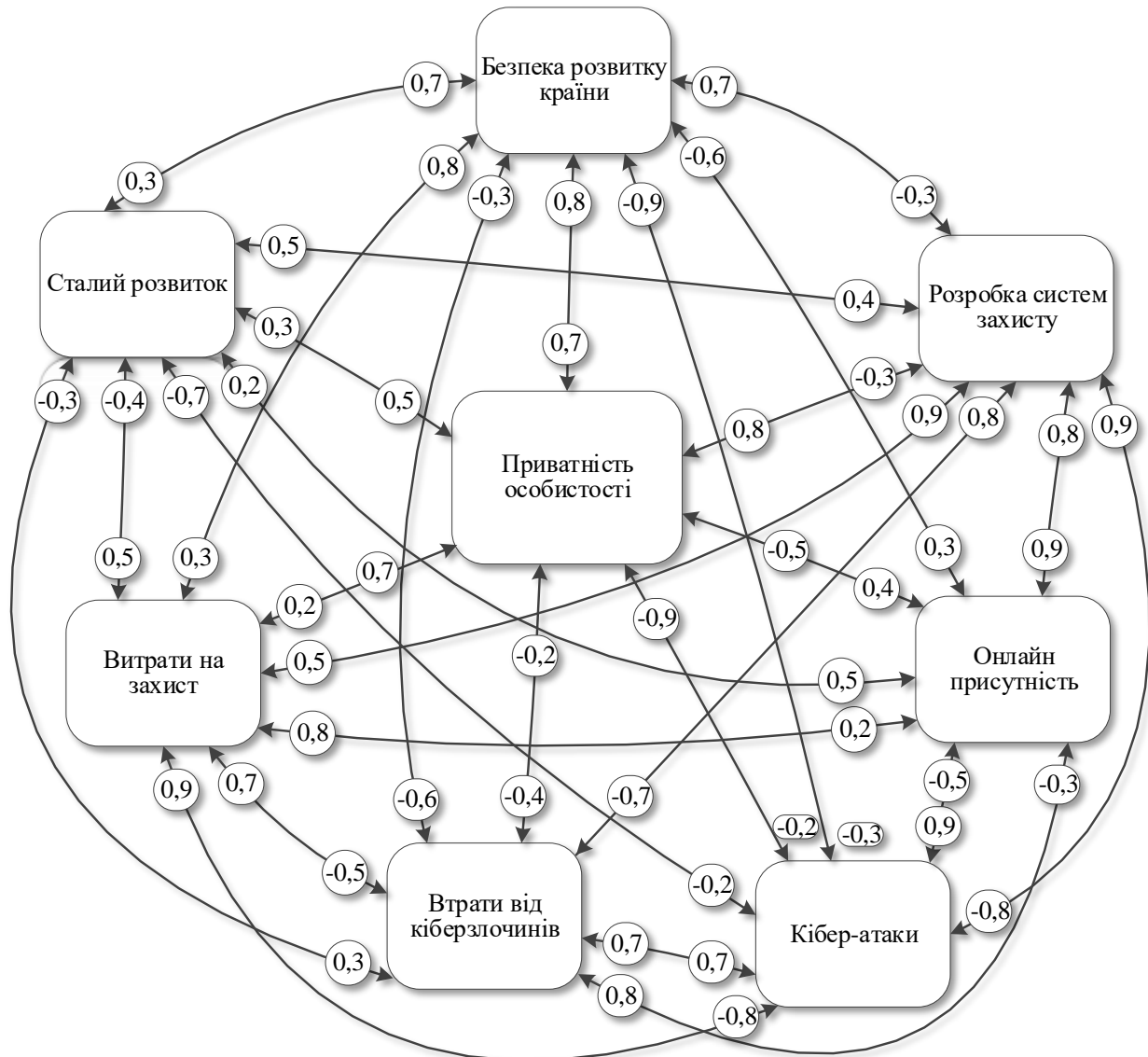
Фактор «Витрати на захист» уключають витрати коштів, часу та людських ресурсів, однак вони окуповуються зменшенням кількості кібератак і втрат від них та сприяють підвищенню рівня захищеності приватності й безпеки країни. Зрозуміло, що зростання витрат уповільнює темпи зростання сталого розвитку країни.

Фактор «Сталий розвиток» – це комплексний фактор, який уключає зростання рівня життя населення, підвищення соціальних стандартів, захищеності суспільства, розвиток усіх сфер його діяльності. Цей фактор сприяє розвитку всіх вищеназваних факторів за винятком кількості кібератак, які можуть бути суттєво зменшені, оскільки потреби у фінансових крадіжках (основного мотиву кіберзлочинців) будуть меншими через високий рівень життя всього населення.

Оскільки треба проаналізувати рівень приватності особистості й безпеку країни в умовах кіберзлочинності, то в цій моделі представлено два цільові фактори – «Приватність особистості» та «Безпека розвитку країни». Решта факторів виступають керівними.

Для оцінки впливу скористаємося такою системою переходу від лінгвістичних змінних до числових значень, що відповідає шкалі Чедока: якщо маємо дуже сильний вплив, беремо значення 0,9, значний вплив – 0,7, істотний вплив – 0,5, помірний – 0,3, слабкий – 0,1, проміжні значення, що перебувають

між приведеними лінгвістичними змінними – 0,8; 0,6; 0,4; 0,2. Негативне значення для впливу одного фактора на інший обираємо у випадку, якщо зростання (посилення) одного фактора приводить до спадання (послаблення) іншого. Результати проведеного аналізу взаємодії факторів з урахуванням напрямів їх зміни наведено в когнітивній карті (див. рис. 1).

Рис. 1. Когнітивна карта моделі розвитку загроз приватності особистості та безпеці країни

Для проведення моделювання потрібно врахувати комплексну взаємодію факторів системи між собою. Усі необхідні розрахунки проведено за методикою когнітивного аналізу, запропонованою О. В. Малигіним [1] та розробленою ним програмою «Когнітивний аналіз». Результати розрахунків значень узагальнених контурів зворотного зв'язку для обраних факторів системи показали, що вони більші за 1. Тому отриману матрицю нормалізовано. Для нормалізації зменшили масштаб отриманих результатів, розділивши всі значення матриці на сталие число – 59. Результати нормалізованої матриці зведено в табл. 1.

Таблиця 1

Нормалізовані результати розрахунків когнітивної моделі розвитку загроз приватності особистості та безпеці країни

Фактор	Приватність особистості	Безпека розвитку країни	Розробка систем захисту	Онлайн-присутність	Кібератаки	Утрати від кіберзлочинів	Витрати на захист	Сталий розвиток
Приватність особистості	0,31	0,11	0,08	-0,08	-0,09	-0,1	-0,02	0,08
Безпека розвитку країни	0,1	0,3	0,08	-0,09	-0,08	-0,08	-0,03	0,07
Розробка систем захисту	0,15	0,15	0,37	0,32	-0,05	-0,02	0,27	0,08
Онлайн-присутність	0,38	0,39	0,06	0,67	-0,19	-0,22	0,16	0,3
Кібератаки	-0,09	-0,1	-0,07	0,15	0,31	0,13	0,03	-0,02
Утрати від кіберзлочинів	-0,04	-0,04	-0,03	0,2	0,04	0,23	0,04	0,01
Витрати на захист	0,09	0,09	0,16	0,04	-0,03	-0,02	0,18	0,13
Сталий розвиток	0,24	0,25	0,09	-0,05	-0,15	-0,21	0,04	0,34

Отримані в результаті розрахунків значення узагальнених коефіцієнтів зворотного зв'язку відображено на рис. 2.

За результатами моделювання, представленими на рис. 2, видно, що всі фактори в системі є дестабілізаційними, а отже, і чутливими до змін. Найбільш чутливим фактором є «Он-лайн присутність». Такий характер системи свідчить про те, що будь-які зміни в той чи іншій бік (збільшення або зменшення) може дестабілізувати систему, привести до змін всі інші фактори. При цьому система сама сприятиме таким змінам, оскільки є нестійкою. Отже, зростання, наприклад, он-лайн присутності призведе до зростання як кібератак, так і розробок систем захисту, витрат на них, утрат від кіберзлочинів.

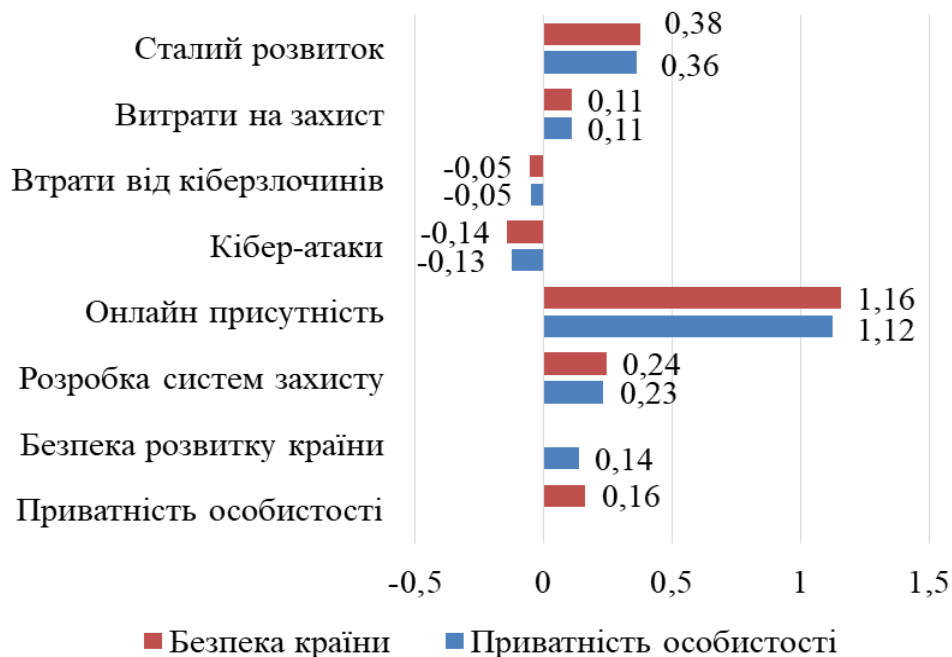
Отриманий результат дає підстави зробити висновок: уся система забезпечення захисту приватності особистості та безпеки країни потребує постійної уваги й моніторингу змін усіх факторів. Цей висновок підтверджується й останніми законодавчими ініціативами. Наприклад, у 2018 р. набули чинності глобальні нормативно-правові акти про захист даних, як-от «Генеральний регламент щодо захисту даних в ЄС» (European General Data Protection Regulation, GDPR) і поправки до закону про нерозповсюдження конфіденційної інформації Австралії (Australia's Privacy Amendment Act).

Рис. 2. Значення узагальнених коефіцієнтів зворотного зв'язку когнітивної моделі розвитку загроз приватності особистості та безпеці країни

Отримані значення дають уявлення лише про характер поведінки системи, тому проаналізуємо вплив керівних факторів системи на цільові «Приватність особистості» й «Безпека розвитку країни». Результати обчислень представлено на рис. 3.

Рис. 3. Приведені коефіцієнти впливу факторів системи на цільові фактори «Приватність особистості» та «Безпека розвитку країни»

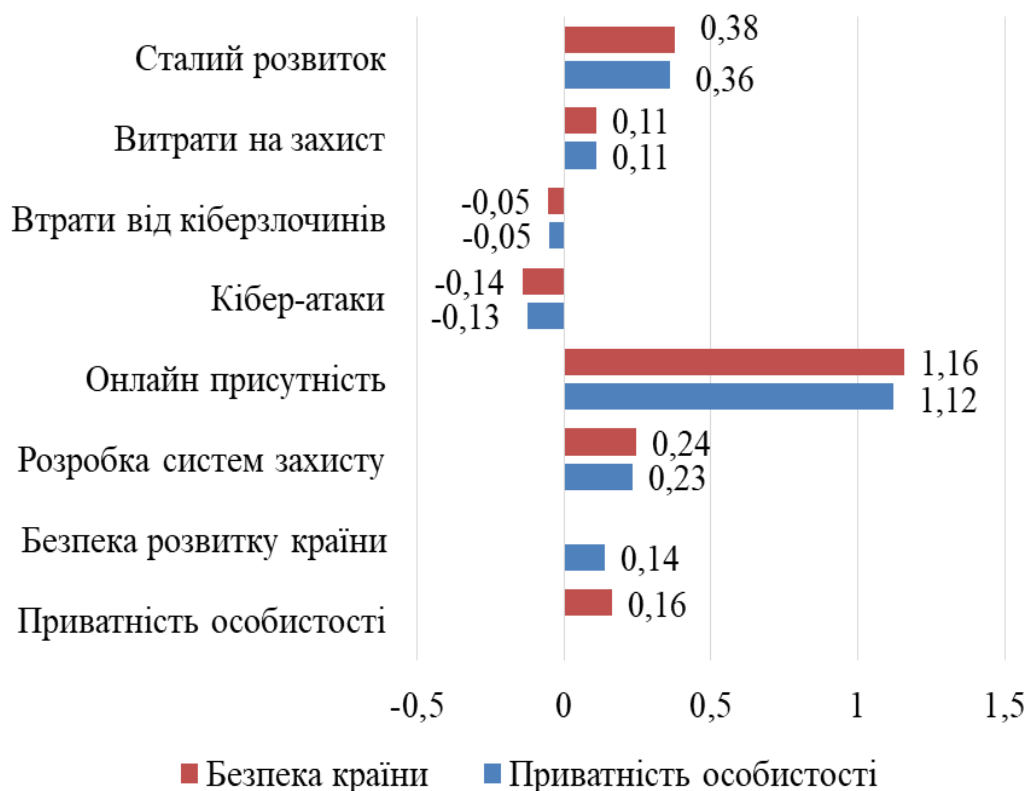
Результати моделювання свідчать, що фактори «Приватність особистості» та «Безпека розвитку країни» є взаємозалежними, оскільки демонструють

майже однаковий вплив на них усіх інших факторів системи. Так, ці фактори підсилюватимуться за зростання факторів «Розробка систем захисту», «Онлайн-присутність», «Витрати на захист» та «Сталий розвиток».

Крім того, зростання рівня захисту приватності особистості сприятиме зростанню рівня безпеки країни й, навпаки, підвищення рівня безпеки країни сприятиме зростанню рівня захисту приватності. При цьому «Приватність особистості» сильніше впливає на зміцнення рівня безпеки країни, порівняно з впливом її безпеки на захист приватності особистості за її присутності в мережі Інтернет.

Лише два фактори – «Кібератаки» та «Утрати від кіберзлочинів» – зменшуватимуть рівень захисту приватності й безпеки країни за їх зростання. Рівень захисту приватності більш чутливий до впливу на неї з боку кібератак, порівняно з чутливістю рівня безпеки.

З іншого боку, цільові фактори «Приватність особистості» та «Безпека розвитку країни» впливають на всі інші фактори системи розвитку загроз приватності особистості й безпеці країн (див. рис. 4).

Рис. 4. Коефіцієнти впливу цільових факторів «Приватність особистості» та «Безпека розвитку країни» на керівні фактори системи

Результати моделювання свідчать, що на рівень безпеки розвитку країни найбільше впливає рівень захисту приватності особистості й цей вплив на 14 % більш потужний, порівняно з впливом фактора «Безпека розвитку країни» на фактор «Приватність особистості».

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, можемо зробити висновок, що основним пріоритетом під час розвитку мережевих технологій, упровадження ІКТ у всі сфери суспільного життя та розвитку інформаційної економіки повинно бути забезпечення захисту приватності особистості, її персональних даних. Моделювання також показало, що забезпечення безпеки розвитку країни потребуватиме більшого рівня розвитку систем захисту, порівняно із захистом приватності особистості, при цьому на 4 % менше впливатиме на сталий розвиток.

Зауважимо, що, за результатами моделювання, посилення рівня захисту приватності особистості більш суттєво зменшить рівень утрат від кіберзлочинності (на 17 %) і кількість кібератак (на 18 %), порівняно з аналогічним підсиленням рівня безпеки розвитку країни. Негативним наслідком підсилення рівня захисту приватності особистості та безпеки держави буде зменшення рівня онлайн-присутності. У реальному житті така суперечність, як розширення використання інформаційних технологій, розвиток інформаційної економіки за необхідності зменшення рівня присутності он-лайн, розв'язується створенням захищеного середовища, доступ до якого обмежений, що й зовні виглядатиме як обмеження присутності он-лайн. Так, наприклад, у соціальних мережах створюються пабліки, які не доступні он-лайн будь-кому, а доступ мають лише ті користувачі, яким дозволений такий доступ. Тобто особа не є присутньою в усьому інформаційному просторі. Аналогічно створюються корпоративні середовища на підприємствах щодо обміну інформацією, листування тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Малигін, О. В., Бондаренко, О. І. (2017). Когнітивне моделювання міжнародних відносин: особливості та удосконалення методики досліджень. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини*. Луцьк: Вежа-Друк. Вип. 6 (355), С. 64–69. URL: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/7866/3/Nvnum_2017_6_13.pdf
2. Бондаренко, О. І. (2018). Аналіз загроз безпеці розвитку країн крізь призму кіберзлочинності. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: наук. журн.* Луцьк, № 2 (375), С. 54–64. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/7111>
3. Бондаренко, О. І., Малигін, О. В. (2018). Аналіз загроз забезпеченню приватності особи крізь призму злочинності в інформаційній сфері. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: наук. журн.* Луцьк, № 1 (374), С. 43–52. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/6566>

THE COGNITIVE MODELING OF THE DEVELOPMENT OF THREATS TO PERSONAL PRIVACY AND STATE SECURITY

In the article the cognitive modelling of the development of threats to personal privacy and state security is presented. The following factors were chosen for the modelling: «The Personal Privacy», «The Security of State Development», «The Development of Security

Systems», «The Online Presence», «Cyber-Attacks», «Losses from Cybercrime», «Security Costs», «The Sustainable Development». The results showed that all factors in the system are destabilizing and sensitive to changes. The «The Online Presence» factor is the most sensitive. This nature of the system indicates that any changes can destabilize the system, causing changes of all other factors. Besides the system itself will be conducive to such changes as it is unstable. Therefore, the whole system of the personal privacy and state security protection needs constant attention and monitoring of all factors' changes. «The Personal Privacy» and «The Security of State Development» factors are interdependent, because all other factors of the system show almost the same impact on them. Thus, these factors will strengthen with the growth of «The Development of Security Systems», «The Online Presence», «Security costs» and «The Sustainable Development» factors. The increase of the personal privacy protection level will contribute to the increase of state security level and vice versa. At the same time «The Personal Privacy» has a stronger impact on the state security reinforcement in comparison to the impact of the state security on the personal privacy protection on the Internet. Only two factors, «Cyber-Attacks» and «Losses from Cybercrime», will decrease the protection level of privacy and state security, if they grow. The level of privacy protection is more sensitive to cyber-attacks than the state security level is. The level of personal privacy protection has the strongest impact on the state development security level. This impact is 14 % more powerful than the reversed impact. According to the analysis, the protection of personal privacy and personal data should be the main priority in the process of network technologies development, implementation of information and communication technologies in all spheres of public life and information economy development. The state development security protection will require a greater level of security systems' development than the protection of personal privacy. And it will have 4% less impact on sustainable development.

Key words: cybersecurity; cyber-extortion; crime in the information sphere; attacks with ransom demand; economic damage.

REFERENCES

1. Malyhin, O. V., Bondarenko, O. I. (2017). Kohnityvne modeliuвання mizhnarodnykh vidnosyn: osoblyvosti ta udoskonalennia metodyky doslidzhen. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny*. Lutsk: Vezha-Druk, Vyp. 6 (355), P. 64–69. URL: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/7866/3/Nvnum_2017_6_13.pdf
2. Bondarenko, O. I. (2018). Analiz zahroz bezpetsi rozvytku krain kriz pryзму kiberzlochynnosti. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky: nauk. zhurn.* Lutsk, № 2 (375). P. 54–64. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/7111>
3. Bondarenko, O. I., Malyhin, O. V. (2018). Analiz zahroz zabezpechenniu pryvatnosti osoby kriz pryзму zlochynnosti v informatsiinii sferi. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky: nauk. zhurn.* Lutsk, № 1 (374), P. 43–52. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/6566>

Матеріал надійшов до редакції 08.10.2019 р.

УДК 32.019.51:316.482

Наталія Ніколаєнко,

доктор політичних наук, професор кафедри політології,
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
(Миколаїв, Україна),
<https://orcid.org/0000-0002-2558-4749>,
nikvlad96@ukr.net

Юлія Василевич,

кандидат історичних наук, доцент кафедри політології,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
(Миколаїв, Україна)
vasilevich.80@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3454-1019>

Олександр Комарчук,

аспірант кафедри політології,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
(Миколаїв, Україна)
komarchuk2012@yandex.com
<https://orcid.org/0000-003-10-45-96-35>

ІНФОРМАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Акцентовано на необхідності комплексного аналізу інформаційно-комунікаційної складової частини російсько-українського конфлікту. Досліджено питання інформаційних викликів для України як результату деструктивних пропагандистсько-маніпулятивних актів російських владних структур та засобів масової інформації, поширення інформаційної експансії й агресії Російської Федерації. Визначено, що інформаційні виклики мають як короткостроковий, так і довгостроковий виміри. Інформаційний вплив із боку РФ зумовлюється історичною традицією, спільністю розвитку, соціокультурною спадщиною. Окрім того, в основу інформаційної агресії щодо України покладено концепцію «руського миру», що активно популяризується російськими медіа, науковцями та політиками, і становить потенційну загрозу суверенітету нашої держави, збереженню цілісності її території.

У процесі формування інформаційних викликів для України визначено три етапи: 1991–1999 рр. – початковий етап; кінець 2013 – початок 2014 р. – розгортання активних пропагандистсько-маніпулятивних акцій із боку російських спецслужб, політикуму та ЗМІ з метою зміни поглядів, свідомості й вчинків представників українського суспільства, а також створення негативного іміджу України у світі. Третій етап, починаючи з 2014 і до сьогодні, яскраво демонструє масштаби вторгнення РФ в інформаційно-комунікаційний простір України та свідомість українців.

Визначено, що збереження інформаційного суверенітету, формування ефективної системи безпеки в інформаційній сфері є актуальною проблемою для України, яка сьогодні є об'єктом зовнішньої інформаційної експансії, маніпулятивних технологій та руйнівного інформаційного вторгнення.

Ключові слова: інформаційні виклики, інформаційно-комунікаційний простір, російсько-українська гібридна війна, інформаційно-маніпулятивні технології, концепція «руського миру», інформаційна безпека держави.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Анексія Російською Федерацією (далі – РФ) території України – Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, частини Донецької та Луганської областей, створення квазідержавних утворень «Донецька Народна Республіка» та «Луганська Народна Республіка» – переконливо доводять, що вивчення принципів і механізмів комунікаційних маніпулятивних технологій вимагає комплексного дослідження в сучасних реаліях продовження Росією стратегії гібридної війни в нових, у тому числі медійних, формах. У цьому контексті особливої уваги потребує вивчення інформаційних викликів гібридної війни.

За останні кілька років Світове Співтовариство зіткнулося з проблемою нового, оновленого феномену «інформаційних викликів», при тому, що останні мають прихований характер.

На думку сучасних дослідників, аналізуючи інформаційні виклики гібридної війни, доречно використовувати термін «інформаційна війна» як складову частину гібридної війни, що потребує комплексного аналізу інформаційно-комунікаційної складової гібридної війни.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Інформаційну війну як соціально-філософську проблему почали розглядати ще в середині ХХ ст. До цієї теми звертались Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, П. Лазарсфельд, Г. Лассуел, Д. Клапер, Г. Почепцов. Внесок останнього є особливо важливим, оскільки матеріалізується не лише в суто наукових, а й у публіцистичних текстах, постах у соціальних мережах, які охоплюють максимально широку аудиторію. Г. Почепцов визначає інформаційну війну як комунікаційну технологію впливу на масову свідомість із метою зміни когнітивної структури таким чином, аби впливати на зміни в поведінці людей [1].

В. Горбулін одним із перших вітчизняних дослідників указав на застосування Росією проти України концепції «гібридної війни», яка багато в чому є унікальною зі структурно-функціонального погляду: за формою вона «гібридна», а за змістом – «асиметрична». Найчіткіше характер нового типу війни продемонстрували спочатку анексія РФ навесні 2014 р. території Автономної Республіки Крим, а потім – підтримка місцевих радикальних елементів та повномасштабне вторгнення російських підрозділів до східних областей України. Хоча кожен конкретний елемент цієї «гібридної війни» не новий по суті й використовувався майже в усіх війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок цих елементів, динамічність та гнучкість їх застосування, а також зростання ваги інформаційного чинника. Причому інформаційний чинник в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим за військовий [2].

Мета дослідження – аналіз інформаційних викликів для України в умовах російсько-українського конфлікту, передумов їх виникнення та умов

протистояння агресивному інформаційному проникненню в інформаційно-комунікаційний простір нашої держави.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інформаційні виклики гібридної війни є доволі різними за своєю природою й мають як локальний (короткостроковий вимір), наприклад інформаційна окупація окремих регіонів, поширення безпрецедентних обсягів дезінформації та пропаганди, так і більш абстрактний (довгостроковий вимір), як-от зневіра в засобах масової комунікації (далі – ЗМК) міжнародної громадськості. Отже, і відповідь на названі виклики має бути різною [3, с. 3].

Сьогодні однією з основних загроз для української державності є активна фаза інформаційної війни, яка ведеться проти нашої країни РФ, котра активно використовує інформаційно-комунікаційні технології для зомбування власного населення, ведення інформаційної війни проти України та неправдивого інформування світової спільноти щодо певних подій, зокрема, збройного протистояння на Сході України. Протидіяти потужній російській дезінформації може лише створення ефективної системи національної інформаційної безпеки, спрямованої на подолання загроз та викликів у даній сфері, забезпечення інформаційного розвитку суспільства, зокрема формування інформаційного простору, який є основою соціально-економічного, політичного й культурного розвитку [4, с. 23–24].

Інформаційні виклики з боку РФ зумовлені логікою історичного розвитку цієї держави, традиціями її державного управління та, звісно, спільною історичною, соціокультурною спадщиною, навіть якщо це інспірувалося штучно. Росія завжди вважала себе «старшою над рівними», «старшою сестрою», яка має право нав'язувати своє бачення сучасних політичних процесів і встановлювати свої правила існування пострадянських республік.

На підтвердження цієї тези можемо навести приклади виступів президента РФ. У 2005 р. пролунала заява В. Путіна, що крах СРСР став найбільшою геополітичною катастрофою століття. Пізніше, у 2007 р., у промові на Мюнхенській конференції він виступив із тезою, про неприйнятність і неприпустимість однополярного світу, де домінуватимуть США. Окрім того, згадаємо виступ В. Путіна на саміті НАТО в Бухаресті 4 квітня 2008 р., у якому президент РФ висловився про державні стратегії Грузії й України. Зокрема, він відзначив: «Україна, взагалі, дуже складна держава. Україна в тому вигляді, в якому вона сьогодні існує, вона була створена за радянських часів; вона отримала території від Польщі – після Другої світової війни, від Чехословаччини, від Румунії... Від Росії величезні території одержала на Сході та на Півдні. Це складне державне утворення. І якщо ще внести туди натівську проблематику, інші проблеми, – це взагалі може поставити на межі існування самої державності... Крим просто передано Україні рішенням Політбюро ЦК КПРС. Навіть не проведено державних процедур щодо передачі цієї території...» [5].

В основі інформаційної складової підготовки до гібридної агресії РФ проти України перебуває концепція «руського миру». Вона з'явилася на початку ХХІ ст. із чітким нарративом про захист росіян і російськомовного населення поза межами Росії. Із приходом до влади В. Путіна ця концепція отримала подальший розвиток, залучивши наукове середовище й російську діаспору. Зазначену концепцію почали активно просувати в ЗМІ, до неї залучено наукову громадськість пострадянських республік, у томі числі й українську. Отже, концепція «руського миру» відіграла істотну роль на початковому етапі інформаційної війни. У контексті російсько-української гібридної війни концепція «руського миру» виявилася потенційною загрозою української державності та виконує функцію ідеологічного підґрунтя в подальшій агресії на Сході України й у Криму.

Аналізуючи інформаційні виклики, погоджуємося з думкою Л. Павлюк, що «після розпаду СРСР обидві країни проводили деміфологізацію радянського світогляду (що їх об'єднувало), однак у пошуку нових «культурно-політичних парадигм» почали створювати нові міфологеми, пов'язані з національним самоствердженням та реалізувалися, з-поміж іншого, й у мас-медіа» [6, с. 6.]. При цьому відзначимо, що російські міфологічні сюжети й образи суперечили українським (з огляду на тривалу історію непростих стосунків між Україною та Росією), однак засоби масової інформації обох держав (особливо в період загострення російсько-українського конфлікту) наполегливо репрезентували міфологеми в повідомленнях різного змісту, протиставляючи їх та наголошуючи на аспектах, що «вписувались» у новостворювану ідеологію. С. Онуфрив, яка вивчала відносини України й Росії на основі матеріалів мас-медіа, охарактеризувала це як «боротьбу двох дискурсів» [7, с. 5].

Наразі російські медійні структури працюють у «кращих радянських традиціях». Відзначимо, що російське телебачення жорстко контролюється державою, медійна свобода кінця 1990 – початку 2000-х рр. залишилася позаду, а нині новини, аналітика створюються штучно, із допомогою вивірених пропогандиських штампів та методів. Водночас українські «комерційні» канали, де власники «задають тон» реакційної політики, за своєю суттю є політичними проектами, а відтак вони апріорі орієнтовані на використання маніпулятивних технологій. Однак українським телеканалам певною мірою властивий «плюралізм думок» (у тому числі й критика очільника держави та високопосадовців), котрий, звісно, залежить від того, яку позицію щодо влади займають їхні власники [8].

Більше того, інструментами «м'якої сили» виступали також російські політики, історики, діячі культури й мистецтва, а також священнослужителі Московського патріархату в Україні, які поряд із нібито «високими духовними ідеалами» несуть до нас ідеї «спільної історії», «єдиного народу», «єдиної території» в межах колишнього Радянського Союзу, при цьому применшуючи, а то й заперечуючи роль українців та України у формуванні тисячолітньої історії Київської Русі й перекручуючи справжню українську історію на власний розсуд [9].

Усі вищевказані фактори формують інформаційні виклики для України, у розвитку яких можна виокремити такі етапи:

1991–1999 рр. – період, що характеризується відносно дружнім російсько-українським інформаційним контекстом, котрий ґрунтувався на усвідомленні спільних соціально-економічних, політичних проблем, а отже, і їх спільному розв'язанні. Водночас спостерігалась адаптація до політичної дійсності незалежної України, російських медіа-структур, визнання російським політикумом та інформаційною системою демократичних принципів легітимності Української держави (політичні вибори, конкурентність плюралізм, свобода слова), але через власний контент ідеологічних, ідейно-політичних стереотипів. Процес формування російського пропагандистсько-ідеологічного спектра здійснювався синхронно зі становленням медіа-структури України, тому остання поступово перетворювалася на елемент політичного капіталу та впливу. На думку В. Горбуліна, «набуття Україною незалежності в 1991 р. у результаті розпаду СРСР від початку розглядалось і розглядається російською елітою як прикре історичне «непорозуміння», яке повинно бути якнайшвидше виправлене. Події 2014–2015 рр. довели, що подібний погляд знаходить широку підтримку у всіх прошарках російського суспільства. Навіть у січні 2016 р., згідно з результатами соціологічних опитувань, 64 % росіян підтримують агресію проти України» [10].

Початок 2000-х рр. – до революційних подій кінця 2013–початку 2014 рр. – етап, коли окреслилися такі основні інформаційні виклики для України, як початок проведення російськими спецслужбами інформаційних спецоперацій із використанням розбіжностей в українському суспільстві та політикумі російськими агентами впливу (телебачення, радіо, інтернет-видання, діячів культури та мистецтва), вибудовування механізмів зміни поглядів, свідомості та вчинків соціальних груп в українському інформаційному просторі. Так, у 2005 р. до дня Перемоги створено бренд – георгіївську стрічку, поява якої безпосередньо пов'язана із символікою Помаранчевої революції 2004 р. Помаранчеві стрічки як символ Українського майдану, набули шаленої популярності у світі. Починаючи з 2005 р., нову стрічку безкоштовно масово роздавали людям перед 9 Травня, розповідаючи, що це дійсний символ дня Перемоги. Тим самим населення привчалось до нового стереотипу, що, урешті, перетворився в новий міф, який насправді є фікцією. Отже, із колективної пам'яті витіснили асоціацію помаранчевого кольору виключно з Помаранчевою революцією. Новий бренд просувався активно та агресивно, а більшість його прихильників нині свято вірять, що георгіївська стрічка – давній винахід часів війни. Сьогодні ця стрічка стала символом російсько-української гібридної війни, а в масовій свідомості вже здійснився новий ребрендинг георгіївської стрічки – «колорадки», як символу російської агресії проти України.

Окреслений період також характеризується як інформаційний вплив російських медійних структур та посадових осіб на виборчі кампанії в Україні, що особливо активно в період із 2000-го по 2012 р.

На думку більшості вчених, окупації Криму й вторгненню на Донбас передувала тривала політика РФ, спрямована на розкол України. Російські

пропагандисти навіювали ідеї різнорідності України. Штучно створювалися лінії розмежування за етнічними, релігійними та регіональними ознаками; особливий акцент зроблено на протиставлення мовних практик. Їхніми зусиллями питанням історичної пам'яті надавали суто конфронтаційний характер. Пізнання й обговорення минулого набувало рис відтворення колишніх конфліктів, а ретельний аналіз перспектив суспільно-політичного розвитку підмінявся нагнітанням суперечок із приводу фальшивих міфологем й обертався актуалізацією архаїчних фобій [11, с. 4].

Отже, на цьому етапі набувала поширення практика залучення російських медіа для політичної боротьби та визнання необхідності їх політичної інструменталізації. Це відбувалося через апробацію тиску російських політичних діячів: відомих і популярних в Україні особистостей щодо проблем подальшого розвитку української політичної системи та її складників. Медійний простір в Україні внаслідок упровадження російськими структурами інформаційно-маніпулятивних технологій набув конфронтаційного й деструктивного характеру, що стало головним інформаційним викликом сьогодення.

Інформаційні виклики цього періоду для України спрямовувалися не лише на розхитування ситуації всередині держави, а й на створення негативного іміджу України у світі. Стартував цей процес ще у 2005 р. під час першої газової війни. Тоді Україну успішно представили як нечесного, щонайменше сумнівного транзитера газу, незважаючи на те, що протягом десятиліть Україна ніколи не допускала зриву поставок природного газу до Європи через свою територію [12].

Із 2014 р. і до сьогодні – етап різновекторності, тобто поширення різнорівневих інформаційно-маніпулятивних технологій, метою яких став розкол інформаційно-комунікативного простору за такими ідентичностями, як «майдан» та «антимайдан»; «Схід» і «Захід», «Новоросія» й «Україна», «ДНР-ЛНР», «Росія-ЄС», «Крим-Україна» та ін. Це стало однією з причин подальшого розгортання конфлікту на території України й початку російської агресії.

У промовах колишнього президента В. Янукович звучать фрази: «кривава хунта», «самозванна влада», «Україна стала нагадувати Німеччину часів Гітлера», «Абсолютна більшість жителів Донбасу вийшли на референдум про самовизначення, оскільки межа терпіння народу вже прийшла» [13]. Як бачимо, транслюється й російський владний політичний дискурс, що дає подібне визначення ситуації в Україні, відчувається посилення до Сходу та Півдня України (Криму), де теж досить негативно сприймалася нова влада, і ще до подій 2013–2014 рр. була властива антиукраїнська риторика, мова ворожнечі (наприклад у донецькій, кримській пресі, як стверджують вітчизняні медіа-експерти, поширені терміни «бандерівці», «хунта», «карателі», «укропи») [14].

На цьому етапі залучено комплекс маніпулятивних технологій ЗМК всіма політичними внутрішніми зовнішніми суб'єктами. Агресія проти України мала характер проєкції боротьби протилежностей і штучного розколу українського суспільства. Змістові лінії інформаційних викликів змістилися з проукраїнської риторики до антиукраїнської істерії.

Агресія РФ проти України спочатку в Криму, а потім на Донбасі супроводжувалася масштабною інформаційною кампанією, що характеризувалася тотальною дезінформацією ключових цільових груп і масштабним використанням фейкової інформації всіх рівнів.

Отже, існує нагальна потреба у створенні нової парадигми функціонування Української держави, спричиненої інформаційними викликами гібридної війни, а саме: формувати нові підходи до інформаційної безпеки та комунікативної діяльності держави; розробити власний підхід до історії, культури України в умовах функціонування множинних потоків антиукраїнської пропаганд і міфології; знайти баланс між свободою слова та протидією агресивним впливам; диференціювати інформаційну діяльність органів влади відповідно до нав'язаного штучного поділу внутрішньодержавного простору, а відтак і аудиторій (в окупованій зоні, в зоні проведення АТО й на решті території України); забезпечити високоінтенсивну інформаційно-комунікативну присутність у міжнародному просторі [15].

РФ окупувала українські території, триває їх інформаційна окупація, установлення певного режиму функціонування інформаційного простору, за якого порушуються інформаційні права українських громадян на окупованих територіях. Тому актуальним для України, котра зіткнулася з потужною, агресивною інформаційною політикою Росії, залишається питання забезпечення інформаційної безпеки й створення конкурентного медіа-середовища.

Досліджуючи інформаційні ризики для України в контексті російсько-української гібридної війни, констатуємо, що за період незалежності українська влада не спромоглася забезпечити дієві заходи щодо захисту інформаційного простору; не наповнила Східний та Південний регіони якісним інформаційним продуктом, спрямованим на формування у свідомості населення національної приналежності до України. Фактично з початку незалежності Україні не вдалося вибудувати на Сході та в Криму продуману, зважену й стратегічну інформаційну політику, яка б стала надійною платформою для подальшого захисту від агресивних інформаційних впливів.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, проаналізувавши інформаційні виклики російсько-української гібридної війни, відзначимо, що вони мають такі конструкти: активне просування концепції «руського миру», тобто обґрунтування необхідності захисту російськомовного населення на пострадянському просторі, особливо в Україні; використання методів, тактик і технологій «м'якої сили»; створення спільного російсько-українського інформаційного поля та наявність у ньому потужного російського лобі; інформаційні атаки на україномовні продукти в медійному середовищі; формування цільової групи в українському суспільстві, яка стала основою для розгортання російської агресії на території України й створення сепаратистсько-терористичних угруповань.

Відзначимо, що державним структурам потрібно звертати увагу, окрім східних регіонів, на Закарпатську, Миколаївську, Харківську, Одеську, Херсонську області, де потенційні інформаційні атаки з боку Росії в рази вищі. Саме вони входять у зону пріоритетів РФ у процесі подальших дій гібридизації російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Почепцов, Г. Інформаційна війна як інтелектуальна війна. URL: <http://osvita.media.sapiens.ua/material/13303>
2. Горбулін, В. (2015). Геополітичний реванш: від ідеї до стратегії. URL: https://dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu_.html
3. Баровська, А. (ред.) (2016). Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 109 с.
4. Чупрій, Л. В. (2015). Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері (Автореф. дис... д-ра політ. наук; спец.: 21.01.01). Київ, 43 с.
5. Выступление Владимира Путина на саммите НАТО (Бухарест, 4 апреля 2008 года), Информационное агентство УНИАН. 18.04.2008. URL: <http://www.unian.net/politics/110868-vyustuplenievladimira-putina-na-sammite-nato-buharest-4-aprelya-2008-goda.html>
6. Павлюк, Л. (2006). Знак, символ, міф у масовій комунікації, Львів: ПАІС, 120 с.
7. Онуфрив, С. (2005). Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08), Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 20 с.
8. Козиряцька, С. (2016). Україна та Росія: медіатизація політичного простору. URL: www.seanewdim.com
9. Левченко, О. В. (2017). Еволюція гібридної війни Російської Федерації проти України, *Наука і оборона*, № 2. с. 11–16.
10. Горбулін докладно проаналізував, як Росія роками готувалася до агресії проти України. Навіть масова культура – елемент війни. URL: http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa?fbclid=IwAR3aybxG3Qb8wvVjYbGpncKw33KPDe331sq3z9B--0hERxqGHLPewDmaI
11. Рафальський, О. О. (2018). Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ : Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України, 2018. 393 с.
12. Магда, Є. (2014). Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_5_29
13. Янукович из подполья призвал «остановить кровавую хунту». URL: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/05/12/7025095/>
14. Толокольнікова, К. Уникання мови ворожнечі наблизить мир. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/standards/unikannya_movi_vorozhnechi_nablizit_mi
15. Дмитренко, М. А. Проблемні питання інформаційної безпеки України. URL: <file:///C:/Users/USER/Downloads/3318-12195-1-PB.pdf>

INFORMATION CHALLENGES FOR UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN HYBRID WARFARE

Emphasis is placed on the need for a comprehensive analysis of the information and communication component in the Russian-Ukrainian conflict. The issues of information challenges for Ukraine as a result of the destructive propaganda and manipulative acts of the Russian authorities and mass media, the spread of information expansion and aggression of the Russian Federation are investigated. It is determined that information challenges have

both short and long term dimensions. Information influence from the Russian Federation is conditioned by historical tradition, common development, social & cultural heritage. In addition, the information aggression on Ukraine is based on the «Russian world» concept, which is widely popularized by the Russian media, scientists and politicians, and poses a potential threat to the sovereignty of this country, preserving the integrity of its territory.

In the process of forming information challenges for Ukraine, three stages were identified: 1991–1999, as the initial stage; the end of 2013 – the beginning of 2014 – the deployment of active propaganda and manipulation actions by the Russian special services, political and media in order to change the views, consciousness and actions of the Ukrainian society, as well as to create a negative image of Ukraine in the world. The third stage, starting from 2014 until today, clearly demonstrates the extent of the Russian invasion into the information and communication space of Ukraine and the Ukrainians' consciousness.

It is determined that the preservation of information sovereignty and the formation of an effective security system in the information sphere are the urgent problems for Ukraine, which today is the object of external information expansion, manipulative technologies and destructive information invasion.

Key words: information challenges, information and communication space, Russian-Ukrainian hybrid warfare, information-manipulative technologies, the «Russian world» concept, state information security.

REFERENCES

1. Pocheptsov, H. Information warfare as an intellectual war. URL: <http://osvita.media.sapiens.ua/material/13303> (in Ukrainian).
2. Horbulin, V. (2015). Geopolitical revenge: from idea to strategy. URL: https://dt.ua/internal/gibridna-viyina-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu_.html (in Ukrainian).
3. Barovska, A. (ed.). Hybrid War Information Challenges: Content, Channels, Counteraction Mechanisms: analitychna dopovid. Kyiv: NISD, 2016, 109 p. (in Ukrainian).
4. Chuprii, L. V. (2015). Basic principles of Ukrain's national security policy in the humanitarian sphere: avtoref. dys... doktr. polit. n.; spets.: 21.01.01. Kyiv, 43 p. (in Ukrainian).
5. Vladimir Putin's Speech at the NATO Summit (Bucharest, April 4, 2008), Informatsionnoe ahentstvo UNIAN. 18.04.2008. URL: <http://www.unian.net/politics/110868-vyistuplenievladimiraputina-na-sammite-nato-buharest-4-aprelya-2008-goda.html> (in Russian).
6. Pavliuk, L. (2006). Sign, symbol, myth in mass communication. Lviv: PAIS, 120 p. (in Ukrainian).
7. Onufriv, S. (2005). The Ukrainian Mass-Media political discourse in the world information space: avtoref. dys. na zdobuttia naukovoho stupenia k.filol.n.: 10.01.08, Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka, 20 p. (in Ukrainian).
8. Kozyriatska, S. (2016). Ukraine and Russia: Mediatization of Political Space. URL: www.seanewdim.com (in Ukrainian).
9. Levchenko, O. V. (2017). The evolution of the Russian Federation hybrid war against Ukraine, *Nauka i oborona*, № 2, 2017. P. 11–16 (in Ukrainian).
10. Horbulin analyzed in detail how Russia for years had been preparing for aggression against Ukraine. Even mass culture is an element of war. URL: http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa?fbclid=IwAR3aybxG3Qb8wvVjYbGpncKw33KPDe331sq3z9B--0hERxqGHLAPewdDmaI (in Ukrainian).
11. Rafalskyi, O. O. (2018). Consolidation of the Ukrainian society: an ethno-political dimension. Kyiv: Inctytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2018. 393 p. (in Ukrainian).
12. Mahda, Ye. (2014). The Hybrid War Challenges: An Information Dimension. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_5_29 (in Ukrainian).

13. Янукович из подполья призвал «остановить кровавую хунту». URL: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/05/12/7025095/> (in Russian).

14. Tolokolnikova, K. Avoiding the hate speech will bring peace closer. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/standards/unikannya_movi_vorozhnechi_nablizit_mi (in Ukrainian).

15. Dmytrenko, M. A. Problematic issues of Ukraine's information security. URL: <file:///C:/Users/USER/Downloads/3318-12195-1-PB.pdf> (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 28.08.2019 р.

УДК: (438)«19/.20»:070

Марія Павлюх,

кандидат наук із соціальних комунікацій, асистент,

Національний університет «Львівська політехніка», Львів, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-5502-8367>

mariapavluch1982@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ЕТАП СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ СИСТЕМИ ПОЛЬСЬКИХ МЕДІА (НА ПРИКЛАДІ ПРЕСИ «СОЛІДАРНОСТІ»)

У статті досліджено важливий етап трансформації польської преси, у процесі якого сформовано сучасний сегмент польського ринку преси. Предметом дослідження є преса «Солідарності», оскільки з цієї підпільної періодики виникла сучасна польська система друкованих медіа. Наукові питання й дослідження стосуються тоталітарного періоду розвитку польської періодики. У статті використано такі методи, як синтез, функціональний аналіз, порівняльний аналіз, хронологічний принцип. Розгляд матеріалу ґрунтується на дослідженні різних видів преси організації «Солідарність».

У роботі застосовано ґрунтовний аналіз типологічних класифікацій преси «Солідарності» вчених, які досліджують усі види періодики цього історичного періоду. У зведеній таблиці дослідників польської преси проаналізовано всі види підпільних видань за такими критеріями, як територія розповсюдження, періодичність, форма, тематика. Порівнюються класифікації вчених, які розкривають трансформацію соціально-комунікативної системи польських медіа. Велику увагу зосереджено на розгляді хронологічних етапів розвитку підпільної преси, названих у статті фазами розвитку. Хронологічному аналізу трансформаційного етапу надано важливого значення, оскільки фази розвитку вказують на якісні перетворення в польській пресі й становленні нових її видів сьогодні.

У статті вказані на важливі одиниці медійного ринку (назви польських видань), які трансформувались у сучасні види преси під впливом закордонних медіа. Більшість видів медіа мають польське коріння. Розгляд польських підпільних публікацій указує на те, що більшість видів преси «Солідарність» існує сьогодні або перетворена на інші сучасні види преси. Проведено аналіз якісних змін формату польських видань, їхнього тематичного контенту та порівняно їх із підпільними виданнями.

Ключові слова: трансформаційний етап, тоталітарна преса, типологічні групи медіа, підпільна преса, опозиційна інформаційна система, локальні видання, щоденні видання.

1. ВСТУП

Польський медійний ринок сьогодні становить потужну систему організації та взаємодії різних типологічних груп польської преси. Розгляд та аналіз класифікацій здійснюємо від преси «Солідарності» (із 1989 р.), адже типологічні групи преси підпільного польського руху становили початок сучасної типології преси; деякі видання успішно трансформувались у якісні видання, деякі зникли взагалі. Посттоталітарна польська преса пройшла важливий етап трансформації національної системи ЗМІ. Трансформація важлива для вивчення всієї системи польських ЗМІ, адже вона заклала початок сучасних видів преси, котрі не характерні пресі комуністичної Польщі.

Постановка проблеми. У вивченні сучасного польського медійного ринку важливо проаналізувати трансформаційний етап соціально-комунікативної системи польських медіа, адже цей хронологічний період започаткував усі сучасні види пресового ринку. Трансформаційний етап розпочався з підпільної преси «Солідарності».

Мета наукової статті – дослідити трансформаційний етап розвитку польського пресового ринку (із 1989 р.) та з'ясувати його роль у формуванні сучасних видів польської преси.

2. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

У науковій статті використано хронологічний та історичний науковий підходи, а також методи аналізу (аналіз тематики польських видань), синтезу (зведені таблиці), компаративного аналізу (порівняльні критерії теоретиків польської преси).

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Під трансформацією системи розуміємо далекосяжний комплекс системних перетворень і прогрес контролю над більшістю суспільних елементів управління. У вужчому сенсі трансформація – це перехід від авторитарних і монолітних суспільно-економічних відносин із плановою економікою до плюралістичних демократичних структур із ринковою економікою. Будучи невід'ємною частиною суспільства, система ЗМІ розвивається в рамках трансформації суспільного ладу, але поряд із тим – через виняткове значення мас-медіа в інформаційному обміні, медіа істотно впливають на характер та інтенсивність цього процесу [1, с. 62].

1980 р. розвинулася преса «Солідарності», яка сформувалась у самостійну типологічну групу польських ЗМІ. Різноманітність видань «Солідарності» від листівок, агіток до щоденних газет свідчить про окрему наявність гетерогенної аудиторії часописів [2]. Преса «Солідарності» нараховувала близько 800 видань. Найбільш відомі класифікації преси «Солідарності» М. Олбрайта, С. Пастушевського, Н. Денисюк, що продемонстровано в табл. 1.

Головним критерієм у класифікаціях дослідників підпільної преси виступають територія розповсюдження, а також періодичність, форма,

тематика [2]. Класифікації М. Олбрайта й С. Пастушевського [3] подібні: за головний критерій дослідники беруть територіальний. Серед типологічних груп підпільної преси за цим критерієм виокремлено такі групи: загальнопольські, регіональні, заводські, галузеві, періодичні, спеціальні видання (М. Олбрайт) та загальнопольські, регіональні, локальні, міжзаводські, преса різноманітних середовищ (С. Пастушевського) [3]. Загальнопольські, регіональні, заводські (міжзаводські) – типологічні групи, спільні для обох класифікацій. У цих класифікаціях загальнопольські видання – це тижневики, щоденники політичного характеру, що розповсюджувалися на всій території Польської держави; регіональні видання – у регіонах (воєводствах, районах, повітах); заводські (міжзаводські) – на території підприємств для окремої аудиторії. Періодичні спеціальні видання, а також преса різноманітних середовищ не мали сталої території розповсюдження; це були маленькі видання локальної спільноти-аудиторії (наприклад учителі, лікарі).

Таблиця 1

Соціально-політична комунікація «Солідарності» (типологічний підхід)

Типологія преси «Солідарності»	
опозиційна інформаційна система	державна інформаційна система
1	2
<i>вчені</i>	<i>типологічні групи</i>
М. Олбрайт	загальнопольські, регіональні, заводські, галузеві, періодичні спеціальні видавництва
С. Пастушевський	<p><i>за територією:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – загальнопольські, – регіональні, – локальні, – міжзаводські, – преса різноманітних середовищ <p><i>за розвитком формою</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – протогазети (ластівки, друковані картки, стінгазети, 60агально по: мали серію – періодичність); – часописи надзвичайної події (період. Вид. з назвою, подією, тематичним діапазон); – часописи суспільної ініціативи (період. Вид. з редакцією, нумерацією); – часописи внутрішнього використання (період. Вид. зі сталою редакцією, великий тираж)
Н. Денисюк	<p><i>періодичність виходу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – щоденна преса 1980–1981, 1981–1988 рр. (регіональні щоденні вид.: «Незалежність», «Відомості дня» – у Мазовецькому р-ні; «Дзеннік Звьонзкови», «Протест»); – часописи профспілкові (тижневики «Тигоднік Солідарність», «Тигоднік Мазовше», «Єдність», «Відродження», «Тижневик воєнний»; двотижневики «Квадрат», «Самоврядна Річпосполита»,

Закінчення таблиці 1

1	2
	<p>«3 дня на день»; місячники «НТО», «Факти», «Визволення», «База»; двомісячники: «Ми є»);</p> <p>– <i>не щоденна преса</i> («Газета не щоденна», одноднівки, страйкові газети: «Інформаційний бюлетень»);</p> <p>– <i>кількагодинна преса</i> (гданська «Страйковий інформаційний бюлетень Солідарність»);</p> <p><i>територія розповсюдження:</i></p> <p>– <i>загально польські</i> («Тижневик Солідарність», «Тижневик Мазовше», «Тижневик воєнних», «Газета Выборча» 1989 р.);</p> <p>– <i>регіональні</i> (1/2,3 воєвод. – «Відомості дня», «Незалежність» у Мазовецькому р-ні, «Квадрат», «Єдність»);</p> <p>– <i>локальні</i> (малі тиражі, погана поліграфія, поширювалися менше, ніж воєвод. – «Голос вільного робітника», «Вікторія» (у Вроцлаві), «Солідарність Гжегожецька»);</p> <p>– <i>заводські</i> (на підприємствах – «Гутник», «Солідарність Ельвро» з Варшави, «Розвага і солідарність»);</p> <p><i>тематика:</i></p> <p>– <i>інформаційні</i> («Сервіс інформаційний», «Новини»);</p> <p>– <i>суспільно-політичні</i> («База», «Без декрету»);</p> <p>– <i>суспільні</i> («Образ»);</p> <p>– <i>суспільно-культурні</i> («Місячник Малопольщі», «Ми є»);</p> <p>– <i>суспільно-інформаційні</i> («CDN»);</p> <p>– <i>суспільно-професійні</i> («Квадрат»);</p> <p>– <i>дискусійно-інформаційні</i> («Бюлетень дискусійно-інформаційний»);</p> <p>– <i>публіцистично-інформаційні</i> («Червень 76»);</p> <p>– <i>публіцистичні</i> («Відродження»);</p> <p>– <i>інформаційно-навчальні</i> («Ранкова зірка»);</p> <p>– <i>інформаційно-публіцистичні</i> («Вікторія»);</p> <p><i>середовище розповсюдження-аудиторія</i> (академічні: «День», студентські: «Підпільна газета Гданської Політехніки», працівники освіти: «Вчительська Солідарність», охорони здоров'я: «Голос медика»);</p> <p><i>підпорядкування цензурі:</i></p> <p>– <i>офіційний дозвіл</i> (дебіт видавничий) – «Тижневик Солідарність», «Серпень 80», «Квадрат»;</p> <p>– <i>позацензурні</i> (у період легальної НСЗЗ «Солідарність») – «Єдність», «Вільний голос», «Солідарність»; (підпільна діяльність 1981–1988): «Тижневик воєнний», «Тижневик Мазовше»);</p> <p><i>взаємостосунки із профспілковими структурами:</i></p> <p>– <i>власні видання</i> («Інформатор Бигодський», «Вільний голос»);</p> <p>– <i>напівофіційні</i> (Тижоднік Мазовше»).</p>

Цього критерію класифікації притримується Н. Денисюк [2], яка виокремлює такі групи підпільної преси: загальнопольські («Тижневик Солідарність», «Тижневик Мазовше», «Тижневик воєнних», «Газета Виборча» 1989); регіональні («Відомості дня», «Незалежність» – у Мазовецькому р-ні, «Квадрат», «Єдність»); локальні («Голос вільного робітника», «Вікторія» – у Вроцлаві, «Солідарність Гжегожецька»), заводські («Гутник», «Солідарність Ельвро» – із Варшави, «Розвага і солідарність»). Сьогодні ці типологічні групи сегменту польського медійного ринку збереглися як державні/понаддержавні (загальнопольські), регіональні, локальні часописи.

Другий важливий критерій у класифікації – форма видання. Тому С. Пастушевський поділив підпільну (неофіційну) пресу «Солідарності» на такі типологічні групи: протогазети (ластівки, друковані картки, стінгазети, комунікати: мали серію – періодичність); часописи надзвичайної події (періодичні видання з назвою, подією, тематичним діапазоном); часописи суспільної ініціативи (періодичні видання з редакцією, нумерацією); часописи внутрішнього використання (періодичні видання зі сталою редакцією, мали великий тираж). Деякі з цих типологічних груп видань існують і досі: стінгазети, друковані картки, комунікати. Найчастіше ці типологічні групи не входять у загальний сегмент медійного ринку. Зазвичай, ці видання мають добру поліграфію й вигляд сучасних інформаційних бюлетенів, кварталників, які розповсюджуються на малій території (наприклад урядові для працівників місцевих адміністрацій).

Третім важливим критерієм класифікації виступає періодичність. Відповідно до цього критерію Н. Денисюк [2] подає такі пресові групи: щоденна преса 1980–1981 і 1981–1988 рр. (регіональні щоденні видання: «Незалежність», «Відомості дня» у Мазовецькому р-ні; «Дзєннік Звйонзкови», «Протест»); профспілкові часописи (тижневики: «Тигоднік Солідарність», «Тигоднік Мазовше», «Єдність», «Відродження», «Тижневик воєнний»; двотижневики: «Квадрат», «Самоврядна Річпосполита», «3 дня на день»; місячники: «НТО», «Факти», «Визволення», «База»; двомісячник «Ми є»); нещоденна преса («Газета не щоденна», одноднівки, страйкові газети: «Інформаційний бюлетень»); кількагодинна преса (гданська газета «Страйковий інформаційний бюлетень “Солідарність”»).

До першої групи щоденної преси автор зараховує регіональні щоденники, а також подає дві підгрупи: пресу 1980–1981 рр. і пресу воєнного стану 1981–1988 рр. Різниця цих двох підгруп невелика, проте протягом 1980–1981 рр. відбулося значне послаблення цензури. Преса воєнного стану (1981–1988) характеризується посиленням репресій проти видавців і лідерів «Солідарності», цензури для щоденних газет. Велике значення в аналізі щоденної преси мали регіональні щоденні видання, наприклад у Мазовецькому регіоні. Другу групу становлять часописи профспілкові, які містять кілька підгруп (за періодичністю): тижневики, двотижневики, місячники, двомісячники. Сьогодні ці підгрупи

збережені й поширені серед локальної преси, деякі видання «НТО», «Факти» збереглися, проте їхній зовнішній вигляд, поліграфія та характер публікацій змінилися; вони не нагадують страйкові газети, а містять значну розважальну частину, кольорові ілюстрації. Третя й четверта типологічні групи не представлені на сучасному медіа-ринку. «Кількагодинна преса» була важливою в історії та розвитку революційних подій. Сьогодні нема аналогічного виду преси серед сегменту польської друкованої продукції. Натомість страйкові газети, які мають вигляд бюлетенів або агіток, розповсюджуються під час мітингів чи страйків.

Важливий критерій аналізу неофіційної преси – тематичність. Цей критерій важливий для сучасних друкованих ЗМІ Польщі, тому що більшість типологічних груп збереглися і були перейменовані. За тематикою Н. Денисюк [2] поділяє пресу на такі групи: інформаційні («Сервіс інформаційний», «Новини»), суспільно-політичні («База», «Без декрету»), суспільні («Образ»), суспільно-культурні («Місячник Малопольщі», «Ми є»), суспільно-інформаційні («CDN»), суспільно-професійні («Квадрат»), дискусійно-інформаційні («Бюлетень дискусійно-інформаційний»), публіцистично-інформаційні («Червень 76»), публіцистичні («Відродження»), інформаційно-навчальні («Ранкова зірка»), інформаційно-публіцистичні («Вікторія»).

Типологічна група «інформаційні видання» існує сьогодні й представлена на ринку медіа досить добре. Але зовнішній вигляд і спосіб подачі інформації змінилися: домінують короткі інформаційні замітки, а не великі матеріали про підпільний рух. Тенденція до малих форм, коротких інформаційних заміток – домінанта сучасних польських медіа. Група «суспільно-політичні» змінилася на групу «загальнополітичні», хоча в період трансформації (1992) ця група добре розвинулася («Політика», «Впрост», «Споткане»); група «суспільно-культурні» трансформувалась у групу «культурологічних часописів», група «дискусійно-інформаційна» перейшла в групу «дискусійну». У сучасній пресі відбулось об'єднання кількох пресових груп підпільної преси в одну: публіцистично-інформаційні, інформаційно-публіцистичні та публіцистичні видання становлять одну групу публіцистичних видань [1]; група професійних видань змінилася на фахові (вузькоспеціалізовані, дослідницькі), інформаційно-навчальні трансформувались у студентські, наукові, спеціалізовані.

Важливий критерій у класифікації Н. Денисюк [2] підпільної польської преси до 1989 р. – аудиторія. Відповідно до цього критерію дослідниця виокремлює такі групи видань: академічні («День»), студентські («Підпільна газета Гданської політехніки»), освітянські («Вчительська Солідарність»), охорони здоров'я («Голос медика»). Академічні й студентські часописи збереглися до сьогодні як пресові групи («Підпільна газета Гданської політехніки» перейменована на «Студентську газету Гданської політехніки»); освітянські часописи як пресова група не існують окремо – це комплекс

наукових, науково-популярних, вузькоспеціалізованих, учительських видань. Група «охорона здоров'я» – це сучасна типологічна група медичних ілюстрованих журналів.

Критерієм у класифікації Н. Денисюк [2] виступає підпорядкування цензури. Цей критерій був важливим до 1989 р. і відміни цензурного закону. Відповідно до нього, преса поділяється на дві групи – ті, які мали офіційний дозвіл влади, але були обмежені цензурою – офіційний дозвіл (дебіт видавничий): «Тижневик Солідарність», «Серпень 80», «Квадрат» та позацензурні (у період легальної НСЗЗ «Солідарність»): «Єдність», «Вільний голос», «Солідарність». Ця група існувала лише в тоталітарній Польщі: у період трансформації «Тижневик Солідарність» перейменованій у «Тижневик», видання «Тигоднік Мазовше» і «Квадрат» існують досі як регіональна преса. Останній критерій у класифікації Н. Денисюк [2] – взаємостосунки з профспілковими структурами, тому група поділяється на два підвиди: власні видання «Солідарності» («Інформатор Бигодський», «Вільний голос») і напівофіційні (Тигоднік Мазовше). У кінці серпня 1989 р. «Тигоднік Мазовше» отримав статус офіційного видання.

Для розвитку польської преси переломним став кінець 1989 р., коли видання отримали свободу друку, слова, думки й були позбавлені цензури. У польській пресі настав етап трансформації. Комплексний підхід до вивчення процесів трансформації здійснив В.Цісак [1], виокремивши три фази трансформаційних змін на пресовому ринку. Його хронологію доповнила Д. Піотровська [3], назвавши фази етапами й додавши два інші (табл. 2).

Таблиця 2

Хронологічні етапи трансформації польської преси

Хронологічні (історичні) етапи трансформації польської преси	
<i>Цісак В.</i>	<i>Піотровські Д.</i>
Фаза «стихійного ентузіазму» 1989–1991	Етап активного підпілн. самвидаву (1980): «Братняк», «Робітник» «Пуяк»
Фаза видимої стабілізації, прихованих змін 1992	Етап ентузіазму нових видавців та перейм. старих (травень 1989 – I пол. 1991)
Фаза відкритої боротьби за ринок 1993	Етап удаваної стабілізації та структурних змін мас-медіа (II пол.1991 – кін.1992)
	Етап відвертої боротьби за ринок мас-медіа, аудіовізуальні (поч.1993 – кін.серпня 1994)
	Етап нового статусу мас-медіа (вересень 1994)

Їх можна подати попарно: 1) фаза «стихійного ентузіазму» (1989–1991) – етап ентузіазму нових видавців та перейменування старих (травень 1989 – I пол. 1991); 2) фаза видимої стабілізації, прихованих змін (1992) – етап удаваної стабілізації та структурних змін мас-медіа (II пол. 1991 – кін. 1992);

3) фаза відкритої боротьби за ринок (1993) – етап відвертої боротьби за ринок мас-медіа (поч.1993 – кін. серпня 1994). Крім цих хронологічних пар, у хронології Д. Піотровської [3] наявні ще два історичні етапи: етап активного підпільного самвидаву (1980): «Братняк», «Робітник», «Пуяк»; етап нового статусу мас-медіа (вересень 1994). Хронології, з одного боку, подібні, оскільки хронологічні межі й семантичні конструкції збігаються (стихийний ентузіазм – ентузіазм нових видавців, відкрита боротьба – відверта боротьба, удавана стабілізація – прихована стабілізація), з іншого боку – одна одну доповнюють етапом нового статусу ЗМІ. Дослідниця називає цей етап «активним самвидавом», хоча його історичні межі припадають на репресії й заборони видавничої діяльності. Протягом 1980–1988 рр. «Солідарність» сформувала самостійний вид преси із визначеними типологічними групами.

1990 р. став початком стрімкого процесу перебудови всієї системи масової комунікації – замість монополізованої та централізованої, з'являється плюралістична й децентралізована [4, с. 91].

Перша фаза – перший етап «стихийного ентузіазму нових видавців» – вирізнялася швидким розвитком незалежних видань, місцевих і локальних. Старі газети реорганізуються: змінюється зовнішній вигляд, обсяг, назва («Штандарт Люду» на «Дзеннік Любельські»); відбувається етап очищення редакцій від старих комуністичних колективів, змінюються організаційні та ідеологічні підходи, газети застосовують ноу-хау, щоб здобути популярність («Газета Виборча», заснована в червні 1989 р., поширює регіональні додатки, запроваджує великий розділ публіцистики, міжнародний відділ). Протягом періоду цієї фази в Польщі виникають громадські організації та комітети, які видають бюлетені. ЗМІ перестали фінансово залежати від влади, змінилась ідеологічна концепція багатьох газет (газети перестали бути засобом комуністичної пропаганди), виникла партійна преса (пресові органи партій).

Друга фаза – етап видимої/удаваної стабілізації характеризується зміцненням технічного забезпечення редакцій: змінилися зовнішній вигляд газет, поліграфія. Видання друкують не тільки в чорно-білому варіанті, а й у кількох кольорах на якісному папері. У польській пресі обов'язковим стає західний стандарт періодичних видань (якісного друку, ілюстрацій). Великої популярності набувають ілюстровані журнали (польськомовні версії закордонних журналів) моди, жіночі й чоловічі журнали. Читачів приваблює низька ціна та простий стиль публікацій. Одночасно популярність суспільно-політичних тижневиків падає. На шпальтах ілюстрованих часописів публікуються сентиментальні жіночі романи, виникає вид преси серця («Кобета і менцизна»). Велику популярність отримують чоловічі часописи («Джентльмен»), жіночі часописи («Пані»), часописи моди («Твуй стиль»), бульварна й скандальна преса.

Третя фаза – етап відкритої/відвертої боротьби за ринок розпочався 1993 р.

Головними особливостями ринку преси цього періоду є: а) зміцнення нових видань; б) інтернаціоналізація форм власності (придбання іноземними інвесторами попередньо приватизованих видань, а також зростаючі позиції польських версій міжнародних журналів); в) бурхливий зростання регіональної й місцевої преси [1, с. 97].

Газети та журнали зміцнюють свою популярність, змінюють тематику. З'являються кольорові «телегазети» – дайджестів: «ТелеТидзень», «СуперТВ».

Ще одна фаза нового статусу мас-медіа позначилася боротьбою на ринку й жорсткою конкуренцією. Змінився характер відносин ЗМІ та влади; він не нагадував контролю комуністичною владою преси, але й не був подібним до співпраці в перші роки легалізації «Солідарності»; з'явилася політично-орієнтована преса (преса політичного спрямування – правоцентристська, центристська, лівоцентристська), пресові органи політичних партій. Виникла церковна медіальна доктрина, згідно з головними постулатами якої церква бере активну участь у сферах громадського життя та одночасно критикує медіа за сенсаційність, втрату національної ідентичності, пропагування абортів.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Варіативність у класифікаційних критеріях викликана різними підходами дослідників до вивчення неофіційної, підпільної самвидавної преси «Солідарності», яка заклала типологічну основу сучасного сегменту польського медійного ринку. Деякі видання змінили свій статус, назву, але продовжують виходити в сучасній Польщі. Гетерогенність цього явища в тоталітарній Польщі переросла в самостійний вид преси, протилежний офіційним, державним виданням.

Під час періоду трансформації відбулося становлення політичного й ідеологічного плюралізму польських ЗМІ. Трансформаційний етап польського ринку преси сформував сучасну соціально-комунікативну систему польських друкованих медіа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цісак В. (2000). Трансформація преси в Україні та Польщі в контексті суспільних змін (1989–1999). Київ, 219 с. (In Ukrainian).
2. Денисюк Н. (2007). Типологічні групи преси незалежної самоврядної профспілки «Солідарність» (1980–1989). *Вісник Львівського університету. Серія журналістики*, № 31, С. 147–155 (In Ukrainian).
3. Піотровська Д. (2007). Місце та роль національної системи ЗМІ в громадсько-політичному житті суспільства Польщі у період переходу від тоталітаризму до демократії (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.). *Українська журналістика в контексті світової*, № 1, С. 160–170 (In Ukrainian).
4. Orłowska-Bednarz M. (2005). Zasada jawności w perspektywie mediów lokalnych. *Prasa lokalna w budowie społeczeństwa obywatelskiego*. Warszawa, S. 124–136 (In Polish).
5. Покшицька Л. (2008). Этические проблемы профессиональной деятельности журналиста региональной и местной прессы Польши. *Журналистика и медиа*. Белгород, С. 194–203 (In Russian).

THE TRANSFORMATION STAGE OF THE SOCIAL-COMMUNICATIVE SYSTEM OF POLISH MEDIA (ON THE EXAMPLE OF THE PRESS OF «SOLIDARNIS'T»)

The article is devoted to the research of an important stage of transformation of the Polish press, during which the modern segment of the Polish press market was formed. The subject of the study is the press of «Solidarnis't», as the modern Polish system of print media emerged from this underground periodical. Scientific questions and research relate to the totalitarian period of the Polish periodicals. Important methods are used in the article: synthesis, functional analysis, comparative analysis, chronological principle. The analysis of the material is based on the study of different types of press of the organization «Solidarnis't».

The study used a thorough analysis of typological classifications of the press «Solidarnis'ti» by scientists who investigate all types of press of this historical period. The summary table of researchers of the Polish press analyzes all types of underground publications by the following criteria: distribution area, periodicity, form, subject matter. The author compares the classifications of scholars exploring the transformation of the social-communicative system of Polish media. Much attention is paid to the consideration of the chronological stages of the development of the underground press, named in the article stages of development. The chronological analysis of the transformation stage is of great importance as the development phases point to the qualitative transformations in the Polish press and the emergence of new types of press today.

Important units of the media market (the names of Polish publications), which have been transformed into modern types of press under the influence of foreign media, are mentioned in the scientific article. Most types of contemporary media have Polish roots. Consideration of the Polish underground publications indicates that the vast majority of press of the «Solidarnis't» types exist today or have been transformed into other modern press types. The author analyzes the qualitative changes in the format of Polish publications, their thematic content and compares them with underground publications.

Key words: transformation stage, totalitarian press, typological media groups, underground press, opposition information system, local publications, daily newspapers.

REFERENCES

1. Tsisak V. (2000). Transformatsiia presy v Ukraini ta Polshchi v konteksti suspilnykh zmin (1989 – 1999). Kyiv, 219 p. (In Ukrainian).
2. Denysiuk N. (2007). Typolohichni hrupy presy nezalezhnoi samovriadnoi profspilky «Solidarnist» (1980–1989). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii zhurnalistyky*, № 31, P. 147–155 (In Ukrainian).
3. Piotrovska D. (2007). Mistse ta rol natsionalnoi systemy ZMI v hromadsko-politychnomu zhytti suspilstva Polshchi u period perekhodu vid totalitaryzmu do demokratii (kin. KhKh – poch. KhKhI st.). *Ukrainska zhurnalistyka v konteksti svitovoi*, № 1, P. 160–170 (In Ukrainian).
4. Orłowska-Bednarz M. (2005). Zasada jawności w perspektywie mediów lokalnych. *Prasa lokalna w budowie społeczeństwa obywatelskiego*. Warszawa, P. 124–136 (In Polish).
5. Pokshic'ka L. (2008). Jeticheskie problemy professional'noj dejatel'nosti zhurnalista regional'noj i mestnoj pressy Pol'shi. *Zhurnalistika i media*. Belgorod, S. 194–203 (In Russian).

Матеріал надійшов до редакції 21.10.2019 р.

УДК 324(477):659.4

Андрій Нофенко,

аспірант кафедри політології,

Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського

54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24, каб. 317,

<https://orcid.org/0000-0002-2558-4749>

nofenko@hotmail.com

ГІБРИДНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ІНФОРМАЦІЙНИЙ НАСТУП ТА МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ

У статті детально розглянуто проблему інформаційної війни Росії проти України. Розкрито суть інформаційної війни, її трактування в межах різних підходів. На основі використання історичного, системного та структурно-функціональних методів з'ясовано основні недоліки інформаційної сфери України; виокремлено головні механізми її захисту. Серед механізмів протидії інформаційній війні Росії проти України виокремлено дві групи – нормативно-правові та інституційні. До першої групи відносяться законодавчі акти України, серед яких провідну роль у протидії інформаційній агресії Росії відіграє Доктрина інформаційної безпеки України. Серед другої групи механізмів виділяються державні й недержавні інституції, діяльність яких спрямовано на формування та реалізацію інформаційної безпеки України, а також міжнародні структури, діяльність яких націлено на нейтралізацію інформаційного впливу з боку Росії. Серед вітчизняних інституційних механізмів протидії російському інформаційному наступу важливе місце відведено Міністерству інформаційної політики України, Раді національної безпеки та оборони України, кіберполіції й ін.

Значну увагу звернуто на такі механізми протидії інформаційній війні Росії проти України, як заборона російських сайтів та соціальних мереж, а також запровадження квот на українську мову у мас-медіа. Зазначено, що дії України щодо нейтралізації інформаційних загроз з боку Росії потрібно здійснювати на різних рівнях – геополітичному, ресурсному, громадськості.

У ході проведеного дослідження сформовано рекомендації щодо протистояння інформаційній війні. Проведено аналіз факторів інформаційних впливів і протидії інформаційній зброї, у результаті чого вказано низку можливих дій для реалізації протидії російській інформаційній ескаляції в Україні з метою створення гідної й адекватної відповіді на інформаційні виклики сучасності.

Зараз уже зрозуміло, що інформаційна боротьба стає тим фактором, що впливає на саму війну, її початок, хід і результат. Це підтверджується агресією Росії проти України. Тому досить актуальною проблемою безпеки України є розробка концепції захисту системи інформаційно-аналітичного забезпечення завдань інформаційної боротьби.

Ключові слова: гібридна війна, російсько-українська війна, інформаційна війна, інформаційна безпека, інформаційна стратегія.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Після Революції гідності, яка продемонструвала всьому світові бажання українців жити в демократичній європейській державі,

Україна стала жертвою російської збройної агресії, унаслідок чого відбулася анексія Криму та розпочалися військові дії на Донбасі, які тривають і досі. Учені характеризують діяльність Російської Федерації проти України як гібридну війну, що передбачає поєднання традиційних і нетрадиційних методів агресії, складність агресивних дій у багатьох сферах суспільного життя.

Інформація є однією зі складових частин російської агресії проти України, що дає змогу говорити про існування інформаційної війни між Україною й Росією. Це стосується активного поширення негативної, часто неправдивої чи спотвореної інформації про Україну з боку Російської Федерації для дискредитації нашої держави, кібератаки, пропаганди російських цінностей серед населення України тощо. Ця ситуація загрожує суверенітету та національній безпеці України, а також створює умови, у яких потрібна розробка механізмів протидії загрозам національній безпеці нашої країни загалом й інформаційній безпеці, зокрема.

Актуальність обраної проблеми для аналізу зумовлена також недостатнім рівнем наукового аналізу інформаційної війни як явища, властивого сучасним міжнародним відносинам. Досі не існує єдиного послідовного тлумачення поняття «інформаційна війна», її особливостей, структури й механізмів протидії в політичній науці. Більше того, дослідження інформаційної війни, як правило, проводяться на рівні журналістики чи політичної аналітики, що вимагає більш ретельного наукового вивчення сутності цього явища та розробки механізмів протидії російській інформаційній війні проти України на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями російської інформаційної війни проти України цікавляться такі вітчизняні дослідники, як С. Демедюк, Н. Еляшевська, І. Лубкович, М. Сенченко. Такі іноземні вчені, як П. Дібб, М. Кофман, Х. Лемб і С. Расторгуєв, вивчають, аналізують та комплексно досліджують проблему інформаційної війни.

Згадані науковці аналізують суть й особливості інформаційної війни як явища, яке включає інформаційну війну Росії проти України; вивчають загрози, котрі вона несе як для України, так і для світової спільноти. Водночас недостатньо уваги приділено дослідженню та розробці механізмів протидії російській інформаційній війні на сучасному етапі. Відсутність усебічного вивчення російської інформаційної війни проти України, а також те, що агресія Росії проти нашої країни в інформаційній сфері триває й набуває нових форм, потребує більш ретельного вивчення в цій галузі.

Формулювання цілей статті. Мета роботи – проведення політичного аналізу російської інформаційної війни проти України та механізмів її протидії на сучасному етапі. На сьогодні вчені не сформуvalи єдиної думки щодо науково-теоретичної концепції інформаційних воєн, а також щодо основних форм і методів їх ведення. Також зазначимо, що інформаційна війна – це неоднозначне поняття. Тому можна говорити про широке й вузьке значення цього терміна. Загалом інформаційну війну розуміємо як будь-який негативний інформаційний вплив на ворога. Суперником може бути будь-який суб'єкт:

фізична особа або група осіб, юридичні особи чи держава. Учасники таких воєн можуть діяти окремо або групами, спонтанно чи за домовленістю.

У вузькому розумінні інформаційна війна – це новий тип або метод збройного конфлікту, що не підлягає міжнародно-правовій кваліфікації. Однак серед науковців немає єдиної думки, оскільки більшість із них вважає, що інформаційна війна не може розглядатися як збройний конфлікт. Це тому, що хоча інформація діє як зброя, проте вона може перемогти ворога, не втрачаючи людських життів і без кровопролиття [7].

Загалом, найширшим та найповнішим визначенням інформаційної війни є таке: інформаційна війна – це відкритий або прихований цілеспрямований інформаційний вплив систем одна на одну для отримання певного виграшу в політичній, економічній чи ідеологічній сферах [3].

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні для України під час інформаційного протистояння з Російською Федерацією захист власного інформаційного простору та національної інформаційної безпеки є однією з найважливіших цілей державного управління, а також першим кроком до формування позитивного іміджу держави на світовій арені, успішної європейської інтеграції й розвитку самодостатньої, національної самоідентичності.

Велика російська інформаційна війна проти України вийшла на новий етап на початку 2014 р., коли відбулися такі події, як Революція гідності, анексія Криму та початок війни на Сході України. У ході цього протистояння ми побачили, по-перше, усі вразливі сфери України в галузі інформаційної безпеки; по-друге – недостатню ефективність механізмів захисту інформації; по-третє – небажання несподіваних і непередбачуваних інформаційних контрзаходів.

Безперечно, український інформаційний сектор має багато недоліків у протидії інформаційній війні. Для визначення ефективності механізмів, які Україна використовує для протидії Росії в інформаційному просторі, ці негативні аспекти потрібно дослідити більш детально. За словами українського вченого І. Лубковича, вони включають: 1) непрацездатність – на рівні реакції на конкретну дезінформацію й інформацію, що надається російськими медіа-мережами, а також на рівні надання власних деталей про події і явища; 2) сила та обізнаність. Сила – це засіб ведення інформаційної війни, а обізнаність – ефективність їх застосування; 3) відсутність інформації проти державних органів; 4) фінанси означають, що більшість засобів масової інформації не відмовляються від трансляції російських телепередач, телесеріалів, фільмів через фінансову ситуацію й небажання втратити гроші [2].

Загалом, механізми захисту інформаційної безпеки України можна розділити на дві групи – законодавчі та інституційні. Розглядаючи законодавчі механізми, зазначимо, що в Україні розроблено достатню кількість правових документів стосовно інформації й інформаційного простору з часів

незалежності. Серед них – такі закони, як «Про інформацію», «Про інформаційні агентства», «Про Концепцію національної програми інформатизації», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про пресу в Україні» та ін.

Нещодавно введено в дію Доктрину інформаційної безпеки України – один із законодавчих документів, що стосуються інформаційної безпеки України. Екс-президент України П. Порошенко затвердив його 25 лютого 2017 р. після затвердження Радою національної безпеки та оборони в грудні 2016 р.

Наступний тип механізмів забезпечення інформаційної безпеки – інституціональні механізми, що охоплюють державні та недержавні установи, діяльність яких спрямовано на формування та реалізацію інформаційної безпеки. Сьогодні до предметів формування й реалізації політики в інформаційній сфері в нашій країні належать Рада національної безпеки і оборони України, Міністерство інформаційної політики України, Міністерство закордонних справ, Міністерство оборони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, Департамент кіберполіції національної поліції України.

Розглядаючи механізми протидії російській інформаційній війні, також звертаємо увагу на указ екс-президента України П. Порошенка про заборону російських соціальних мереж і сайтів, який набув чинності 17 травня 2017 р.

Думки щодо заборони російських сайтів та соціальних мереж розділили науковців й аналітиків на тих, хто негативно відреагував на заборону, і тих, хто вважає цю заборону великим успіхом України в протидії російській інформаційній війні. Також важливою є реакція міжнародних акторів на указ екс-президента. Наприклад, Генеральний секретар Ради Європи Турбйорн Ягланд висловив стурбованість рішенням, пояснивши, що ця заборона протистоїть свободі вираження поглядів і свободі ЗМІ. Таку саму позицію має Таня Купер, представниця Human Rights Watch, яка прирівнює указ Президента України до бажання контролювати політичний дискурс у країні зі свого боку. Усупереч цим позиціям, Генеральний секретар Північноатлантичного альянсу Єнс Столтенберг зазначив, що блокування українським урядом соціальних мереж і сайтів Росії – це питання винятково національної безпеки держави, а не свободи слова в ньому.

Потрібно також звернути увагу на закон про введення квот на українську мову на телебаченні, який підписаний Президентом України 6 червня 2014 р. Відповідно до цього нормативного акта, частка різних програм, передач, фільмів – українською мовою має бути не менше ніж 75 % на телебаченні. Зазначимо, що заборона російських соціальних мереж і сайтів, а також цитування української мови на телебаченні – це певні кроки до ізоляції України від Росії. Ці дії керівництва нашої держави показують не лише Росії, а й усьому світові те, що Україна є незалежною державою з єдиною державною мовою. Однак ці рішення мають і конкретні негативні сторони. Міжнародна спільнота може вважати заборону російських соціальних мереж і сайтів точним показником недемократичності нашої держави. Зі свого боку, цитування

української мови на телебаченні не лише створює вигляд дискримінації російськомовного населення в Україні, у якому Російська Федерація переконує весь світ, але й провокує державу-агресора на виконання певних дій у відповідь.

Також зазначимо, що, крім законодавчих механізмів, недержавні суб'єкти в Україні також беруть активну участь у протидії інформаційній війні з боку Російської Федерації. До структур неурядового сектору відносимо, насамперед, міжнародні організації, такі як ООН та її спеціалізовані агенції, а також ОБСЄ, Рада Європи й ін., а також вітчизняні організації громадянського суспільства, які активно протидіють інформаційній війні Росії проти України.

Розглянувши механізми забезпечення інформаційної безпеки та протидії інформаційним загрозам України, акцентуємо увагу на тому, що з 2014 р. Україна почала робити конкретні кроки для вдосконалення й забезпечення ефективності цих механізмів. Затвердження Доктрини інформаційної безпеки України у 2017 р. дало поштовх до систематизації повноважень державних органів у сфері інформаційної політики та відповідальності за їх недотримання. Інституційні механізми розширилися з 2014 р. завдяки Міністерству інформаційної політики України та кіберполіції. Однак цього в сучасному глобалізованому інформаційному суспільстві явно недостатньо. Саме тому Україні потрібно проаналізувати, розробити, створити й оновити механізми протидії російській інформаційній війні та захисту її інформаційної безпеки.

Російська агресія в Україні аж ніяк не завершена. Більше того, вона перебуває в процесі ескалації. Росія щодня накопичує свої сили, удосконалює свої навички та застосовує нові технології й методи, щоб завдати інформаційний удар знову та знову. Отже, російська інформаційна війна розвиватиметься й, імовірно, буде посилена шляхом використання дедалі ефективнішої тактики. Не можна сказати, що Україна вже програла цю війну, але для запобігання їй потрібно ще багато зробити. Безперечно, в Україні вже існує чимало наявних механізмів протидії інформаційній війні, але їх потрібно вдосконалити, розвинути та зробити ефективнішими.

Відсутність достатніх державних інструментів для ведення інформаційної війни є актуальним питанням війни з Росією. Український учений М. Сенченко зазначає, що Україні для ефективного протистояння інформаційній війні з боку Росії потрібно мати хоча б: 1) ефективну систему ведення інформаційної війни; 2) ефективну концепцію інформаційної війни; 3) стратегію ведення інформаційної війни [4].

Стратегія інформаційної війни України повинна містити оборонну й наступальну політику. Щодо першого компонента, то він стосується дій, спрямованих на фізичний і психологічний захист населення, військ, уряду, інформаційної інфраструктури та супутників у космосі. Оборонна політика повинна включати організацію діяльності структури формування оборонних систем і співпрацю з іншими державами задля протидії інформаційній війні; оперативну протидію діяльності, впливам та проявам інформаційно-політичної агресії, операцій інформаційно-психологічної війни; приведення засобів

масової інформації й асоціацій віртуальних громад до готовності ефективно протидіяти та реагувати на інформаційну агресію.

В умовах, коли держава веде відкриту агресію та інформаційну війну, як наприклад Російська Федерація, украй важлива оперативна здатність реагувати на різні типи інформаційних атак і загроз, які постійно наступають на Україну з боку північно-східного сусіда.

Дії держави у вищезазначених умовах можна розділити на три рівні: перший – геополітичний, або вплив на інформаційного агресора та обмеження інтенсивності й сили його нападу; другий – умова, що включає захист цілісності, ефективності та спроможності системи управління, інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів; третій – громадський, який спрямований на захист стабільності та послідовності розвитку суспільно-політичних відносин, свідомості громадян.

Інструменти інформаційної політики першого рівня повинні включати: 1) залучення світової спільноти й світової громадської думки для виявлення агресора та його руйнівних наслідків; 2) інформування світової спільноти про атаки противника й об'єктивний стан у власній країні; 3) посилення контрпропаганди, національного інформаційного простору, формування оперативних інформаційних центрів; 4) заборону на засоби масової інформації на своїй території, що належать до інформаційного простору агресора, із метою уникнення пропагандистського й руйнівного впливу на громадян; 5) підтримку стабільного статусу держави, позитивного іміджу України та характеру стабільної держави; 6) співпрацю й обмін досвідом із міжнародними організаціями щодо протидії кібератакам та інформаційним загрозам [6].

Другий рівень, зі свого боку, досить обширний і поєднує систему державного управління та національну інформаційну інфраструктуру, загальну обороноздатність країни, її спроможність протистояти агресивним атакам і підтримувати інформаційну, територіальну, економічну, соціально-політичну, культурну цілісність держави. Основні механізми інформаційної політики повинні включати: 1) створення координаційного органу, центру прийняття рішень, управління інформаційною політикою та безпекою, створення єдиної ефективної системи з вертикальною лінією органів та інститутів; 2) підготовку фахівців у галузі інформаційної війни й реалізацію державної інформаційної стратегії: політологи, аналітики, спеціалісти з інформаційних технологій, інформаційно-психологічної безпеки, практичні психологи щодо допомоги жертвам інформаційної агресії; 3) навчання державних службовців принципів та методів захисту інформації, інформаційної грамотності й основ інформаційної безпеки, психологічного захисту свідомості та зміцнення «інформаційного імунітету»; 4) створення спеціалізованого органу з питань кібербезпеки й протидії хакерським атакам із залученням фахівців з інформаційних технологій; 5) управління та контроль внутрішнього й постійний аналіз зовнішніх інформаційних полів; удосконалення інституціонального складника моніторингу інформації та консолідації законодавства відповідної діяльності, а також відповідальності за дії в цій

галузі; 6) створення єдиного науково-інформаційного центру для обробки новин на визначений період для виявлення джерел інформації, ринку новин і державних джерел розвідки противника; посилення інформаційних ресурсів політичних організацій; 7) підвищення юридичної відповідальності засобів масової інформації за поширення руйнівної інформації, агресивних закликів, кола ворожих ідей тощо; 8) інформаційно-психологічний захист військового командування й армії від пропаганди деморалізації; методи навчання захисту інформації, принципи наступальних та оборонних дій у відповідь на інформаційну війну, особливості використання інформаційної зброї [6].

Щодо третього рівня – рівня громадськості, то тут важливою є діяльність, спрямована на підтримку стабільності суспільно-політичного розвитку, консолідації й психологічної безпеки громадян та масової свідомості взагалі. Тому серед механізмів третього рівня політичної опозиції держави відзначимо: 1) надання громадянам необхідної інформації, інформування громадськості про інформаційну небезпеку й інформаційну зброю, як технічну, так і психологічну; 2) розвиток незалежних соціальних медіа; 3) залучення віртуальних громадських об'єднань та засобів масової інформації до захисту національного інформаційного простору, створення віртуальної системи колективної безпеки й зменшення соціальної напруги; 4) захист духовного потенціалу суспільства від нав'язування ворожих цінностей, підвищення стійкості свідомості дітей і молоді; 5) посилення символізму та ідеології, яка ґрунтується на принципах поваги, єдності та солідарності. Створення соціальних роликів і реклами, які повинні бути спрямовані на психологічний захист громадян [6].

Особливу увагу треба приділяти засобам масової інформації під час планування та впровадження ефективних механізмів інформаційної безпеки й протидії російській інформаційній війні в Україні. Утрати України в інформаційній війні з Росією певним чином пов'язані з вразливістю засобів масової інформації України до інформаційних атак і дезінформації з боку Росії. Загалом можна виокремити такі причини слабкості українських ЗМІ: 1) поява багатьох нових електронних ресурсів, котрі спрямовані на антиукраїнську політику та є пропагандистськими. Проблема для України в цій ситуації полягає у відсутності контролю за появою таких електронних ресурсів й оперативному реагуванні на такі явища; 2) активна поява в ЗМІ, соціальних мережах та інших інформаційних об'єктах агітаційних матеріалів і відсутність контролю за поширенням цієї інформації; 3) недостатня ефективність протистояння вірусам та шкідливому російському програмному забезпеченню, що займається поширенням російських пропагандистських і дезінформаційних матеріалів; 4) ефективність Російської Федерації в розробці систем, які беруть участь у маніпулюванні свідомістю громадян та розповсюдженні дезінформації. Водночас Україна лише починає розвивати такі системи; у нас немає засобів для стовідсоткової протидії інформаційним сигналам з російської сторони; 5) неналежна підготовка фахівців ведення інформаційної війни та забезпечення інформаційної безпеки держави. В Україні недостатня кількість вищих навчальних закладів, які готують фахівців із захисту інформації й кіберзахисту;

б) незначна кількість джерельної бази, яка б забезпечувала інформацію про специфіку, засоби, методи, особливості інформаційної війни та тактику її ведення. Якщо проаналізувати доступність такої літератури, то її кількість недостатня, а чисельність сучасних фахівців із цих питань – ще менша [1].

Як бачимо, український медіа-простір надзвичайно вразливий до інформаційних атак і дій Російської Федерації й значно програє в цьому протистоянні. Безперечно, ключем до ефективної протидії російській інформаційній війні проти України є не лише державна спроможність України реагувати на російські інформаційні атаки, а й міжнародна допомога провідних міжнародних акторів, таких як США і ЄС. Інформаційна війна Росії, як показує міжнародна практика, ведеться не лише проти України. Російські хакери також утручаються в інформаційні системи інших країн, уключаючи США [5].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що, незважаючи на існування в Україні бази законодавчих механізмів захисту інформації та протидії інформаційній війні Росії проти України, вона належно не сформована. Війна і її складник, особливо важливі для нас, інформаційна війна в Україні аж ніяк не закінчуються. Росія знову й знову нагромаджує сили для удару. Отже, вона продовжуватиме вчитися та, імовірно, придумує більш досконалі інформаційні тактики. Росія намагатиметься продовжувати інформаційну війну в майбутньому, напевно, за допомогою потенційно більш тонких засобів, хоча стратегія не змогла досягти деяких своїх цілей. Сучасна інформаційна епоха швидко трансформується й призводить до появи нових засобів і методів ведення війни. І Росія випереджає Україну на кілька кроків у розвитку її механізмів та технологій. Ось чому найважливішими для Української держави є формування справді ефективної системи дій в інформаційній війні, а також методу протидії інформаційним впливам із боку держави-агресора; розробка стратегії інформаційної війни за участю вчених, політологів й аналітиків, котрі спеціалізуються в інформаційній сфері; підтримка іміджу держави, покращення ефективного висвітлення достовірної інформації в ЗМІ та покращення їхньої роботи в цілому.

Визнання обмеженості російської гібридної війни так само важливо, як і визнання її сильних сторін. Її успіх сильно залежить від певних умов, які панують у свідомості противника. Якби Захід рішуче протистояв руйнуванню Української держави, то зростання впливу кремлівського інформаційного порядку – мало б набагато менший масштаб. Гібридна стратегія завжди ставить перед Україною значні виклики – і вона повинна бути набагато пильнішою щодо показників російських спроб інформаційного наступу. Але Україна не є безпорадною перед такою стратегією. Насправді вона може й повинна розробити власну теорію та доктрину, щоб протистояти їй.

Водночас, урахувавши продовження інформаційного протистояння між Росією та Україною, цей аналіз не можемо вважати повноцінним, зважаючи на

мінливість його об'єкта. Перспективним подальшим дослідженням у цьому напрямі може бути аналіз рівня ефективності протидії російській інформаційній війні проти України в майбутньому, а також вивчення міжнародного досвіду боротьби в інформаційній війні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Еляшевська, Н. (2015). Вразливість України до інформаційної війни. *Теле- та радіожурналістика*, Vol. 14, 165—169.
2. Лубкович, І. М. (2014). Місце українських медій в інформаційній війні 2013–2014 рр. *Наукові записки інституту журналістики*, № 56, 182—187.
3. Расторгуев, С. П. (1997). Информационная война как целенаправленное информационное воздействие информационных систем. *Информационное общество*, № 1, 64–66.
4. Сенченко, М. (2014). Запорука національної безпеки в умовах інформаційної війни. *Вісник Книжкової палати*, № 6, 3–9.
5. Dibb, P. (2016). Why Russia is a threat to the international order. Access: <https://www.aspi.org.au/publications/why-russia-is-a-threat-to-the-internationalorder/Russia.pdf>
6. Kofman, M., Rojansky, M. (2015). A Closer look at Russia's «Hybrid War». Access: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/7KENNAN%20CABLEROJANSKY%20KOFMAN.pdf>
7. Lamb, Ch. J. (1997). The impact of information age technologies on operations other than war. In *War in the information age: new challenges for U. S. security policy* (ed. by Robert L Pfaltzgraff; Richard H Shultz). Washington: D. C.: Brassey's, 256–268.

RUSSIA'S HYBRID WAR AGAINST UKRAINE: INFORMATION ATTACK AND MECHANISMS OF COUNTERING

The article deals with the problem of Russian information war against Ukraine. The authors explain the primary sense of the information war, its interpretation in the framework of wide and narrow approaches. Basing on the use of historic, systemic and structural-functional methods, the main disadvantages of the information sphere of Ukraine and the central mechanisms of its protection are identified. The tools of counteraction to the Russian information war against Ukraine are divided into two groups: legislative and institutional. To the first group there are referred the legislative acts of Ukraine, among which the Doctrine of Information Security of Ukraine that plays a leading role in counteracting Russian information aggression. Among the second group of mechanisms there are state and non-state institutions, whose activities are aimed at the formation and implementation of Ukraine's information security, as well as international structures whose actions are aimed at neutralizing the information influence from Russia. According to the authors, among the domestic institutional mechanisms of counteracting the Russian information war, the important place is taken by the Ministry of Information Policy of Ukraine, the National Security, and Defense Council of Ukraine, the Cyber Police, and others. Considerable attention in the article is paid to such mechanisms of counteraction to Russian information war against Ukraine as the prohibition of Russian sites and social networks, as well as the introduction of quotas on the Ukrainian language in the mass media. The authors note that Ukraine's actions on the neutralization of information threats from Russia should be carried out at different levels: geopolitical, resource level, the level of the public.

In the course of the research, recommendations were made on the confrontation with the information warfare. The analysis of the factors of informational influence and counteraction of information weapons was conducted, as a result of which a number of possible actions

were taken to counter the Russian information escalation in Ukraine in order to create a decent and adequate response to the information challenges of our time.

It has now become clear that the information fight is becoming a factor affecting the very war itself, its beginning, course and outcome. This is confirmed by Russia's aggression against Ukraine. Therefore, a very urgent problem of Ukraine's security is the development of a concept for the protection of the information and analytical framework for information control tasks. In the course of the study, recommendations were drawn up on the confrontation in the information warfare.

Key words: hybrid warfare; Russian-Ukrainian war; information warfare; information security; information strategy.

REFERENCES

1. Eliashevskaya, N. (2015). Vrazlyvist Ukrainy do informatsiynoi viyny. *Tele- ta radizhurnalistyka*, Vol. 14, 165–169.
2. Lubkovitch, I. M. (2014). Mistse ukrainskykh mediy v informatsiynyi viyni 2013–2014 rr. *Naukovi zapysky instytutu zhurnalistyky*, № 56, 186–187.
3. Rastorguev, S. P. (1997). Informatsionnaya voyna kak tselenapravlennoe informatsionnoe vozdeystvie informatsionnykh sistem. *Informatsionnoe obschestvo*, № 1, 64–66.
4. Senchenko, M. (2014). Zaporuka natsionalnoi bezpeky v umovah informatsiynoi viyny. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, № 6, 3–9.
5. Dibb, P. (2016). Why Russia is a threat to the international order. Access: <https://www.aspi.org.au/publications/why-russia-is-a-threat-to-the-internationalorder/Russia.pdf>
6. Kofman, M., Rojansky, M. (2015). A Closer look at Russia's «Hybrid War». Access: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/7KENNAN%20CABLEROJANSKY%20KOFMAN.pdf>
7. Lamb, Ch. J. (1997). The impact of information age technologies on operations other than war. *In War in the information age: new challenges for U. S. security policy* (ed. by Robert L Pfaltzgraff; Richard H Shultz). Washington: D. C.: Brassey's, 256–268.

Матеріал надійшов до редакції 10.10.2019 р.

РОЗДІЛ III

Регіональні студії

УДК 378.014.25(438):659.1

Ольга Богородецька,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

<https://orcid.org/0000-0002-5878-0068>

bogorodecka@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРОМОЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

У статті розкрито особливості формування та становлення промоції вищої освіти Республіки Польща. Проаналізовано процес інтернаціоналізації вищої освіти в Польщі від початку 1990-х рр. Підкреслено важливість формування навчальних програм для іноземних студентів саме англійською мовою. Вивчено роль європейської програми ТЕМПУС у підтримці та реалізації реформ вищої освіти в Республіці Польща. Проаналізовано особливості долучення польських вузів до програми «Еразмус», що значно вплинула на розуміння та специфіку навчального процесу в інших країнах. Цю ініціативу розглянуто в межах цього наукового дослідження, у контексті її ключової ролі для вивчення зарубіжного досвіду надання послуг у сфері вищої освіти й поширення мобільності студентів та викладачів. Представлено ключові аспекти діяльності незалежної неприбуткової освітньої фундації «Перспективи». Вивчено її роль і місце в системі промоції та підтримки вищої освіти Республіки Польща. Проаналізовано зміст і роль Стратегії міграційної політики Польщі у формуванні системи промоції вищої освіти. У статті вивчаються функціональні особливості участі урядових інституцій у формуванні бренду польської вищої освіти за кордоном. Визначено роль Міністерства науки і вищої освіти Республіки Польща в підтримці престижу польської науки й зміцнення її позицій на академічній та науковій карті світу. Проаналізовано законодавчу базу, яка використовується для проведення промоційної роботи в галузі вищої освіти Республіки Польща. Крайні практики реалізації науково-освітніх і дослідницьких програм та ініціатив, визначено в рамках цього наукового дослідження. Детально вивчено й проаналізовано польські програми розвитку вищої освіти, особливості їх формування, запровадження та оцінки. Розкрито особливу роль діяльності польської Національної агенції академічних обмінів, що функціонує з метою координації процесу інтернаціоналізації польських академічних і дослідницьких установ.

Ключові слова: вища освіта, Республіка Польща, промоція, програми, освітня політика.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. На загальноєвропейському рівні повноваження щодо промоції вищої освіти покладені на Європейську комісію, котра через ініціювання різноманітних програм і проектів утілює в життя рішення спільних

декларацій країн-членів ЄС. Зі свого боку, кожна країна-член ЄС формує власну систему промоції вищої освіти. Така система передбачає комплекс заходів й ініціатив, що формуються на національному рівні з урахуванням потреб та особливостей кожної країни. Зауважимо, що формування системи промоції вищої освіти європейських країн залежить від бренду країни, її іміджу на міжнародній арені, рівня соціально-економічного розвитку та багатьох інших факторів. Тому при міністерствах закордонних справ більшості європейських країн функціонують відповідні департаменти публічної дипломатії, що займаються формуванням бренду країни, створенням її позитивного іміджу й поширенням демократичних цінностей. Зі свого боку, при міністерствах освіти та науки функціонують відповідні структури, які безпосередньо чи опосередковано відповідають за промоцію вищої освіти. Також важливо відзначити й діяльність наукових кіл та організацій, що виконують таку саму функцію при університетах. А. Пабіан указує на те, що «в промоційній роботі університету головний інтерес становлять студенти, тому освітня пропозиція має бути певним чином застосована відповідно до їхніх потреб і вимог. Стратегія промоції дає змогу університетам вести своєрідний діалог зі своїми студентами, або надавати інформацію про напрями освіти, ціни на послуги й ін., а також отримати зворотний відгук від студентів, які стали активними учасниками освітнього процесу» [8, с. 31].

Стратегія промоції вищої освіти в Республіці Польща, що реалізується впродовж останніх років, дала позитивні результати. Зокрема, це стрімке зростання кількості іноземних студентів і викладання навчальних дисциплін різними мовами світу. Шлях формування та реалізації цих промоційних заходів досить корисний для України, у контексті її євроінтеграційного курсу та необхідності реформи системи вищої освіти й підходів до неї.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчив, що проблематика промоції вищої освіти є недостатньо вивченою в Україні, а основні теоретико-методологічні напрацювання належать зарубіжним ученим, у тому числі стосовно Республіки Польща вивчення на науковому рівні проблеми промоції вищої освіти теж є досить обмеженим. Відзначимо праці А. Пабіан [8] та Й. Возніцького [18]. Основний матеріал статті побудовано на офіційних даних Міністерства науки й вищої освіти Республіки Польща [4], окремих фондаций та інтернет-сторінок навчальних програм й освітніх ініціатив.

Мета статті – аналіз та всебічне висвітлення ключових особливості становлення й розвитку промоції вищої освіти Республіки Польща.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Процес інтернаціоналізації вищої освіти в Польщі розпочинається в 1990-х рр. Так, у 1993 р. в медичних академіях Варшави й Познані затверджено перші навчальні програми для іноземних студентів англійською мовою. Пропозиція дуже швидко стала популярною серед зарубіжних абітурієнтів, оскільки запропоновано високу якість освітніх послуг за відносно низьку платню, порівняно з іншими медичними закладами освіти такого типу інших

країн. Як наслідок, ці академії за досить короткий проміжок часу сформували власний бренд на міжнародному ринку освітніх послуг, отримавши значну кількість іноземних студентів. Пізніше англійські навчальні програми з'явилися в інших університетах Польщі, зокрема у Варшавському політехнічному університеті на факультеті електроніки та інформаційних технологій [8].

У цей період Польща приєдналася до європейської програми «ТЕМПУС», що передбачала співпрацю між країнами ЄС і країнами-партнерами у сфері вищої освіти. Загалом ця програма націлена на підтримку реформ вищої освіти в країнах Центральної й Східної Європи [7]. Кошти в рамках цієї програми дали змогу придбати навчальне комп'ютерне обладнання, відкрити офіси міжнародного співробітництва в декількох університетах. Для багатьох закладів вищої освіти в рамках програми ТЕМПУС це були перші закордонні контакти працівників адміністрації з партнерськими університетами за кордоном. Польське Міністерство науки та вищої освіти підкреслює, що отримані компетенції, міжнародні контакти й досвід, накопичений у рамках програми «ТЕМПУС», значно допомогли польським університетам вийти на міжнародний ринок освітніх послуг і заявити про власний спектр можливостей для освіти [4].

Деяко пізніше, 1998 р., Польща приєдналася до ключової програми ЄС із підтримки вищої освіти й поширення мобільності – «Еразмус». Проте активна участь у цій програмі відбувалася після приєднання Польщі до ЄС у 2004 р. Саме тоді зростає бюджет програми для Польщі, розширюються можливості для співпраці. Польща як повноправний член ЄС починає активний обмін студентами й викладачами з усіма країнами-партнерами програми [3, с. 23]. Політичні та економічні трансформації в Польщі після приєднання до ЄС вимагали також трансформацій у системі вищої освіти. Країна долучилася до Болонського процесу і Європейського простору вищої освіти. Проте, як зазначають багато дослідників, стандарти Болонської системи були досить часто нав'язані університетам без глибокого розуміння їх суті. Також відзначається певна пасивність у реалізації освітньої політики у сфері вищої освіти. Існувала тенденція «дикої інтернаціоналізації», коли головним завданням закладів вищої освіти, особливо приватних, ставав пошук іноземних студентів, інакше кажучи, короткотерміновий фінансовий інтерес. Як зазначають польські дослідники, шлях до визначення саме якісних коефіцієнтів, а не кількісних у системі вищої освіти, був досить тривалим [16].

Крок за кроком формувалося стратегічне мислення про важливість інтернаціоналізації вищої освіти Польщі. Глобальні процеси у світі початку ХХІ ст. давали більші можливості для вивчення зарубіжного досвіду та початку якісних трансформацій. Зазначимо, що таким головним двигуном інтернаціоналізації дидактичного процесу й досліджень ставали представники академічного та адміністративного персоналу університетів. Основний акцент при цьому зроблено на адаптацію навчальних програм до вимог Болонського процесу та активне впровадження нових навчальних програм з англійською мовою викладання.

При цьому постала потреба в організації потужного зарубіжного маркетингу, який із часом переріс у повноцінну промоцію вищої освіти. Залучення іноземних студентів та аспірантів вимагало активних кроків в організації їх проживання й навчання на території Польщі. Для цього створювалися відповідні відділи при університетах у справах іноземних студентів, аспірантів й осіб, які навчаються в рамках обмінів та навчальних практик. Однак перші спроби промоції вищої освіти Польщі можемо віднести до діяльності освітньої фундації «Перспективи» (пол. «Perspektywy»). Ця структура є незалежною неприбутковою організацією, що заснована в 1998 р. з метою промоції й підтримки освіти. До роботи фундації залучено ректорів польських університетів, видатних громадських діячів, зацікавлених у розвитку вищої освіти в Польщі. Потрібно відзначити, що фундація «Перспективи» відіграє важливу роль у сфері як зовнішньої, так і внутрішньої промоції вищої освіти. Організовує публічні дебати та семінари, інформаційні кампанії для старшокласників і студентів про можливості вищої освіти, приваблюючи кожного року понад 200 тис. молоді. Відзначимо, що фундація «Перспективи» організовує й публікує національний рейтинг кращих вищих навчальних закладів у Польщі [9].

Зарубіжна діяльність фундації «Перспективи» розпочалась ще у 2002 р. Промоційна робота полягала в презентації польського ринку освітніх послуг на освітніх виставках і ярмарках кар'єри за кордоном. Так, представлено польські рекламні освітні стенди на виставці «Образование и карьера» в Москві з 2002 по 2005 р., у Парижі – «L'Etudiant» й Пекіні – «China Education Expo» у 2005 р. [16]. Тісна кооперація Фундації з Об'єднанням ректорів вищих навчальних закладів Польщі стали плацдармом для безлічі ініціатив та активної промоційної роботи у сфері вищої освіти.

Зі свого боку, фундація «Перспективи» на сучасному етапі виконує обов'язки Національної координаційної структури в рамках Програми ярмарків європейської вищої освіти (англ. «*European Higher Education Fairs*») і, отже, забезпечує присутність понад 50 польських вищих навчальних закладів на Ярмарках освіти в Індії, Китаї й деяких країнах Азії. Відзначимо, що Фундація публікує й розповсюджує в електронній формі інформаційні бюлетні для всіх вищих навчальних закладів Польщі, надаючи інформацію щодо вищої освіти в зарубіжних країнах та процесу її інтернаціоналізації [9]. Ініціатива Фундації «Перспективи» й Об'єднання ректорів вищих навчальних закладів Польщі щодо створення програми «Study in Poland» була також своєрідною відповіддю на вимогу ЄС щодо реалізації Болонського процесу. Ця програма стала національним прототипом ключового проекту ЄС із промоції європейської вищої освіти – «Study in Europe».

У контексті вищезазначених зрушень також зауважимо про певні трансформації в питаннях науки й вищої освіти, які паралельно відбувалися на державному рівні. Зокрема, поправка до Закону про вищу освіту Республіки Польща «Закон про вищу освіту, наукові ступені і звання, а також зміну деяких

інших актів» від 18 березня 2011 р., у статті 55 якої містяться положення щодо діяльності Польської акредитаційної комісії, яка, серед іншого, здійснюватиме підтримку й моніторинг систематичного підвищення якості освіти та промоції навчальних закладів [17].

У 2012 р. за ініціативи Міністерства науки та вищої освіти РП розпочинається національна програма підтримки найкращих наукових осередків у Польщі. Такі осередки отримували статус Національного провідного наукового центру (пол. Krajowe Naukowe Ośrodki Wiodące (KNOW)). Обрано кілька провідних факультетів й інститутів, які отримали до 50 млн злотих на п'ять наступних років, серед іншого, для «зміцнення науково-дослідницького потенціалу, удосконалення наукових кадрів, створення привабливих умов для проведення досліджень, побудови міцного й упізнаваного бренду, а також підвищення заробітної плати науковців або працевлаштування іноземних учених у Польщі» [5]. Зазначимо, що така програма виконувала подвійну функцію, а саме розвиток власної освіти, підтримку польських науково-дослідних центрів, їх модернізацію, з одного боку, та підвищення рейтингів польських науково-дослідних установ, університетів у європейських та світових рейтингах – з іншого. Була поставлена також ціль щодо формування потужного бренду передових університетів Польщі як для внутрішнього, так і зовнішнього ринків абітурієнтів. Адже іноземні студенти ставали для Польщі «надзвичайно важливою групою іммігрантів, котра, завдяки навчанню в польських університетах, отримувала ґрунтовний капітал знань та інтеграційний потенціал, який міг бути використаний у разі їх подальшого перебування в Польщі після закінчення навчання. Тому рекомендовано запроваджувати заходи щодо підтримки й сприяння в проживанні іноземним випускникам польських університетів» [11, с. 37], – зазначено в документі Міністерства внутрішніх справ та адміністрації щодо створення Стратегії міграційної політики Польщі від 20 липня 2011 р.

У цьому контексті відзначимо важливе значення промоції вищої освіти Польщі на різних рівнях як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави. Адже питання промоції вищої освіти активно вивчалось на рівні вищезгаданого Міністерства внутрішніх справ та адміністрації. Так, під час підготовки Стратегії міграційної політики Польщі робоча група з питань міграції підкреслювала, що, незважаючи на зростання кількості іноземних студентів у Польщі, усе ж освітні послуги польських університетів і надалі вимагають популяризації шляхом інформаційних та промоційних заходів за кордоном. Експерти відзначали, що «існує потреба в інтенсифікації промоції, особливо за допомогою активізації роботи всіх публічних інституцій, котрі в межах своєї діяльності мають за завдання такі, що стосуються промоції польських вищих навчальних закладів і навчання в Польщі (уключаючи інформацію про освітні послуги в Польщі). Ішлося, про ефективне використання державних коштів без створення окремої інституції з питань промоції вищої освіти, а використання наявних структур, наприклад Фонду

розвитку системи освіти, у тісній співпраці з університетами» [11, с. 38]. Серед ключових завдань ставилися:

- збільшення привабливості польської вищої освіти для іноземців шляхом підготовки академічних працівників до викладання іноземними мовами;

- поширення інформації щодо можливостей навчання в Польщі через усі можливі зацікавлені сторони, а також проведення відбору кандидатів на навчання в Польщі в тих регіонах або країнах, які, щодо зовнішньої політики Польщі є пріоритетними;

- створення комплексної системи набору іноземців (кандидатів на навчання), що охоплюватиме заходи, пов'язані з відбором кандидатів, так і роботою відповідних консульських служб щодо питань державної безпеки; наведена система повинна уможливити усунення потенційних нелегальних іммігрантів шляхом відбору осіб, які насправді зацікавлені в навчанні в Польщі;

- спрощення процедур, пов'язаних з отриманням іноземцями дозволів на тимчасове перебування в країні, зокрема студентів і науковців, а також одночасне проведення превентивних заходів, які б унеможливлювали використання вищезгаданих процедур, лише з метою легалізації перебування;

- установа правил моніторингу процесу навчання іноземців у Польщі, завдяки створенню центрального реєстру осіб, котрі навчаються у вищих навчальних закладах Польщі;

- багатопланове використання ресурсів, призначених на розвиток та підтримку стипендіальних програм, що заохочуватимуть іноземців до навчання в Польщі в тому числі в університетах зі спеціальностями, що важливі з огляду на реалізовані ними наукові дослідження, а також потреби ринку праці [11, с. 38].

Важливо, що на цьому етапі також почала впроваджувалася Стратегія розвитку вищої освіти Польщі на період 2010–2020 рр. Зокрема, напрацювання Фондації польських ректорів (пол. *Fundacja Rektorów Polskich*) дали змогу представити головні постулати на яких має будуватися вища освіта Польщі. Професор Варшавської політехніки Є. Вожніцкі представив їх в окремій публікації, визначивши такі головні сфери:

- освітня діяльність вищого навчального закладу;
- наукова й науково-дослідна діяльність вищого навчального закладу;
- співробітництво вищого навчального закладу з оточенням [18, с. 100].

Ця крайня позиція включала підвищення ступеня інтернаціоналізації польської вищої освіти та її місця в міжнародних рейтингах. Серед іншого йшлося про формування бренду університетів, уключаючи отримання ними престижних акредитацій [18, с. 104]. Ці та інші завдання планувалося реалізовувати шляхом створення Національної агенції академічних обмінів. Така структура мала займатися:

- поширенням освітніх пропозицій польських університетів (у тому числі е-навчання) за кордоном, серед іншого особливого значення надано регіону країн Східної Європи;
- професійною промоцією Польщі як місця для навчання й наукових досліджень;
- створенням інноваційних форм експорту освітньої пропозиції польських університетів;
- розробкою й запозиченням в університети ноу-хау щодо ключових аспектів розвитку співпраці з зарубіжними країнами;
- підготовкою професійних кадрів та промоцією передового досвіду у сфері співпраці із зарубіжними країнами;
- підтримкою в організації завдань, пов'язаних із мобільністю студентів та викладачів;
- промоцією методології інтегрованого вивчення мови й предмету, зокрема шляхом розповсюдження навчальних матеріалів і проведення відповідних тренінгів для викладачів [15, с. 79].

У вищезгаданій Стратегії також розглянуто питання, пов'язані з внутрішньою промоцією вищої освіти. Цей напрям мав розвиватись з урахуванням двох інформаційних кампаній:

- промоція індивідуальної та суспільної користі, отриманої за рахунок навчання на бакалавріаті, спрямованої, передусім, на учнів загальноосвітніх шкіл і їхніх батьків;
- промоція серед роботодавців ідеї, що освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра гарантує достатній рівень освіти для роботи в багатьох сферах [15, с. 53].

Також особливо акцентовано на співпраці університетів із працедавцями у сфері створення й реалізації навчально-освітніх програм. Компетенції отримані студентами в процесі навчання за цими програмами, давали змогу більшою мірою відповідати реальним потребам працедавців. Отже, це давало змогу збільшити працевлаштування цих випускників і підвищити їх суспільний та економічний престиж. Стратегія включала положення, що включали проведення заходів у сфері адаптації освітньої пропозиції університету до потреб ринку праці та впізнаваності університету серед роботодавців. Для реалізації цих завдань ініційовано дослідження кар'єри випускників на ринку праці та циклічні регіональні дослідження щодо ступеня задоволення працедавців рівнем приготувань до роботи випускниками університетів [15, с. 69].

У 2015 р. польські вчені опублікували досить важливу працю під назвою «Діагностика вищої освіти» в рамках Програми розвитку вищої освіти Польщі до 2020 р. Робота цікава тим, що автори зазначають про особливу потребу у вивченні зарубіжного досвіду з питань промоції вищої освіти. Серед іншого вказано, що зарубіжні університети промують себе за допомогою так званих «масових відкритих онлайн-курсів (англ. *Massive Open Online Courses*); зростання рівня «незалежності» у навчальному процесі (наприклад, у рамках відкритих лабораторних занять, під час яких студенти виконують

практичні завдання, навчаючись одне від одного); розвиток багатопрофільної освіти [1, с. 203].

У цей період Міністерство науки і вищої освіти Польщі ініціює Програму розвитку вищої освіти на період із 2015 по 2030 рр. У ній ідеться, серед іншого, про:

- покращення якості наукових досліджень;
- підтримку інноваційного розвитку;
- інтернаціоналізацію науки;
- підтримку міждисциплінарних і нових дослідницьких напрямів;
- побудову відкритої науки;
- підтримку престижу польської науки й зміцнення її позицій на академічній та науковій карті світу.

Реалізацію крайнього пункту планувалося проводити шляхом ініціювання програм підтримки університетів щодо отримання міжнародної акредитації для конкретних спеціальностей. Також ішлося про стимуляцію у формуванні англomовних напрямів навчання. Важливим і досить цікавим елементом піднесення рівня престижу польських університетів була ініціатива, яка полягала в запрошенні на викладацьку роботу до Польщі провідних науковців із першої сотні кращих університетів світу, а також тих, які мають значний науковий доробок [6].

Програма розвитку вищої освіти на період із 2015 по 2030 рр. передбачала підтримку в адаптації іноземних студентів у Польщі. Зокрема, запропоновано поширення навчання польської мови та інформації про Польщу для іноземців, а також низку стипендійних програм для талановитих іноземців. Так, практично в кожному університеті Польщі для іноземців існує адаптаційний курс із вивчення польської мови та культури. Як приклад, наведемо Центр польської мови і культури для іноземців «Полонікум» (пол. «*Polonicum*») на базі Варшавського університету. Центр проводить навчання як для іноземних студентів стаціонарної форми навчання, так і для тих осіб, які приїхали на навчання до Польщі в рамках програм обміну й різноманітних грантів. Навчання відбувається на всіх рівнях від початкового до інтенсивного курсу польської мови. Цікаво, що, окрім навчання, студентам пропонуються безкоштовні екскурсії містом, деякими музеями. У кінці такого навчання видається сертифікат про знання мови на відповідному рівні, який можна в подальшому використовувати, зокрема, для працевлаштування. Також на базі Полонікуму протягом цілого навчального року проводиться окремий цикл занять, присвячених польській культурі та історії, у формі лекцій, аудіовізуальних семінарів, що здійснюються працівниками центру та викладачами Варшавського університету [12].

Наступним важливим елементом у системі промоції вищої освіти Польщі стало заснування Національної агенції академічних обмінів (пол. *NAWA – Narodowa Agencja Wymiany Akademickiej*). Ця установа створена 1 жовтня 2017 р. з метою координації діяльності держави, що веде процес

інтернаціоналізації польських академічних і дослідницьких установ, а також усебічної промоції вищої освіти серед іноземних громадян.

У свій план промоції вищої освіти Польщі NAWA включає участь у міжнародних ярмарках освітніх послуг, проведення освітніх семінарів, тренінгів і зустрічей. Це завдання реалізується, серед іншого, шляхом презентації польських національних стендів під прапором кампанії «Ready, Study, Go! POLAND» (перекл. «Готовий, навчайся, іди! ПОЛЬЩА) на найбільших, найпрестижніших конференціях та освітніх виставках у світі. Зі свого боку, кампанія «Ready, Study, Go! POLAND» є частиною згадуваного проекту Study in Europe. Зазначимо, що NAWA в рамках реалізації плану промоції вищої освіти Польщі також надає значну підтримку інституціям, котрі беруть участь у цих освітніх виставках і конференціях, шляхом організації семінарів, тренінгів та зустрічей із місцевими лідерами й представниками влади. Власне такі заходи спрямовані на підтримку польських університетів у досягненні ними обраних освітніх ринків [13]. Серед таких заходів відзначимо цикли конференцій «Direct to Internationalization» (пер. «У напрямі до інтернаціоналізації»), що відбулись у 2018 р. в м. Варшава та присвячені закордонній промоції вищої освіти Польщі й визначенню стратегічних освітніх ринків. Експерти NAWA ділилися досвідом будування потужних комунікаційних кампаній щодо промоції польської вищої освіти, серед іншого на ринках Індії, Китаю та України [2].

Під егідою NAWA проводяться численні зарубіжні освітні зустрічі з метою промоції польської вищої освіти. Так, за підтримки польських дипломатичних представництв у шести містах України у 2018 р. ініційовано польську освітню місію. У рамках цих зустрічей визначено такі завдання:

- зустріч із польською громадою м. Харкова та кандидатами на навчання в Польщі;
- участь у масштабній освітній ярмарці «Education Abroad 2018» у м. Києві з презентацією інформаційних стендів кампанії «Ready, Study, Go! Poland»;
- зустрічі з кандидатами на навчання й презентації освітніх послуг закладів вищої освіти Польщі в декількох містах України [14].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, промоція вищої освіти Польщі починається в 1990-х рр., із виникнення процесу інтернаціоналізації вищої освіти. Передусім, ішлося про запровадження англomовних навчальних програм у більшості університетів РП. Наступним важливим кроком було приєднання Польщі до ключової програми ЄС із підтримки вищої освіти та поширення мобільності – «Еразмус». Саме участю в цій програмі значно розширено можливості для співпраці та вивчення зарубіжного досвіду. Зі свого боку, при університетах створювалися відповідні відділи в справах іноземних студентів та аспірантів. Однак перші вдалі спроби промоції вищої освіти Польщі можемо віднести до діяльності освітньої

фондації «Перспективи», заснованої з метою промоції та підтримки освіти. Робота фондації полягала переважно в презентації польського ринку освітніх послуг на освітніх виставках і ярмарках кар'єри за кордоном. За ініціативи Фондації офіційно запущено веб-портал studyinpoland.pl, функціонування якого впродовж останніх 10 років дає можливість кандидатам з різних куточків світу на одному інтернет-ресурсі здобути максимум інформації щодо пропозицій та особливостей надання освітніх послуг у Польщі. Важливо, що більшість інформаційних порталів щодо вищих навчальних закладів Польщі мають кілька мовних версій, що значно розширює можливості для абітурієнтів знайти відповідний вуз.

Важливими стали зміни, що відбулися на законодавчому рівні у 2010 р. у сфері вищої освіти РП. Серед іншого прийнято Стратегію розвитку вищої освіти Польщі на період 2010–2020 рр. та дещо пізніше розпочато національну програму підтримки найкращих наукових осередків у Польщі, у яких постало питання щодо формування потужного бренду передових університетів Польщі як для внутрішнього, так і зовнішнього ринків абітурієнтів. Не менш важливою стала ініціатива Міністерства науки та вищої освіти Польщі щодо створення Програми розвитку вищої освіти на період із 2015 по 2030 рр. Саме ця програма дала поштовх до активного поширення викладання польської мови для іноземців і впровадження освітньо-інформаційних курсів про Польщу, а також реалізацію стипендійних програм для талановитих іноземців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Diagnoza szkolnictwa wyższego. Program rozwoju szkolnictwa wyższego do 2020 r. Część III / [pod red. J. Górniaka]. Warszawa, 2015.
2. Direct to Internationalization. Warsztaty i szkolenia. URL: <https://nawa.gov.pl/nawa/aktualnosci/216-spotkanie-direct-to-internationalization>.
3. Erasmus w Polsce. Polska w Erasmusie / [red. nauk. M. Członkowska-Naumiuk, A. Sam]. Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, 2012, 104 s.
4. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. URL: <https://www.nauka.gov.pl/nauka/>.
5. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Krajowe Naukowe Ośrodki Wiodące. URL: <https://www.nauka.gov.pl/komunikaty/krajowe-naukowe-osrodki-wiodace-tekst,archiwum,1.html>.
6. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Program rozwoju szkolnictwa wyższego i nauki na 2015–2030. URL: <https://www.nauka.gov.pl/aktualnosci-ministerstwo/program-rozwoju-szkolnictwa-wyzszego-i-nauki-na-lata-2015-2030.html>.
7. National Tempus. URL: <https://www.tempus.org.ua/uk/tempus/what-is-tempus.html>.
8. Pabian, A. (2008). Student jako beneficjent działań promocyjnych szkół wyższych. *Marketing i Rynek*, № 8, S. 31-37.
9. Perspektywy Education Foundation. URL: <http://perspektywy.org/fundacja/about-foundation/who-we-are>.
10. Politechnika Warszawska. Wydział Elektroniki i Technik Informacyjnych. URL: <http://www.elka.pw.edu.pl/Wydzial/O-WEiTI/Historia#>.
11. Polityka migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania // Monitoring procesów migracyjnych / [red. Departament Polityki Migracyjnej. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji]. Warszawa, 2011, S. 37.
12. Polonicum. Uniwersytet Warszawski. URL: <http://polonicum.uw.edu.pl/dla-studentow>.
13. Promocja i targi. NAWA. URL: <https://nawa.gov.pl/promocja-i-targi>.

14. Ready, Study, Go! Poland zaprasza do udziału w misji na Ukrainie. URL: <https://nawa.gov.pl/nawa/aktualnosci/536-ready-study-go-poland-zaprasza-do-studowania-najblizszych-sa-siadow>.

15. Strategia rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce do 2020 roku – drugi wariant. 2010, S. 79. URL: https://www.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2013_05/59579f9e6efaec82014d6d5be081ca23.pdf.

16. Study in Poland. Krótka historia polskiej internacjonalizacji. URL: www.studyinpoland.pl%2Fkonsorcjum%2Fpdfy%2FTekst_o_umiedzynarodowieniu.doc&usg=AOvVaw1caULOk4e-feoyvmO_OW0.

17. USTAWA z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw Dz.U. 2011 nr 84 poz. 455. Internetowy System Aktów Prawnych URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20110840455>.

18. Woźnicki, J. (2010). Strategia rozwoju szkolnictwa wyższego: 2010–2020. Przedstawienie projektu środowiskowego. *NAUKA*, № 1, 54 s.

FEATURES OF HIGHER EDUCATION PROMOTION OF REPUBLIC OF POLAND

The features of promotion of higher education formation of Republic of Poland are revealed in the article. The process of internationalization of higher education in Poland since the early 1990s is analyzed. The importance of the formation of study programs for foreign students in English is emphasized. The role of the European program TEMPUS is studied in supporting and implementing higher education reforms in the Republic of Poland. There were analyzed the peculiarities of Polish universities' involvement in the Erasmus program, which significantly influenced on an understanding of the educational process in other countries. This initiative is considered in the context of its key role in analyzing of foreign experience in providing higher education services and enhancing the mobility of students and teachers. The key aspects of independent non-profit educational foundation “Perspectives” activities are presented. Its role and place in the system of promotion and support of higher education of the Republic of Poland have been studied. The content and role of the Polish Migration Policy Strategy in shaping the higher education promotion system are analyzed. The article examines the functional features of the involvement of government institutions in the formation of the brand of Polish higher education abroad. The role of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Poland in maintaining the prestige of Polish science and strengthening its position on the academic and scientific map of the world has been determined. The legislative framework used for the promotion of higher education in the Republic of Poland is analyzed. As part of this research there were presented best practices for the implementation of educational and research programs. The Polish higher education development programs, the specificities of their formation, implementation and evaluation, have been thoroughly studied and analyzed. The special role of Polish National Agency for Academic Exchanges which is coordinating the process of internationalization of Polish academic and research institutions, is revealed.

Key words: higher education, Republic of Poland, promotion, programs, educational policy.

Матеріал надійшов до редакції 07.10.2019 р.

УДК 323(519.3)

Валерія Киричук,

студентка 4 курсу спеціальності «Міжнародні відносини»

факультету міжнародних відносин,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

СУЧАСНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ

Сучасні кити світової політики – Китай, США та Російська Федерація – намагаються не допустити військової катастрофи. Навіть можливість наявності таких технологій у руках одержимого тоталітарного режиму викликає занепокоєння не лише в Південній Кореї та Японії, а й у США і всьому цивілізованому світі.

Ракетно-ядерна програма Північної Кореї, постійні погрози й агресивна риторика, а також уперті відмови КНДР конструктивно домовлятися стали ключовою проблемою не лише для всієї Східної Азії, а й для США. Причина полягає в тому, що війська США становили основу сил ООН під час гарячої фази Корейської війни 1950–1953 рр. і мають 28-тисячний контингент у Південній Кореї. Важливим чинником виступає те, що саме США стали ініціатором запровадження економічних санкцій проти Північної Кореї та системно нараюють тиск проти тоталітарно-комуністичного режиму, який не хоче відмовлятися від ядерної зброї.

Президент США Дональд Трамп у 2018 р. зустрічався з Кім Чен Ином, щоб продовжити діалог щодо денуклеаризації. У результаті США й КНДР домовилися про повне ядерне роззброєння Корейського півострова під час історичної зустрічі, яка відбулася 12 червня в Сингапурі. Проте 20 грудня 2018 р. влада Північної Кореї заявила, що проведе денуклеаризацію, тільки якщо США першими усунуть ядерну загрозу зі свого боку.

Проте, проблем у міжнародних відносинах Північної Кореї набагато більше, ніж лише ядерна програма. Через невідале господарювання й природні катаклізми в країні може трапитися гуманітарна катастрофа, а це – мільйони людей, які спробують залишити державу. Також важливі економічні й екологічні проблеми, що обмежують торгівлю та подорожі по всій Північно-Східній Азії. Північнокорейська програма є надто далекосяжною й надто важливою для пропаганди в країні, щоб відмовитися від неї заради кращих відносин зі США.

Ключові слова: Північна Корея, США, Росія, Китай, міжнародні відносини, ядерна програма, зовнішньополітичний вектор.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Сучасний вектор розвитку міжнародних відносин Північної Кореї тісно пов'язаний із розгортанням та зміцненням ядерної програми держави. Як відомо, Північна Корея була близька до розробки міжконтинентальних балістичних ракет із ядерним наконечником (МБР), спроможених вразити США. Ця новина призвела до запального обміну риторикою, у ході якої північнокорейський лідер Кім Чен Ин погрожував нанести удар по території США й на що президент Дональд Трамп відповів обіцянкою Пхеньяну, що зустрине це «вогнем і люттям».

Як засвідчує теорія міжнародних відносин, ядерна зброя залишається найкращою захистом від уторгнення іноземців. Кеннет Вальц також вважала, що прагнення Північної Кореї до ядерної зброї є розумною стратегією, урахувавши, що найбільшим питанням безпеки в режимі є можливість

військової інтервенції під керівництвом США, у якій Пхеньян ніколи не матиме шансів. Можливість того, що адміністрація Трампа могла підірвати переговорну ядерну угоду 2015 р. між Іраном та міжнародною спільнотою, надає північнокорейським побоюванням додаткових стимулів.

Мета дослідження – охарактеризувати особливості геополітичного становища Північної Кореї, розкрити сучасний вектор її розвитку на міжнародній арені.

Теоретичні та методичні основи дослідження ґрунтуються на роботах таких вітчизняних і зарубіжних учених: І. Горелого, Ю. Ваніна, В. Денісова, І. Василевської, Н. Березіна, А. Торкунова, Є. Уфимцева, А. Воскресенського та ін. Використано хронологічний, описовий, порівняльно-історичний, структурно-функціональний, історичний методи, контент- та івент-аналіз.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Пізніше Північна Корея випустила ракету над Японією, яка впала в море, після чого провела випробування водневої бомби, яку деякі вважають найпотужнішою в країні до цих пір. Загрозлива риторика тривала, коли Дональд Трамп у своєму виступі перед Генеральною Асамблеєю ООН погрожував «повністю знищити» Північну Корею, тоді як міністр закордонних справ Північної Кореї порівняв риторику США з оголошенням війни. Власне, для північнокорейського режиму ядерна зброя виконує три стратегічні функції, і в кожній із них США перебуває в центрі. По-перше, вона служить стримувальним фактором; по-друге, інструмент зовнішньої політики; по-третє, вона є інструментом внутрішньої політики.

Перша функція ядерної зброї Північної Кореї є очевидною. Її лідерство стикається з несприятливою міжнародною системою, у якій переважаюча сила світу, США, зосереджена на зміні режиму в цій країні. Незважаючи на те, що держсекретар США Рекс Тіллерсон заперечив це, Кім Чен Ин навряд чи може прийняти слово когось, коли йдеться про його власне виживання. Дійсно, випадки, коли країни, які відмовилися від ядерної зброї лише для того, щоб згодом стати об'єктами втручання великих держав, таких як Україна чи Ірак та Лівія, навряд чи можуть бути обнадійливими для Кім Чен Ина [1].

Друга функція пов'язана з тим, що, на відміну від більшості країн, які переважно розглядають ядерну зброю як засіб стримування, режим у Пхеньяні розглядає її як інструмент зовнішньої політики. Хоча Південна Корея стала однією з найрозвиненіших економік світу, режим Північної Кореї є одним із найбільш ізольованих режимів із відсталою економікою. Натомість ядерна зброя, таким чином, надає важелі й чіткі переговори зі США, які Північна Корея може використовувати при дипломатичній взаємодії з більш потужними та більш успішними суб'єктами, такими як США та її союзницею Південною Кореєю. 14 серпня 2017 р., коли Кім Чен Ин дотримався паузи щодо можливого рішення нанести удар по Гуаму, залишивши таким чином відкритим простір для переговорів, у яких режим Пхеньяна може спробувати отримати поступки у Вашингтоні.

Існує чимало способів, якими Пхеньян використовує ядерну зброю як інструмент побудови своїх міжнародних відносин та зовнішньополітичного впливу. Ще до того, як стати ядерною державою, Пхеньян використовував свою

ядерну програму як спосіб впливу на США, щоб зняти масштабні введені ними санкції, що є моделлю поведінки, провадженою адміністрацією Клінтона. Один із звітів Дональда Трампа підтвердив це, коли він стверджував, що США протягом 25 років виплачували гроші за вимаганням Північної Кореї.

У зв'язку з поглибленням також і економічної інтеграції країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, структура міжнародних відносин в регіоні зазнає суттєвих змін. Країни Східної Азії надають перевагу концепції багатополарності міжнародних відносин.

Так, щодо двосторонніх відносин Північної Кореї, то вони й сьогодні не є численними. Одним із ключових союзників КНДР був, є та залишається Китай. Протягом понад півстоліття статус-кво цілком влаштовувало Китай – Північна Корея, братська комуністична країна, виступала в якості буфера, що відокремлює КНР від сил США в Південній Кореї. До 1970-х років Китай прагнув закріпити раніше досягнуте зближення з КНДР і ще більше відірвати її від соціалістичних країн, у тому числі й від СРСР, розглядаючи Північну Корею як свого єдиного вірного союзника в Азії, а тому керівники КНР усіяло підтримували ідеологію культу особи й націоналістичні амбіції в країні [2].

Наприкінці 1970-х років Пекін почав проводити дещо іншу політику – дотримування антиамериканської та антияпонської політики. Китай уже не підштовхував Пхеньян до прямого воєнного конфлікту з Південною Кореєю й схилив Кім Ір Сена до гнучкішої лінії, розрахованої на багатоступінчастий підхід у розв'язанні проблеми об'єднання країни.

У Китаї існує низка причин продовжувати зв'язки з КНДР:

- по-перше, розпад соціалістичного ладу в Північній Кореї є небажаним;
- по-друге, готовність відмовлятися від попередньої політики ізоляції та йти шляхом відкритості й змін;
- по-третє, Китай, зміцнюючи свою могутність і вплив, наполягає на поверненні до традиційно дружніх стосунків. Він надає Кореї допомогу стратегічними матеріалами, що для Півночі є своєрідним джерелом виживання.

В останній час щорічна продовольча допомога становить понад 500 тис. т., що є вирішальним внеском у подолання труднощів із продовольством. Китай також надає підтримку в розв'язанні енергетичної кризи, забезпечуючи Північ достатніми обсягами нафти. Для Китаю Північна Корея є тягарем, однак він і надалі допомагатиме їй стратегічними матеріалами, аби зберегти свій вплив [3].

Ще одним вектором зовнішньої політики КНДР є В'єтнам. У липні 1957 р. президент Демократичної Республіки В'єтнам Хо Ши Мін уперше відвідав Північну Корею. У лютому 1961 р. уряди двох країн уклали угоду про науково-технічне співробітництво. Під час війни у В'єтнамі Північна Корея надала істотну економічну та військову допомогу Північному В'єтнаму.

У жовтні 1966 р. Трудова партія Кореї ухвалила рішення на початку 1967 р. направити ескадрильї в Північний В'єтнам, щоб підтримати північнов'єтнамську авіацію під час оборони Ханюю. 1968 р. 200 північнокорейських пілотів проходили службу у В'єтнамі. Крім того, корейці спрямували своїм товаришам у Північному В'єтнамі принаймні два зенітні артилерійські полки, зброю, боєприпаси й два мільйони комплектів обмундирування. Кім Ір Сен наказав пілотам битися на війні так, ніби в'єтнамське небо є їхнім власним [4].

Проте від 1968 р. стосунки між Пхеньяном і Ханоем почали погіршуватися через різні обставини. Північна Корея хотіла, щоб США загрузли у В'єтнамській війні й тому негативно відреагувала на підписання Паризької мирної угоди. Під час Громадянської війни в Камбоджі, Північна Корея схвалила китайський план зі створення єдиного фронту з п'яти революційних країн Азії, тоді як Північний В'єтнам відкинув цей план на тій підставі, що Радянський Союз не увійшов до списку членів, а також через те, що створення такого фронту ставило під сумнів в'єтнамське панування в Індокитаї.

Під час Кампучійсько-в'єтнамського конфлікту керівництво Північної Кореї засудило в'єтнамське вторгнення в Камбоджу й відмовилося визнати Народну Республіку Кампучія [5]. І надалі північнокорейсько-в'єтнамські відносини продовжували погіршуватися через інвестиційні та торговельні суперечки.

Стосунки КНДР із Японією після анексії склалися нерівномірно, напруження ніколи не згасало. Японія неодноразово йшла на перемовини з Північною Кореєю, проте ці спроби не увінчувались успіхом. Пхеньянська декларація 2002 р. регламентує північнокорейські відносини з Японією.

У 1980 рр. Японія займала чільне місце в торгово-економічному житті КНДР. Частка Японії в зовнішньополітичних зв'язках Північної Кореї становила 20 %, вона була третім економічним партнером після СРСР і КНР. Приватні японські компанії ставали інвесторами промислових комплексів КНДР [6].

На початку 1990 рр. у Пекіні відбулися північнокорейсько-японські перемовини про стабілізацію відносин. Представники КНДР наполягали на офіційному вибаченні за анексію на початку століття та виплатити компенсацію за нанесені збитки, а також у договорі має бути зазначено, що Японія не претендує на гегемонію Корейського півострова. Японія натомість прагнула залагодити гострі кути ядерної проблеми, на що КНДР зреагував негативно.

Припинення відносин пов'язане з ядерною кризою 1993–1994 рр., коли Пхеньян вийшов із договору «Про стримування ядерної зброї». Офіційне Токіо не лише припинило зв'язки з Північною Кореєю, а й були введені економічні санкції щодо неї [6].

На початку XXI ст. японо-корейські переговори відновилися, у результаті чого Японія погодилася надати КНДР гуманітарну допомогу в розмірі 500 тис. т. продовольства. Ці відносини були закріплені в Пхеньянській декларації 2002 р., проте цей документ не став вирішенням протиріч, які існують до сьогодні.

Натомість постійно перебуває у відносинах із КНДР Російська Федерація. Вона одна з країн, що прагнуть розв'язати проблему з ядерним роззброєнням Північної Кореї. Росія, маючи спільний кордон із Північною Кореєю, прагне продовжувати політику, що ґрунтується на взаємовиручці, Президент В. Путін вважає, що потрібно «продовжувати активний діалог із керівництвом цієї країни, розвивати добросусідські зв'язки» [7].

Попри це, у 2012 р. торгівля між Росією та КНДР переживала кризу. КНДР за правління Кім Чен Іна проводить економічну політику інтеграції у світовий ринок і залучення іноземного капіталу. Росія прагне зменшити економічну залежність Північної Кореї від Китаю, одним із кроків у цьому напрямі став договір 2012 р., який вступив у силу у 2014 р. Він передбачав перерахунок

боргів КНДР. У результаті Росія списала 90 % боргу, а решту КНДР має виплатити протягом 20 років [8].

Основним механізмом, який регламентує ці відносини, є Міжвладна комісія з торговельно-економічних і науково-технічних питань. Головним спільним проектом Росії з Північною Кореєю є сполучення залізничної дороги обох країн. На регіональному рівні між державами продовжує розвиватися сільськогосподарська сфера.

Для розширення двостороннього товарообігу Росії й Північної Кореї потрібно працювати над збільшенням товарних поставок. Основними товарами російського експорту в КНДР у 2015 р. були коксівне вугілля та дизельне паливо, метали й вироби з них, машини, обладнання та транспортні засоби, продовольчі товари та сільськогосподарська сировина. Російський імпорт із КНДР у 2016 р. уключав у себе текстильні вироби й взуття, продукцію хімічної промисловості, мінеральне паливо, метали та вироби з них. При цьому понад 90 % із двохстороннього товарообігу припало на російський експорт. Для виправлення цієї ситуації Північна Корея активно намагається пропонувати російським партнерам свої експортні товари й послуги.

Для активізації торгового співробітництва Росії та КНДР важливе налагодження автомобільного сполучення між двома країнами. Нині функціонує лише залізничне сполучення, але північнокорейська сторона давно звертається з пропозиціями будівництва автомобільного мосту [8].

Корейська проблема вже давно вийшла за межі локального конфлікту, і її розвиток залежить від впливу та участі багатьох міжнародних акторів, зокрема США. Відстежуючи мотиви сучасної зговорливості КНДР з США, потрібно виділити три основні: потреба в зовнішній фінансовій та гуманітарній допомозі, санкційний тиск і бажання посилити напруження між Південною Кореєю та США. Ці чинники неодноразово спонукали Пхеньян до діалогу, однак спроби двох південнокорейських президентів, Кім Де Джуна та Но Му Хйона, налагодити міжкорейські відносини не привели до порозуміння [9].

Для Сполучених Штатів Америки Північна Корея з її активною ядерною програмою – це заплутана дилема, яку намагаються розв'язати практично 30 років, і змушені для цього використовувати різні методи впливу, то факт згоди Дональда Трампа на прямі переговори з Кім Чен Ином уже одразу сприймається як перемога, що підвищує міжнародний статус КНДР і посилює авторитет влади серед власного населення [10].

Кім Чен Ин висловив готовність обговорити зі США денуклеаризацію КНДР, а також зупинити ядерні випробування на період проведення перемовин. Із-поміж іншого він пообіцяв не застосовувати ядерну зброю до Півдня та висловив розуміння щодо спільних американсько-корейських військових навчань. У той самий час північнокорейська преса цитує представника МЗС, який стверджує, що країна готова до мирного діалогу зі США, але «ніколи не сяде за стіл переговорів на попередніх умовах» і здатна «відповісти на всякий вибір США», від позиції якого залежить – буде на Корейському півострові мир чи ситуація конфронтації [11].

На сьогодні перспектива «денуклеаризації» Північної Кореї, яка передбачає повну відмову від ядерної зброї й допущення інспекторів на об'єкти, а також усі

інші дії, пов'язані із заморожуванням ядерної програми, видається нереальною. Не існує жодної держави, котра б могла надати гарантії недоторканності північнокорейському режиму і якій би він цілковито довіряв [12].

Проаналізуємо відносини Корейської Народно-Демократичної Республіки з Україною. Між обома державами в січні 1992 р. встановлено дипломатичні відносини, які на сьогодні перебувають у статусі мінімізованих (посли сторін не акредитовані, відсутні дипломатичні представництва як однієї, так і другої сторони, об'єктивно згорнуті будь-які політичні, економічні, гуманітарні відносини).

У червні 1994 р. підписано міжурядову Угоду про створення Комісії з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва. Потрібно зауважити, що з часів СРСР діяла угода з КНДР щодо взаємних поїздок громадян, яка була чинною для України в порядку правонаступництва. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 27 липня 2016 р. дію цієї угоди припинено. Основною причиною такого рішення став той факт, що режим КНДР не визнає суверенітет і територіальну цілісність України, оскільки керівництво Північної Кореї підтримало незаконну окупацію території АР Крим Російською Федерацією.

З огляду на конфронтаційну політику КНДР та фактичну відсутність двосторонніх політичних контактів, рішення української сторони є цілком доречним. Разом із тим залишається низка чинних угод, уключно з угодами в правовій сфері та виконується певна господарська діяльність окремих суб'єктів, яка не заборонена резолюціями Ради Безпеки ООН [13].

Позиція України й однозначна оцінка дій, які КНДР демонструвала та вчинила останнім часом у розріз із нормами міжнародного права й резолюцій Ради Безпеки ООН, залишається незмінною.

На початку переговорів у Ханой Північна Корея сподівалася, що економічні санкції незабаром будуть скасовані частково, урахуваючи, що всі резолюції Ради Безпеки ООН з північнокорейського питання зазначають, що можна буде переглянути санкції в обмін на чіткий прогрес щодо ядерного питання.

Однак Північна Корея вже ввела мораторій на ракетні і ядерні випробування, закрила також свої ядерні випробувальні майданчики та навіть почала знищувати власні ракетні випробувальні пункти. Держава прийняла повільне й прогресивне скасування санкцій в обмін на покрокову перевірку відповідності ядерній галузі.

Після узгодження рамок проведення переговорів між США та Північною Кореєю в кінці 2002 р. процес шестисторонніх переговорів щодо вирішення нової ядерної кризи, який уключав дискусії щодо нормалізації двосторонніх відносин, провалився до того, як відбулося мінімальна нормалізація відносин. Міждержавні відносини КНДР із Японією також погіршилися в цей період: визнання Кім Чен Ином, що КНДР викрала японських громадян у 2002 р., призвело до зворотної реакції та небажання японців повністю вирішувати інші питання до розв'язання цього.

Незважаючи на сповільнення відкриття нових дипломатичних відносин у цей період, КНДР налагодила зв'язки з декількома країнами, поки шестисторонні

переговори тривали, й, зокрема, відновила відносини з М'янмою у 2007 р. Однак із моменту закінчення шестисторонніх переговорів, КНДР установила формальні дипломатичні відносини лише з новою незалежною країною Південний Судан.

Продовження міжнародного опробіуму щодо ядерної програми Північної Кореї та прав людини обмежило сферу зовнішніх відносин Пхеньяна. Резолюція Ради Безпеки ООН 2094, прийнята після третього ядерного випробування Північної Кореї в лютому 2013 р., висловила занепокоєння з приводу того, що північнокорейські дипломати зловживають своїми дипломатичними привілеями й імунітетом, і включила положення, яке закликає держави «проявляти посилену пильність щодо дипломатичного персоналу КНДР». Після оприлюднення остаточного звіту Комісії з розслідування прав людини в Північній Кореї в лютому 2014 р. Ботсвана оголосила про своє рішення припинити свої дипломатичні та консульські відносини з КНДР [14].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, більшість провідних гравців наполягають на «поганому мирі» з непередбачуваним корейським лідером, на противагу війні з незворотними наслідками. Тому щоразу відновлюють дипломатичний діалог із Кім Чен Ином. Проте визнання Північної Кореї ядерною країною створить прецедент для інших і підірве сучасну концепцію нерозповсюдження ядерної зброї. Тож стає зрозуміло, що прямого шляху до порозуміння між США та КНДР немає.

Китай традиційно, як і Росія, сприймається як країна, котра має вплив на КНДР. Уважається, що нинішня рішуча позиція Пекіну, який тривалий час підтримував КНДР на плаву за рахунок фінансових вливань, відіграла важливу роль у приборканні Пхеньяну.

Сьогодні Північна Корея не має багато союзників, проте зазначені вище є запорукою її успішного майбутнього. У разі економічного лиха, втриматися на політичній арені КНДР зможе лише завдяки Китаю та Росії, які стабільно надають їй руку допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. North Korea's Future International Relations – Analysis. URL: <https://www.eurasiareview.com/14042019-north-koreas-future-international-relations-analysis/>.
2. Вода К. Р., Невская А. А., Тимофеев П. П. Азиатско-Тихоокеанский регион: новый центр мировой политики и экономики? Москва: ИМЭМО РАН, 2017. 196 с.
3. Курбанов С. О. История Кореи с древности до начала XXI в. Санкт-Петербург: Издво С-Петербур. ун-та, 2009. С. 537.
4. Торкунов А. В., Уфимцев Е. П. Корейская проблема. Новый взгляд. Москва: [б. и.], 1995. 225 с.
5. Глебов Г. И., Милаева О. В. Современные международные отношения: учеб. пособие. Пенза: Изд-во Пенз. гос. ун-та, 2010. 98 с.
6. Пронь С. В. США та Японія в АТР (50–90-ті рр. XX ст.). Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. 244 с.
7. Толстокулаков И. А. (отв. ред.). Россия и Корея в меняющемся мировом порядке. VI международная корееведческая конференция. 17–18 мая 2017 г. Владивосток: Изд-во Дальневосточного федерального ун-та, 2017. 200 с.
8. Захарова Л. В. Сотрудничество России с государствами Восточной Азии. Москва: Ин-т Дальнего Востока РАН, 2015. 178 с.

9. Федорова В. В., Лихарева О. А. Проблема объединения двух корейских государств: прогнозы и альтернативные пути решения в отечественной научной печати 2000–2013 гг. XII Студенческая международная заочная научно-практическая конференция «Молодежный научный форум: общественные и экономические науки». Секция: история. Москва, 2014. Вып. 5. С. 123–129.

10. Кузнецов Д. В. Проблема нераспространения ОМУ и общественное мнение. Ядерная программа Северной Кореи. Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2009. 178 с.

11. Ванин Ю. В. Советский Союз и Северная Корея, 1945–1948 / Ин-т востоковедения РАН. Москва: ИВ РАН, 2016. 225 с.

12. Хазанов А. М. Новый взгляд на модернизацию стран Востока. *Азия и Африка сегодня*. 2017. № 6. С. 76–77.

13. Жебин А. З. (отв. ред.). Россия и Корея в меняющемся мире. Москва: Ин-т Дальнего Востока РАН, 2014. 292 с.

14. Republic of Botswana, Ministry of Foreign Affairs and International Cooperation, «Botswana Cuts Ties with North Korea», February 20, 2014. URL: <http://www.gov.bw/en/Ministries--Authorities/Ministries/Ministry-of-Foreign-Affairs-and-International-Cooperation/News/BOTSWANA-CUT-TIES-WITH-NORTH-KOREA>.

MODERN VECTOR OF NORTHERN KOREA'S DEVELOPMENT

Modern world political whales: China, the United States and the Russian Federation are trying to prevent a military catastrophe. Even the possibility of having such technologies in the hands of an obsessed totalitarian regime is of concern not only in South Korea and Japan, but also in the United States and the whole civilized world.

North Korea's nuclear missile program, constant threats and aggressive rhetoric, as well as stubborn denial of DPRK's constructive engagement have become a key issue not only for the whole of East Asia, but also for the United States. The reason is that US troops form the basis of the UN forces during the hot phase of the Korean War of 1950–1953 and have a contingent of 28,000 in South Korea. An important factor is the fact that the United States itself initiated the introduction of economic sanctions against North Korea and systematically increased the pressure against a totalitarian-communist regime that does not want to abandon nuclear weapons.

US President Donald Trump met with Kim Chen Un in 2018 to continue the dialogue on denuclearization. As a result, the United States and the DPRK agreed on a complete nuclear disarmament of the Korean Peninsula during the historic meeting that took place on June 12 in Singapore. However, on December 20, 2018, the authorities of North Korea said they would carry out denuclearization only if the United States first eliminated the nuclear threat from their own side. However, the problems in the international relations of North Korea are much more than just a nuclear program. Due to poor management and natural disasters, a humanitarian catastrophe may occur in the country, and this is the millions of people who are trying to leave the country. Also important are economic and environmental problems that restrict trade and travel throughout North-East Asia. The North Korean program is too far-reaching and too important for propaganda in the country to abandon it for the sake of better relations with the United States.

Key words: North Korea, USA, Russia, China, international relations, nuclear program, foreign policy vector.

REFERENCES

1. North Korea's Future International Relations – Analysis. URL: <https://www.eurasiareview.com/14042019-north-koreas-future-international-relations-analysis/>.

2. Voda K. R., Nevskaya A. A., Timofeev P. P. Aziatsko-Tihookeanskiy region: novyyi tsentr mirovoy politiki i ekonomiki? Moskva: IMEMO RAN, 2017. 196 s.

3. Kurbanov S. O. Istoriya Korei s drevnosti do nachala XXI v. Sankt-Peterburg: Izdvo S-Peterb. un-ta, 2009. S. 537.

4. Torkunov A. V., Ufimtsev E. P. Koreyskaya problema. Novyyi viglyad. Moskva: [b. i.], 1995. 225 s.

5. Glebov G. I., Milaeva O. V. *Sovremennyye mezhdunarodnyie otnosheniya: ucheb.posobie.* Penza: Izd-vo Penz.gos. un-ta, 2010. 98 s
6. Pron S. V. *SShA ta Yaponiia v ATR (50–90-ti rr. KhKh st.).* Mykolaiv: Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly, 2003. 244 s.
7. Tolstokulakov I. A. (otv. red.). *Rossiya i Koreya v menyayuschemsya mirovom poriyadke. VI mezhdunarodnaya koreevedcheskaya konferentsiya. 17–18 maya 2017 g.* Vladivostok: Izd-vo Dalnevostochnogo federalnogo un-ta, 2017. 200 s.
8. Zaharova L. V. *Sotrudnichestvo Rossii s gosudarstvami Vostochnoy Azii.* Moskva: In-t Dalnego Vostoka RAN, 2015. 178 s.
9. Fedorova V. V., Lihareva O. A. *Problema ob'edineniya dvuh koreyskikh gosudarstv: prognozyi i alternativnyie puti resheniya v otechestvennoy nauchnoy pechati 2000–2013 gg.* XII Studencheskaya mezhdunarodnaya zaochnaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya «Molodezhnyiy nauchnyiy forum: obschestvennyie i ekonomicheskije nauki». Sektsiya: istoriya. Moskva, 2014. Vyip. 5. S. 123–129.
10. Kuznetsov D. V. *Problema nerasprostraneniya OMU i obschestvennoe mnenie. Yadernaya programma Severnoy Korei.* Blagoveschensk: Izd-vo BGPU, 2009. 178 s.
11. Vanin Yu. V. *Sovetskiy Soyuz i Severnaya Koreya, 1945–1948 / In-t vostokovedeniya RAN.* Moskva: IV RAN, 2016. 225 s.
12. Hazanov A. M. *Novyy vzglyad na modernizatsiyu stran Vostoka. Aziya i Afrika segodnya.* 2017. # 6. S. 76–77.
13. Zhebin A. Z. (otv. red.). *Rossiya i Koreya v menyayuschemsya mire.* Moskva: In-t Dalnego Vostoka RAN, 2014. 292 s.
14. Republic of Botswana, Ministry of Foreign Affairs and International Cooperation, «Botswana Cuts Ties with North Korea», February 20, 2014. URL: <http://www.gov.bw/en/Ministries--Authorities/Ministries/Ministry-of-Foreign-Affairs-and-InternationalCooperation/News/BOTSWANA-CUT-TIES-WITH-NORTH-KOREA>.

Матеріал надійшов до редакції 18.06.2019 р.

УДК 327(73:55) «196/197»

Сергій Ніколаєв,

кандидат технічних наук, доцент кафедри міжнародної інформації,

Національний університет «Львівська політехніка»,

79013, м. Львів, вул. Степана Бандери, 12

<https://orcid.org/0000-0001-8536-8725>

serhii.m.nikolaiev@lpnu.ua

Христина Юськів,

асистент кафедри міжнародної інформації,

Національний університет «Львівська політехніка»,

79013, м. Львів, вул. Степана Бандери, 12

<https://orcid.org/0000-0003-0209-2386>

khrystyna.v.yuskiv@lpnu.ua

Олександр Величко,
студент 5 курсу
кафедри міжнародної інформації,
Національний університет «Львівська політехніка»,
79013, м. Львів, вул. Степана Бандери, 12
<https://orcid.org/0000-0001-6108-5691>
bj.cat10@gmail.com

ОГЛЯД КОНФЛІКТІВ МІЖ ІРАНОМ ТА ІРАКОМ

Період 70–90-х років характеризується суттєвою трансформацією регіональної системи міжнародних відносин, що впливала на проблему убезпечення Перської затоки. Ірано-іракський конфлікт виник унаслідок тривалих суперечок із прикордонних питань, а також у результаті розбіжностей політичного, національного та релігійного характеру. Він пов'язаний із внутрішньополітичними, економічними й соціальними проблемами Ірану та Іраку, співвідношенням сил на Близькому й Середньому Сході. Однією з головних його причин стала боротьба за гегемонію в Перській затоці. Із перших років незалежності політичний курс Ісламської Республіки Іран був направлений як на укріплення своїх позицій у регіоні Перської затоки, так і на здобуття статусу лідера всього мусульманського світу. У контексті цього особливо важливим є намагання зрозуміти специфіку стосунків Ірану з його сусідами, ступінь поширення на них свого впливу й перспективи співробітництва сторін у різних сферах суспільного життя. Тому важливими є дослідження та аналіз складного комплексу ірано-іракських відносин в історичному контексті й на сучасному етапі. Процес урегулювання ірано-іракського конфлікту почався в умовах дуже складної та запутаної дипломатичної боротьби, що є результатом зіткнення інтересів регіональних і зовнішніх сил. Окрім того, політична нестабільність в Ірані, конфлікт іранського керівництва зі США у зв'язку з ісламською революцією дали підставу Іраку сподіватися на успішний результат війни. Саддам Хусейн прагнув затвердити позиції Іраку в Перській затоці. Ірано-іракська війна, а саме агресивні неправомірні дії Іраку, свідчили про кризу в системі міжнародних відносин періоду «холодної війни».

***Ключові слова:** Іран; Ірак; війна; Шатт-ель-Араб; політичний конфлікт; безпека.*

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Розуміння сучасних міжнародних відносин та місця в них України зумовлює потребу в дослідженні становлення нового світового порядку протягом 90-х рр. ХХ ст. Ірано-іракська війна належить до найгостріших питань міжнародного життя й перебуває в центрі уваги світового співтовариства, стало своєрідним випробовуванням цього порядку. Вивчення окресленої проблематики надзвичайно актуальне, оскільки українська історична наука приділяє недостатньо уваги питанням міжнародних відносин загалом. Дослідження кризової ситуації навколо Ірану та Іраку, їх місце й роль у регіональних та глобальних міжнародних відносинах має суттєве значення для формування геостратегії України в регіоні Перської затоки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські дослідники О. Маначинський, Н. Слободян, О. Коппель, В. Бруз, С. Шергін, П. Міщенко, Б. Парахонський та інші давали оцінку окремим політологічним і військово-прикладним аспектам міжнародних відносин у Близькосхідному регіоні.

Проведені дослідження стосувались окремих аспектів зовнішньої політики Сполучених Штатів щодо Іраку, розглядали діяльність миротворчих організацій, як регіональних, так і позарегіональних, щодо підтримки та встановлення миру та безпеки в регіоні Перської затоки (праці таких науковців, як В. Бруз, О. Коппель, А. Бакланов, Г. Морозов, З. Бзежинський, Ф. Гауз, П. Кенеді, Дж. Пікко й ін.). У сучасній українській історіографії є чимало досліджень, у яких аналізуються проблеми регіональної та глобальної безпеки, проте більшість праць стосується теми сучасної обстановки навколо «іракської кризи» і її наслідків для національних інтересів України. Цими проблемами плідно займаються українські вчені В. Бруз, В. Гура, О. Коппель, Ю. Скороход, О. Пархомчук, О. Маначинський, П. Міщенко, Б. Парахонський, С. Шергін та ін.

Мета статті – огляд літератури щодо висвітлення ірано-іракської війни, аналіз еволюції відносин між Іраном та Іраком під впливом суб'єктивних й об'єктивних факторів.

2. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Специфіка дослідження зумовила вибір теоретико-методологічних підходів до аналізу обраної проблематики. В основу методів, якими користувались автори, покладено принципи наукової об'єктивності. Системний підхід забезпечив цілісне вивчення зовнішньополітичного процесу з огляду на його невідривну роль від суспільно-політичного та економічного життя держави на сучасному етапі й уможливив дослідження внутрішніх політичних та економічних компонентів, які безпосередньо впливали на еволюцію зовнішньої політики Іраку й Ірану. Методологічна основа дослідження ґрунтується на системному розумінні міжнародних відносин, міжнародної політики та міжнародного порядку. Аналіз сучасного стану й розгляд перспектив у розв'язанні «ірано-іракського питання» неможливі без ретроспективного погляду на проблему. Ґрунтуючись на принципі історизму, висвітлюється еволюція ірано-іракської війни від моменту розв'язання та до сучасного його стану. Крізь призму конкретно-історичного підходу, з'ясовуються фактори впливу на ситуацію навколо Іраку, як із боку великих держав, так і з боку суб'єктів геополітичної гри в самому близькосхідному регіоні.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історії Іраку та Ірану тісно пов'язані, однак конфлікти між ними почались у XVI ст., у період війн між Персією (назва Ірану до 1935 р.) та Османською імперією за контроль над Месопотамією (стара назва Іраку) та басейном ріки Шатт-ель-Араб. У 1639 р. підписано договір Зухабу, що закінчив війну[1].

Після здобуття незалежності Іраком, у нього виник спір з Іраном щодо використання вод Шатт-ель-Араб, який удалося швидко залагодити угодою в

1937 р., за якою більша частина басейну відходила Іраку, а судна Ірану зобов'язувалися платити за можливість проходити по річці, оскільки кордон проходив по східній мілководній частині Шатт-ель-Араб. Після підписання угоди на довгий час відносини між країнами залишалися дружніми, що зміцнилося приєднанням обох держав до Саадабатського й Багдадського пактів.

У 1958 р. владу в Іраці захопили націоналісти на чолі з генералом Абдель Керім Касемом. Майже одразу після цього держава покинула Багдадський пакт та висунула територіальні претензії Ірану. Основна претензія стосувалася Хузестану, що був багатим на нафту. У 1969 р., Саддам Хусейн, тодішній віцепрем'єр-міністр Іраку, заявив: «Суперечка Іраку з Іраном пов'язана з Хузестаном, який є частиною іракських земель і був приєднаний до Ірану під час іноземного правління». Почавши з підтримки сепаратистських рухів, у тому числі за допомогою агітації через радіо, Ірак висунув свої вимоги на обговорення впродовж зустрічі Ліги арабських держав, однак безуспішно. Телебачення Іраку почало зображати Хузестан як свою провінцію під назвою Насірія. Усе це супроводжувалося відмовою від виконання угод з Іраном. У кінці 1960-х, Іран та Ірак були головними конкурентами у гонці за лідерство в арабському світі, Ірак під керівництвом партії Баас, а Іран під управлінням шаха Мохаммеда Рези Пахлаві [2, с. 6].

У квітні 1969 р., Іран розірвав угоду щодо ріки Шатт-ель-Араб, оскільки шах вважав її розподіл несправедливим, адже більшість суден, що курсували по річці, були іранськими, а сам розподіл ріки був чи не єдиним у світі, що не проходив через талвег. У відповідь Ірак пригрозив війною, та провокація Ірану 26 квітня 1969, коли іранський танкер у супроводі військових кораблів пройшов по річці, довела, що ця заява була лише політичним ходом. Це було наслідком військового курсу шаха Мохаммеда Рези Пахлаві, унаслідок якого Іран був набагато могутнішим за Ірак у військовому плані.

Після приходу Саддама Хусейна до влади в Іраку розірвано дипломатичні відносини з Іраном [3], після чого іранці почали підтримку курдських рухів в Іраку, дозволяючи їм зводити бази на своїй території та забезпечуючи їх озброєнням. Ірак почав розпалювати сепаратизм у Белоджистані та заохочувати іранських курдів до сепаратизму. Із березня 1974 до березня 1975 на кордоні Іраку та Ірану проходили бої, спричинені підтримкою Іраном іракських курдів [4]. У 1975 р. Ірак атакував Іран танками, однак атаку було відбито [5]. Наступну серію атак відбито повітряними силами Ірану. У результаті Ірак в Алжирській угоді 1975 р. погодився припинити бойові дії, запропонувавши коцесії взамін на зупинення курдського повстання, зокрема в розподілі ріки Шатт-ель-Араб. Іран погодився припинити підтримку курдів. Хоча Ірак вважав угоду принизливою, вона допомогла отримати перемогу в боротьбі з курдським повстанням, що забрало 20 000 життів. У 1975 підписано демаркаційну угоду, що мало залагодити конфлікт.

Нові конфлікти виникли після мусульманської революції в Ірані 1979 р. Спочатку Саддам Хусейн привітав мусульманську революцію в Ірані, хоч

державною ідеологією Іраку був арабський націоналізм. Однак, ілюзії Хусейна було розбито, коли влада Ірану почала закликати народ до мусульманської революції у своїй країні. У результаті правляча партія Іраку Баат оголосила нову іранську владу загрозою, оскільки виступала проти мусульманського фундаменталізму, а на території держави набували поширення шіїтські рухи [2, с. 4]. Ураховуючи ці факти, занепад іранської армії, а також бажаючи таки захопити Хузестан, Саддам Хусейн прийняв рішення розпочати війну проти Ірану.

8 березня 1980 р. Іран відкликав свого посла з Іраку. У відповідь посла визнано персоною нон-грата в Іраку [6], а також конфісковано майно 70 тис. осіб, яких згодом вислано. Офіційною причиною було іранське походження, хоча насправді це були шіїти, противники Баату [7].

22 вересня 1980 р. Ірак розпочав повноцінне вторгнення в Іран, обстрілявши військові аеропорти, однак більшість літаків збережено, оскільки Іран прогнозував такий сценарій, звівши укріплені сховища для авіації [8]. Наступного дня проведено три синхронні наземні атаки. Планом Хусейна стало захоплення Хузестану та підрив престижу Ірану, аби змусити його до відмови від будь-яких претензій. Офіційною причиною нападу була протидія спробам провести мусульманську революцію в Іраку [6]. На кінець 1980 р. обидві країни зайняли оборонні позиції. Народ Ірану рішуче протидіяв загарбникам, активно поповнюючи війська своєї країни. 80 % морських сил Іраку розбито спільним ударом морських і повітряних сил Ірану під час операції «Морварід» [9]. Ірак застосовував терористичні акти для деморалізації мирного населення Ірану, що не мало успіху, однак іранські націоналісти перейшли на бік Іраку. Оскільки в Ірану закінчувалося важке озброєння, вирішено застосувати добровольців для саботажу. Із них сформовано загони по 22 особи, котрі атакували ключові іракські об'єкти на фронті. Атаки були настільки численними та інтенсивними, що їх довгий час вважали спробою «задавити» ворога хвилями слабоозброєних цивільних [10]. 29 листопада 1981 іранські війська провели атаку в тил ворога військами, що пройшли по таємно збудованих до цього дорогах [11]. Ця атака й раніше згадані атаки цивільного населення деморалізували іракських військових. Прокладені шляхи зруйновано військами Іраку в 1982 р., однак іранські війська вже евакуйовано та перегруповано [5]. Іран перейшов у наступ. Атаку почато винахідливим ходом: війська доставлено на фронт поїздами, громадським транспортом та звичайними автомобілями, через що війська Іраку не запідозрили наближення атаки [12]. Фронт прорвано черговою атакою з тилу військами, що висадились із гелікоптерів. Ними захоплено штаби та артилерію, а залишки військ знищено силами добровольців. Спробу танкової контратаки з боку Іраку відбито. Хузестан звільнено від військ загарбників [5]. На літо 1982 р. вся територія Ірану, за винятком деяких прикордонних міст, була звільнена. Війська держави перейшли до оборони, а Саддам Хусейн наказав стратити десятки воєначальників за численні стратегічні помилки [8]. Побоюючись перемоги мусульманського Ірану, світова спільнота надала

підтримку Іраку, у тому числі й військову [14], однак Іран усе ще закупляв озброєння в лояльних йому країн, зокрема в Північній Кореї, Китаю, Лівії та Сирії [14].

20 червня 1982 р. Саддам Хусейн запропонував мир Ірану, зобов'язавшись за два тижні припинити вогонь і вивести всі війська з його території [15]. Однак правитель Ірану Рухолла Мосаві Хомейні заявив, що війна не закінчиться, поки в Ірані не зміниться влада та не буде виплачено репарації, пообіцявши продовження наступу своїх військ до повної заміни Баати мусульманською республікою [16]. Це рішення прийнято нелегко, оскільки частина політиків пропонувала погодитися на мир, однак мусульманські фундаменталісти не взяли їх до уваги [2, с. 3].

В іранців уже було кого призначати новою владою Іраку. Цією силою стала Вища ісламська Рада Іраку, що існувала у вигнанні, на чолі з Мохаммедом Бакір аль-Хакімом. Також розпочато підтримку курдських і шийтських повстанців на території Іраку з метою повалити режим Хусейна шляхом повстання. Тим часом у процесі обговорення ситуації іранським керівництвом міністр охорони здоров'я запропонував Саддаму Хусейну тимчасово покинути пост для примирення з Іраном, а потім повернутися. За це Саддам вивів його у сусідню кімнату, де застрілив, після чого продовжив зустріч. Решту 1982 р. Ірак вів оборонну війну, використовуючи нову стратегію, пропускаючи іранські війська через лінію фронту та знищуючи їх у засідках і пастках. Армія Ірану все більш та більш виснажувалась. У 1983–1984 рр. ситуація не змінилась: іранські війська продовжували безуспішно штурмувати Ірак, утрачаючи все більше військ, у той час, як Ірак отримував допомогу від міжнародного співтовариства [5]. Іран вирішив змінити тактику, майже відмовившись від добровольців на користь добре тренуваних військових. Тактика змінилась із задавлення кількістю на проведення активних маневрів із використанням «сліпих зон» артилерії Іраку [11]. 15 лютого 1984 р. війська Ірану почали наступ із новою стратегією, однак зазнали поразки, отримавши численні втрати. У відповідь Ірак почав активні бомбардування, знищуючи важливі військові та економічні центри, деморалізуючи іранський народ та армію [5]. Також у цей період пройшла так звана «танкерна війна», у якій обидві сторони знищували танкери одна одної, завдаючи значних збитків економікам, що ґрунтувалися на нафті. У лютому 1984 р. Ірак бомбардував іранські міста, а також атакував їх хімічною зброєю, аби змусити Іран почати мирні переговори. Однак Іран відбив більшість атак, нанісши значних утрат авіації Іраку. У 1984 р. оборонна війна Іраку продовжувалася, а втрати військ Іраку до військ Ірану співвідносилися як 1 до 2 [17]. Ураховуючи продовження міжнародної підтримки Іраку, позиції Ірану все слабшали. У 1985–1986 рр. продовжувалися позиційна війна та «війна танкерів», Ірак бомбардував іранські міста. Також у цей період проведено військові операції проти іракських курдів, які підтримували Іран. Ці дії деякі дослідники вважають геноцидом [18, с. 305]. Станом на 1986 р. Ірак мав четверту за розміром армію у світі та був готовий

перейти в наступ. Упродовж 1987–88 рр. Ірак планував наступальні дії, а Іран продовжував атаки за старою стратегією штурму фронту хвилями добровольців, що й надалі не мало успіху. Ірак продовжував отримувати міжнародну підтримку, а також поповнював свої війська більш досвідченими та професійними кадрами з-за кордону, зокрема пілотами [19]. Продовжувалася «війна танкерів», у якій усе більшу перевагу отримував Ірак. Також Саддам Хусейн наказав провести хімічне бомбардування іранського міста Сардешт, продемонструвавши міць нової зброї [20].

У 1988 р. Ірак почав наступальні дії. Почалися вони з п'ятої серії бомбардувань міст, 200 ракет випущено по 37 іранських містах, що призвело до втечі значної частини населення з них. Іран відповів запуском 104 ракет по містах Іраку [2]. Ірак застосував нові бомби з лазерним самонаведенням, які їм поставили США, для атак на економічні центри Ірану, що завдало значних збитків економіці й призвело до значних утрат серед мирного населення. У березні 1988 р. Іран висадив свої та союзницькі курдські війська біля озера Дукан, де були головні енергетичні потужності Іраку й водосховища, та захопили їх [5]. Саддам Хусейн наказав стратити офіцерів, відповідальних за цю помилку, і провести атаку хімічною зброєю на війська, що захопили потужності [12]. Як результат, силами іракського спецназу та хімічної зброї війська вторгнення знищено. Як покарання за підтримку курдами Ірану проведено хімічну атаку на місто Халабжа, що призвело до загибелі тисяч мирних курдів [21]. Після цього іракські війська почали наступ на Басру, спочатку атакуючи іранців хімічною зброєю, а потім «зачищаючи» рештки військ наземними військами [5]. Водночас війська США атакували флот Ірану як акт помсти за пошкодження американського військового судна іранською міною. Знищено велику кількість суден і нафтовидобувних платформ. Поразки від іракців та потенційна війна з американцями змусили керівництво Ірану задуматися над припиненням війни. 18 червня 1988 р., Іран провів останню контратаку, яку відбито і Іран перейшов у повну оборону. Саддам Хусейн відправив Хомейні попередження про можливість застосування ще більш смертоносною хімічною зброєю проти мирного населення в разі продовження бойових дій. У вигляді демонстрації проведено хімічну атаку на місто Оснав'є, яка призвела до загибелі 2 тис. мирних жителів. Іран скомандував, хоч і не офіційно, відступити своїм військам із території Курдистану [22]. У липні 1988 р. Ірак скинув бомби на кудське місто Зардан й одночасно провів хімічні атаки десятків міст та сіл Ірану; усе це призвело до масових жертв серед мирного населення [23]. Американське судно USS Vincennes збило іранський літак, що призвело до смерті 290 пасажирів. Іранські воєначальники заявили Хомейні, що для перемоги у війні потрібно збільшити бюджет у сім разів і така війна триватиме до 1993 р., якщо у неї не втрутяться США, загроза чого цілком реальна. Під тиском інших політиків Хомейні погодився на припинення вогню 20 липня 1988 р. [2, с. 8]. Однак Іран продовжив напрям у двох напрямках – у центральний Іран та Іранський Курдистан, за проханням

Організації моджахедів іранського народу. Іранські війська відступали, здаючи території без бою, поки наступаючі війська не зайшли на 145 км углиб території Ірану, після чого проведено успішну контратаку з висадкою військ у тил й одночасними авіаударами [5]. Останні бойові дії війни відбулися 3 серпня 1988 р., коли іранці підпалили іракське вантажне судно в Перській затоці. У відповідь Ірак провів хімічні атаки на мирне населення Ірану, призвівши до тисяч загиблих та поранених [22]. Тиск міжнародної спільноти змусив Ірак припинити наступальні дії й 8 серпня 1988 р. вогонь припинено, а 20 серпня відновлено мир між державами. Кордони відновлено за угодою 1975 р. У жовтні 1990 р. між країнами відновлено дипломатичні відносини. У 2002 р. проведено переговори про обмін останніх військовополонених, відносини між країнами покращилися [24]. Під час нападу США на Ірак у 2003 р. Іран протестував проти вторгнення, а після війни допомагав у відбудові країни. У травні 2005 р. до влади в Іраку прийшла проіранська ісламістська партія Дава. Із того часу відносини між країнами стали дружніми, вони часто обмінювалися візитами. Невеликий конфлікт відбувся в грудні 2009 р., коли Ірак звинуватив Іран у добуванні нафти на кордоні [25]. 7 вересня 2018 р., радикальні ісламісти атакували консульство Ірану на території Іраку внаслідок спроб Ірану послабити владу ІГІЛ на території [26].

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, конфлікти Іраку та Ірану сягають часів, коли вони ще не були незалежними країнами. Їхня історія – це історія конфліктів і примирень. Основними причинами конфліктів між цими державами були проведення кордону по річці Шатт-ель-Араб, територіальний спір навколо Хузестану та релігійні розбіжності. Причиною конфлікту навколо Шатт-ель-Араб було неправильне проведення кордону, що проходив не через талвег, як у більшості подібних кордонів, а по мілководдю з боку Ірану, а він був зобов'язаний платити за користування водами ріки для судноплавства. Причиною конфлікту через Хузестан стали претензії Садама Хусейна, який вважав його іракською територією, що несправедливо перейшла до Ірану під час іноземного правління. Третьою причиною конфліктів була розбіжність у релігійних поглядах. У 1979 р. в Ірані відбулася мусульманська революція, Ірак же залишився націоналістичним. Влада Ірану підбурювали народ Іраку до мусульманської революції, що в комбінації з претензіями на Хузестан та ростом військової могутності Іраку призвело до початку війни 1980–1988 рр. між державами. Однак після війни відносини між державами налагодилися та залишаються дружніми в наш час. Після приходу мусульманських фундаменталістів до влади в Іраку у 2005 р. країни почали підтримувати одна одну, за винятком невеликого прикордонного конфлікту 2009 р., що швидко залагоджено. Єдиним фактором, що може призвести до конфлікту між державами, є громадянська

війна на території Іраку та активність на його території терористичних організацій, зокрема ІДІЛ. На нашу думку, для забезпечення миру між державами їм потрібно проводити спільні антитерористичні заходи та інформувати про бойові дії в прикордонній території. Доцільно дослідити цей конфлікт методами моделі Річардсона, системної динаміки й International Future's Model.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Younes, Parsa Benab (2002). The Origin and Development of Imperialist Contention in Iran; 1884–1921: History of Iran: Iran Chamber Society [Online]. Available: http://www.iranchamber.com/history/articles/origin_development_imperialist_contention_iran1.php. Accessed on: September 19, 2019.
2. Karsh, Efraim (2002). The Iran–Iraq War: 1980–1988. Osprey Publishing, 25 April 2002, pp. 1–8.
3. Mirfendereski, Guive. Tonb (Greater and Lesser). Encyclopædia Iranica, 2005. [Online]. Available: <http://www.iranicaonline.org/articles/tonb> Accessed on: September 20, 2019.
4. Ranard, Donald A. (2018). History. Iraqis and Their Culture, 2018. [Online]. Available: <https://web.archive.org/web/20110110003638/http://www.cal.org/co/iraqi/ihist.html> Accessed on: September, 20, 2019.
5. Farrokh, Kaveh (2011). Iran at War: 1500–1988. Oxford: Osprey Publishing, 2011 [Online]. Available: https://www.academia.edu/31333337/Dr_Kaven_Farrokh_-_Iran_at_war_1500-1988.pdf. Accessed on: September 20, 2019.
6. Cruze, Gregory S. (1988). Iran and Iraq: Perspectives in Conflict: Military Reports. Spring 1988. [Online]. Available: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a493328.pdf> Accessed on: September 25, 2019.
7. Westcott, Kathryn (2003). Iraq's rich mosaic of people. BBC News, 2003. [Online]. Available: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/2783989.stm. Accessed on: September 24, 2019.
8. Cordesman, Anthony (1990). The Lessons of Modern War Vol II. 1990 [Online]. Available: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/9005lessonsiraniraqii-chap10.pdf Accessed on: September 25, 2019.
9. Aboul-Enein, Youssef; Bertrand, Andrew; Corley, Dorothy (2012). Egyptian Field Marshal Abdul-Halim Abu Ghazalah on the Combat Tactics and Strategy of the Iran–Iraq War, 2012. [Online]. Available: <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/three-part-essay-highlighting-egyptian-field-marshal-abdul-halim-abu-ghazalah's-1993-book-o>. Accessed on: September 25, 2019.
10. Pelletiere, Stephen (2019). The Iran–Iraq War: Chaos in a Vacuum. 1992. [Online]. Available: <https://epdf.pub/queue/the-iran-iraq-war-chaos-in-a-vacuum.html>. Accessed on: September 22, 2019.
11. Wilson, Ben (2007). The Evolution of Iranian Warfighting During the Iran-Iraq War: When Dismounted Light Infantry Made the Difference: U.S. Army: Foreign Military Studies Office, 2007. [Online]. Available: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:mw47trMniroJ:https://community.apan.org/cfs-file/_key/docpreview-s/00-00-08-27-79/2007_2D00_07_2D00_01-The-Evolution-of-Iranian-Warfighting-During-the-Iran_2D00_Iraq-War_2800_Wilson_2900_.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua. Accessed on: September 25, 2019.
12. Woods, M. K. (2011). Saddam's Generals: A Perspective of the Iran–Iraq War: Institute for Defense Analyses, 2011. [Online]. Available: <https://www.files.ethz.ch/isn/146268/Saddams%20Generals.pdf>. Accessed on: September 29, 2019.

13. King, John (2003). Arming Iraq and the Path to War: U.N. Observer & International Report, 2003. [Online]. Available: <https://ratical.org/ratville/CAH/armIraqP2W.html>. Accessed on: September 25, 2019.

14. Importer/Exporter TIV Tables [Online]. Available: <http://armstrade.sipri.org>. Accessed on: September 25, 2019.

15. Iraq vows to quit Iran, fight Israel: New York Times. June 1982. [Online]. Available: <https://www.nytimes.com/1982/06/10/world/iraq-vows-to-quit-iran-fight-israel.html>. Accessed on: September 25, 2019.

16. Iran says iraqis' withdrawal won't end war New York Times. 22 June 1982. [Online]. Available: <https://www.nytimes.com/1982/06/22/world/iran-says-iraqis-withdrawal-won-t-end-war.html>. Accessed on: September 25, 2019.

17. Iran-Iraq War 1980–1988. History of Iran: Iran Chamber Society [Online]. Available: http://www.iranchamber.com/history/iran_iraq_war/iran_iraq_war3.php. Accessed on: September 26, 2019.

18. Rubin, Michael (2003). Are Kurds a pariah minority? : Social Research. Pariah Minorities. The New School.2003. pp. 295–330.

19. Western, Pakistani and Egyptian pilots flying Iraqi Combat Aircraft during the Iran-Iraq War [Online]. Available: <https://kavehfarrokh.com/military-history-1900-present/western-pakistani-and-egyptian-pilots-flying-iraqi-combat-aircraft-during-iran-iraq-war/>. Accessed on: September 25, 2019.

20. Mohammadi, Karim (2019). The Forgotten Victims of the Iran-Iraq War. [Online]. Available: <http://www.payvand.com/news/06/nov/1322.html>. Accessed on: September 19, 2019.

21. 1988: Thousands die in Halabja gas attack: On This Day. BBC. 1988. [Online]. Available: http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/march/16/newsid_4304000/4304853.stm. Accessed on: September 16, 2019.

22. The Combination of Iraqi offensives and Western intervention force Iran to accept a cease-fire: September 1987 to March 1989", 1990. [Online]. Available: <https://www.csis.org/analysis/lessons-modern-war-volume-ii-iran-iraq-war---chapter-10-combination-iraqi-offensives-and>. Accessed on: September 15, 2019.

23. Iran Reports New Iraqi Gas Raids; And Says Cities May be Hit Next: New York Times, 1988. [Online]. Available: <https://www.nytimes.com/1988/04/02/world/iran-reports-new-iraqi-gas-raids-and-says-cities-may-be-hit-next.html>. Accessed on: September 15, 2019.

24. Iranian Delegation in Iraq for Talks on POWs, MIAs: People's Daily Online, 2002 [Online]. Available: http://en.people.cn/200201/09/eng20020109_88286.shtml. Accessed on: September 25, 2019.

25. Muhanad, Mohammed (2012). Iran, Iraq seek diplomatic end to border dispute: Reuters, 2012. [Online]. Available: <https://www.reuters.com/article/us-iraq-iran/iran-iraq-seek-diplomatic-end-to-border-dispute-idUSTRE5BH1Y920091219>. Accessed on: September 25, 2019.

26. Genin, Aaron (2018). Iraqis Burn Iranian Consulate. The California Review, 2018. [Online]. Available: <https://calrev.org/2018/10/10/iraqis-burn-iranian-consulate/?v=3943d8795e03>. Accessed on: September 25, 2019.

OVERVIEW OF CONFLICTS BETWEEN IRAN AND IRAQ

From the first years of independence, the Islamic Republic of Iran's political course was aimed both at strengthening its position in the Persian Gulf region and at gaining the status of leader of the entire Muslim world. In this context, it is particularly important to understand the specifics of Iran's relations with its neighbors, the extent of their influence on them and the prospects for cooperation between the parties in various spheres of public life. Therefore, it is important to research and analyze the complex complex of Iranian-Iraqi relations in the

historical context and at the present stage. The period of the 1970s and 1990s was characterized by a significant transformation of the regional system of international relations, which had a decisive influence on the problem of security of the Persian Gulf. The Iran-Iraq conflict has arisen as a result of prolonged border disputes as well as political, national and religious differences. It is related to the internal political, economic and social problems of Iran and Iraq, the balance of power in the Middle East. One of its main causes was the struggle for hegemony in the Persian Gulf. The process of resolving the Iran-Iraq conflict began in a highly complex and complicated diplomatic struggle, which is the result of a clash of interests between regional and foreign forces. In addition, the political instability in Iran, the conflict between the Iranian leadership and the United States over the Islamic Revolution, led Iraq to hope for the successful outcome of the war. Saddam Hussein sought to endorse Iraq's position in the Persian Gulf. The Iran-Iraq war, namely Iraq's aggressive misconduct, testified to the crisis in the international relations system of the Cold War.

Key words: Iran; Iraq; war; Shutt al-Arab; political conflict; security.

Матеріал надійшов до редакції 17.10.2019 р.

РОЗДІЛ IV

Політичні інститути та процеси

УДК 321:342+340.125

Олександр Зіскін,

здобувач кафедри політичних наук і права,

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»;

politlaw@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6683-7634>

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: РУЙНАЦІЯ ЧИ МОДЕРНІЗАЦІЯ?

Досліджено особливості функціонування інституту соціальної держави в умовах глобалізації. Проаналізовано три сценарії впливу глобалізації на соціальну державу – негативний, скептичний і позитивний. Відзначено, що негативний сценарій доводить зв'язок між глобалізацією та скороченням соціальних держав; цей зв'язок визначено як руйнівний, бо національні держави втрачають автономію щодо політики соціального забезпечення. Скептичний сценарій аргументує незначний вплив економічної глобалізації на соціальну державу, а також збереження потенціалу національних держав щодо самостійності соціальної політики. Позитивний сценарій має найменшу підтримку в політологічному дискурсі; він передбачає, що глобалізація та соціальна держава сумісні та взаємно посилюють одна одну. У статті констатовано, що щодо визначення змісту, меж, наслідків впливу глобалізації на соціальну державу стійкий науковий консенсус відсутній. Доведено робочі гіпотези: 1) економічна глобалізація в її неоліберальній формі, попри очевидні переваги, проковує надмірну диференціацію доходів, міграційні потоки, сприяє технологічному безробіттю тощо; 2) інститут соціальної держави в межах нинішніх його моделей, не спроможний адекватно реагувати на них, а відтак є перспектива на оновлення національних моделей соціальної політики. Підкреслено, що глобалізація впливає на інститут соціальної держави не за єдиним сценарієм у різних країнах. Висловлено припущення, що рівень впливу глобалізації на соціальну державу узалежнений від моделі соціальної держави; зокрема найсильнішим він є щодо соціальної держави соціал-демократичної моделі. Наголошено, що міра впливу глобалізації на соціальну державу на сьогодні ще узалежнена від позиції самих національних держав, найперше – їх готовності реформувати національні системи соціального забезпечення в напрямі до впровадження систем активного соціального захисту (стимулювання активності людини на ринку праці, обмеження пасивних витрат тощо).

Ключові слова: соціальна держава, глобалізація, соціальна політика, нерівність.

1. ВСТУП

Постановка проблеми та її значення. Останнє півстоліття характеризує стійка тенденція до поглиблення проблеми нерівності, соціальної ізоляції, бідності, зокрема й у тих регіонах планети, які порівняно соціально благополучні. У політологічному дискурсі відсутня єдність у розумінні причин цих процесів. Пояснення, зазвичай, охоплюють новітні технологічні зміни, скорочення добре оплачуваних робочих місць, демографічні зміни тощо, але найчастіше акцентовано на чиннику глобалізації [32]. Відтак, починаючи від останньої чверті ХХ ст. інститут соціальної держави почав функціонувати в новому, глобальному, економічному середовищі. Цей процес супроводжується глибинними інституційними трансформаціями. Аналіз впливу глобалізації на інститут соціальної держави є актуальним питанням наукових і політичних дебатів.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. У науковому дискурсі щодо впливу глобалізації на інститут соціальної держави окреслюються такі три відмінні сценарії-перспективи:

– *негативна перспектива*: глобалізація підриває стабільність інституту соціальної держави, перешкоджає еволюційному розвитку соціальної політики; наслідком чого є входження соціальної держави в глибоку кризу [21; 34]. Прихильники цього підходу стверджують, що інструментальна спроможність національної держави рішуче підірвана економічною глобалізацією [12]; національні держави втрачають автономію щодо політики соціального забезпечення в умовах переважаючої глобальної економіки [10]. Оскільки національні економіки в епоху глобалізації відкриті для міжнародних ринків, то уряди змушені пристосовуватися до імперативів глобальної конкуренції за допомогою жорсткої фіскальної політики, яка спонукає до скорочення витрат на соціальні програми [17]. У ґрунтовних дослідженнях на цю тему розкрито наявний зв'язок між глобалізацією та скороченням соціальних держав: відкритість економік, попри очевидні переваги, зумовила звуження фінансування соціальної сфери [11; 15];

– *скептична перспектива*: глобалізація має вплив, але незначний чи мінімальний, на соціальну державу [6; 23; 35]. На переконання прихильників цього підходу, немає ні теоретичних обґрунтувань, ні емпіричних доказів, які б підтвердили, що на самостійність соціальної політики національних держав впливає саме посилення економічної глобалізації [17]. Різноманітні внутрішні чинники, зокрема соціальні та політичні інститути, історична спадщина тощо, усе ж мінімізують, на думку прихильників цього підходу, негативний вплив економічної глобалізації на національну соціальну політику [7]. Соціальна політика й надалі продовжує визначатися в межах національної політики, а не коригуватися провідними акторами глобалізації [27]. Отже, скептична перспектива стверджує, що соціальні держави наразі доволі стійкі до впливу глобалізації, а тому не варто виключати ймовірність збереження та зміцнення інституту соціальної держави, попри глобалізацію [10]. Такий підхід сконструйовано на основі кількох емпіричних досліджень, результати яких засвідчили, що глобалізація впливає, але не визначально, на функціонування соціальної держави [6; 10];

– *позитивна перспектива*: глобалізація та соціальна держава сумісні та взаємно посилюють одна одну; глобалізація розширює державу добробуту [16; 30; 31]. За результатами кількох емпіричних досліджень встановлено: економічна відкритість значно збільшує соціальні витрати, у результаті чого соціальна держава має перспективу зміцнення [20; 31].

Наш аналіз історіографії питання засвідчив домінування негативної перспективи. На думку шведського соціолога В. Корпі [24], яскраво виражена криза соціальної держави є саме результатом впливу на неї глобалізації. Результатом економічної глобалізації є докорінні зміни розподіл доходів, зростає міжнародна податкова конкуренція тощо. Цю думку розвиває ізраїльський дослідник А. Разіна [29], на переконання якої, глобалізація зумовлює потужну перебудову різних інститутів, зокрема й соціальної держави. На переконання американської дослідниці проблем глобалізації Х. Мілнер, традиційна держава добробуту нині не пропонує ефективних механізмів реагування на численні соціальні виклики в умовах економічної глобалізації [26]. Науковці аргументували причину зростання нерівності доходів саме результатами глобалізації [8; 9; 13; 14; 18; 25]. Німецький учений Н. Потрафке, аналізуючи досвід впливу глобалізації на соціальну сферу, дійшов висновку, що глобалізація, передусім, посилює нерівність доходів [28]. Отже, у західній науці увага приділяється, насамперед, критичному аналізу впливу глобалізації на інститут соціальної держави. Натомість чимало актуальних питань нині не охоплено вивченням, наприклад, чи результативні конкретні національні соціальні програми зменшити проблеми нерівності, спричинені глобалізацією?

Аналізовану проблематику увиразнено і в дослідженнях вітчизняних учених. Так, на думку А. Бадиди, глобалізація «є одним з основних чинників, які впливають на зміну розуміння сутності соціальної держави» [1, с. 1]. О. Головащенко вважає, що сучасний етап розвитку соціальної державності відбувається під значним впливом вимог глобалізації; зменшується здатність національних держав самостійно формувати та реалізовувати власну соціальну політику [2, с. 4].

Формулювання мети статті. У статті поставлено мету – проаналізувати вплив глобалізації на інститут соціальної держави, дослідити можливі сценарії й наслідки такого впливу.

2. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Методи дослідження. В основу методології дослідження покладено неоінституціоналізм. Соціальну державу розглядаємо як політичний інститут, який сьогодні видозмінюється під впливом низки чинників, найсильнішим із-поміж яких є глобалізація.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нині одним із головних питань є визначення змісту, меж, наслідків впливу глобалізації на соціальну державу. Щодо факту існування такого впливу, то стійкий науковий консенсус сформований, але його природа та наслідки не є

зрозумілими, а відтак зумовлюють дебати. Довкола цих питань конструюються відмінні концептуальні підходи. Щонайменше зрозуміло те, що цей вплив у різних країнах не є ні рівномірним, ні односпрямованим з огляду на відмінності в соціально-економічних системах різних держав.

Наша робоча гіпотеза передбачає таке: 1) економічна глобалізація в її неоліберальній формі, попри її очевидні переваги, провокує надмірну диференціацію доходів, міграційні потоки, сприяє технологічному безробіттю тощо; 2) інститут соціальної держави в межах нинішніх його моделей не спроможний адекватно реагувати на них. Водночас маємо зауважити: питання про те, як глобалізація впливає на соціальну державу, до кінця не є зрозумілим. Чи однозначно підриває соціальний захист той факт, що країни вступили в глобальну конкуренцію, яка змушує уряди до економії шляхом зменшення соціального захисту? Можливо, глобалізація, навпаки, має потенціал розширити добробут, оскільки громадяни, які остерігаються наслідків глобалізації, тиснуть на уряди з вимогою створення надійніших соціальних буферів? Допоки ці та низка інших питань залишаються відкритими, у політологічному дискурсі найчастіше саме глобалізацію вважають причиною деформації наявних моделей соціальної політики та загрозою перспективі існування інституту соціальної держави.

Із причини висхідної конкуренції між державами, попри соціальний характер багатьох із них, у них зростають бідність, безробіття, виникають щораз нові форми несправедливостей під час розподілу доходів. Звуження практики соціального забезпечення в процесі глобалізації спричинило різноманітні звуження обмеження в реалізації соціальних прав. Усупереч очікуванням прийнята в процесі глобалізації модель поглибила й продовжує поглиблювати проблеми соціальної сфери.

Із початком глобалізації завершилася відносно стабільна фаза функціонування соціальної держави. Виробництва активно переносяться в місця з низькою оплатою праці, робочі місця автоматизуються роботизованою технікою, пенсійний вік підвищується тощо. Німецький дослідник Ф. В. Шарпф вважає, що глобалізація неодмінно зумовлює глобальну конкуренцію, оскільки підприємці, власники великого капіталу залишають країни з високими ставками оподаткування на користь тих, де вони значно нижчі [33]. Відтак це призводить до зменшення наповнення державного бюджету та економії політиками найперше на соціальній сфері. За таким підходом, глобалізація руйнує соціальну державу. Відтак унаслідок глобалізації (а також міграції, технологічного прогресу тощо) політикам доводиться робити складний вибір щодо соціального забезпечення, політики на ринку праці тощо. Важливим питанням у найближчі роки буде те, як соціальна політика зможе протистояти структурним змінам, котрі відбуваються, адже більшість держав уже зіткнулися з проблемою неефективності класичної сітки соціальної безпеки.

Глобалізація сприяла утвердженню підходу, що саме соціальні витрати гальмують перспективу подальшого економічного зростання, а відтак модель соціальної держави потребує перегляду. Утвердився неоліберальний підхід щодо необхідності зменшити соціальні витрати. Держави почали активну реструктуризацію, щоб відновити економічне зростання, та одночасно

приймали норми, спрямовані на зменшення соціальних витрат. Водночас кейси багатьох країн засвідчують, що на практиці державні витрати на соціальну сферу зменшити не вдалося – вона, навпаки, зросла. Причиною цього є, передусім, зміни демографічної структури (старіння населення, зміни в структурі сім'ї тощо).

Погодимося з думкою тих дослідників, які на основі вивчення рівня впливу глобалізації на соціальну державу дійшли висновку, що цей вплив узалежнений від моделі соціальної держави (ліберально-демократична, консервативна, соціал-демократична). На думку американських учених Т. К. Кім і К. Зурло, глобалізація негативно впливає насамперед на соціал-демократичну модель, тоді як такий взаємозв'язок не надто очевидний щодо ліберально-демократичної й консервативної моделей [22, с. 130]. Глобалізація змушує саме найбільш щедрі соціальні держави (а такими є ті, які реалізують соціал-демократичну модель) зменшити сферу їх застосування до помірної або «нормального» рівня [10, с. 924].

Очевидно, що за умов економічної глобалізації, держави повинні відповідати вимогам глобалізації, враховувати позиції міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій тощо. Водночас держави опинилися перед викликом забезпечення своїм громадянам певних стандартів добробуту, захисту їх від негативних аспектів глобалізації, від утрат, пов'язаних з адаптацією конкретної країни до світового ринку.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ми перебуваємо на таких позиціях, що глобалізація є і викликом, і шансом-перспективою для сучасних держав. Припускаємо, що глобалізація впливає на інститут соціальної держави не за єдиним сценарієм у різних країнах. Цей сценарій узалежнений від типу соціальної держави, запровадженої певною країною моделі політики соціального забезпечення. Зокрема, одні держави зменшують соціальні витрати, щоб адаптуватися до імперативів глобальної конкуренції в умовах глобалізації; інші ж, навпаки, збільшують їх для того, щоб у такий спосіб подолати наростаючі соціально-економічні проблеми, зумовлені глобалізацією.

Хоча глобалізація й зменшує автономію національних держав у прийнятті рішень щодо соціальної сфери, заохочує скорочення соціальних витрат, але на швидкість і масштаби цих процесів усе ще впливають політичні, ідеологічні та ін. традиції національних держав. Вплив глобалізації на соціальну державу, на нашу думку, усе ще узалежнений від позиції самих національних держав, передусім їх готовності реформувати національну систему соціального забезпечення.

Піддаючись перетворенням, спричиненим епохою глобалізації та інформатизації, соціальна держава, прогнозуємо, продовжить своє функціонування, але потребує для цього перезавантаження форми й змісту. Спричинені глобалізацією проблеми в соціальній сфері існує можливість розв'язати, лише модернізувавши інститут соціальної держави. Очевидно, що

«сучасна соціальна політика повинна будуватися з урахуванням глобальних ризиків» [5, с. 74].

Оскільки глобалізація – це вже реальність, якій протистояти національні держави не можуть, то відтак на часі є розробка максимально ефективних інструментів для запобігання соціальним проблемам. Найчастіше до таких інструментів нині відносять механізми т. зв. активного соціального захисту: стимулювання активності людини на ринку праці, обмеження пасивних витрат тощо. Погодимось з вітчизняними дослідницями І. Кресіною та Н. Хоמוю [3, с. 187; 5, с. 484], які прогнозують перспективу заміни класичних моделей соціальної держави на модель соціальної держави, яка активізує. Новітні світові тенденції демонструють відмови від ідеї держави загального добробуту на користь «сервісної держави, що гарантує найнеобхідніші соціальні права» [3, с. 187]. Очевидно, що в умовах глобалізації важливим завданням сучасної держави стає забезпечення максимально сприятливих умов для самореалізації особистості, у результаті якої зменшиться навантаження на інститут держави в частині забезпечення добробуту особи. Однією з альтернатив класичній соціальній державі в умовах глобалізації є ймовірність упровадження безумовного базового доходу; нині це предмет активних дебатів.

Відзначимо, що глобалізація – надзвичайно динамічний процес, а в поєднанні з технологічною революцією, демографічними проблемами та іншими чинниками, вона спричиняє щораз нові форми впливу на соціальну сферу. Відтак ці питання потребують моніторингу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадида, А. Ю. (2017). *Соціальна держава в умовах глобалізації: теоретичні та порівняльно-правові аспекти*. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 20 с.
2. Головащенко, О. С. (2016). Соціальна держава та виклики глобалізації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*, № 32, С. 3–11.
3. Кресіна, І., Хома, Н. (2015). Моделі соціальної держави: модернізуючий вплив глобалізації. *Публічне право*, № 1 (17), С. 185–196.
4. Спиридонова, Н. В. (2017). Влияние глобализации на формирование моделей социальной политики. *Проблемы современной экономики*, № 2, С. 70–75.
5. Хома, Н. М. (2012). *Моделі соціальної держави: світовий та український досвід*. Київ: Юридична думка, 592 с.
6. Atkinson, A. (2002). Globalisation and the European welfare state at the opening and the closing of the twentieth century. *H. Kierzkowski (Ed.), Europe and Globalisation*. New York: Palgrave-MacMillan, P. 249–273.
7. Berger, S. (2002). Globalisation and politics. *Annual Review of Political Science*, № 3. P. 43–62.
8. Bergh, A., Nilsson, T. (2010). Do liberalization and globalisation increase income inequality? *European Journal of Political Economy*, № 26 (4), P. 488–505.
9. Bergh, A., Nilsson, T. (2010). Good for living? On the relationship between globalization and life expectancy. *World Development*, № 38 (9), P. 1191–1203.
10. Brady, D., Beckfield, J., Seeleib-Kaiser, M. (2005). Economic globalisation and the welfare state in affluent democracies, 1975–2001. *American Sociological Review*, № 70, P. 921–948.

11. Burgoon, B. (2001). Globalisation and welfare compensation: Disentangling the ties that bind. *International Organization*, № 55, P. 509–551.
12. Castles, F. G. (2004). *The Future of the Welfare State: Crisis Myths and Crisis Realities*. Oxford University Press.
13. Dorn, F., Fuest, C., Potrafke, N. (2018). Globalisation and Income Inequality Revisited. *CESifo Working Paper*, № 6859.
14. Dorn, F., Schinke, C. (2018). Top income shares in OECD Countries: the role of government ideology and globalisation. *World Economy*, № 41 (9), P. 2491–2527.
15. Garrett, G. (1998). Global markets and national politics: Collision course or virtuous circle? *International Organization*, № 52, P. 787–824.
16. Garrett, G., Mitchell, D. (2001). Globalisation, government spending and taxation in the OECD. *European Journal of Political Research*, № 39, P. 145–177.
17. Genschel, P. (2004). Globalisation and the welfare state: A retrospective. *Journal of European Public Policy*, № 11, P. 613–636.
18. Gozgor, G., Ranjan, P. Globalisation, inequality, and redistribution: Theory and evidence. *World Economy*, № 40 (12), P. 2704–2751.
19. Hardt, M., Negri, A. (2001). *Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 496 p.
20. Hicks, A. (1999). *Social Democracy and Welfare Capitalism*. Ithaca: Cornell University, 256 p.
21. Huber, E., Stephens, J. (2001). *Development and Crisis of the Welfare State*. Chicago: University of Chicago Press.
22. Kim, T. K., Zurlo, K. (2009). How does economic globalisation affect the welfare state? Focusing on the mediating effect of welfare regimes. *Int J Soc Welfare*, № 18 (2), P. 130–141.
23. Kittel, B., Winner, H. (2005). How reliable is pooled analysis in political economy? The globalization – welfare state nexus revisited. *European Journal of Political Research*, № 44, P. 269–293.
24. Korpi, W. (2003). Welfare-state regress in Western Europe: Politics, institutions, globalisation and Europeanization. *Annual Review of Sociology*, № 29, P. 589–609.
25. Lang, V., Tavares, M. (2018). The distribution of gains from globalisation. *IMF Working Paper*, № 18/54.
26. Milner, H. V. (2019). *Globalisation, populism and the decline of the welfare state*. URL: <https://www.iiss.org/blogs/survival-blog/2019/02/globalisation-populism-and-the-decline-of-the-welfare-state>
27. Pierson, P. (2001). *The New Politics of the Welfare State*. New York: Oxford University Press.
28. Potrafke, N. (2018). *The globalization – welfare state nexus Evidence from Asia*. URL: <https://www.ifo.de/DocDL/wp-2018-272-potrafke-welfare-asia.pdf>
29. Razin, A. Welfare state Vs Market forces in a globalization era. URL: <https://graduateinstitute.ch/communications/events/welfare-state-vs-market-forces-globalization-era>
30. Rieger, E., Leibfried, S. (2003). *Limits to Globalisation: Welfare States and the World Economy*. Malden: Polity Press, 416 p.
31. Rodrik, D. (1997). Sense and nonsense in the globalisation debate. *Foreign Policy*, № 107, P. 19–37.
32. Samuelson, R. J. (2019). The indestructible welfare state. *The Washington Post*, 31 Jul.
33. Scharpf, F. W. (1991). *Crisis and choice in European social democracy*. Cornell University Press, 303 p.
34. Schwartz, H. (2001). Round up the usual suspects! Globalisation, domestic politics, and welfare state change. P Pierson (Ed.), *New Politics of the Welfare State*. New York: Oxford University Press, 303 p.

35. Wade, R. (1996). Globalisation and its limits: Reports of the death of the national economy are greatly exaggerated. *S. Berger, R. Dore (Eds.), National Diversity and Global Capitalism*. Ithaca: Cornell University Press, 387 p.

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE INSTITUTION OF THE WELFARE STATE: DESTRUCTION OR MODERNIZATION?

The peculiarities of functioning of the social state institute in the conditions of globalization are investigated. Three scenarios of the impact of globalization on the welfare state are analyzed: negative, skeptical and positive. It is noted that the negative scenario links the link between globalization and the decline of welfare states; this link is defined as destructive because national states lose autonomy over social security policies. The skeptical scenario argues for the insignificant impact of economic globalization on the welfare state, as well as preserving the capacity of nation-states for social policy autonomy. The positive scenario has the least support in political science discourse; it assumes that globalization and the welfare state are compatible and mutually reinforcing. The article states that there is no stable scientific consensus on determining the content, boundaries, consequences of the impact of globalization on the welfare state. Proved working hypotheses: 1) economic globalization in its neo-liberal form, despite its obvious advantages, provokes excessive differentiation of income, migration flows, promotes technological unemployment, etc.; 2) the institute of the welfare state, within its current models, is not able to respond adequately to them, and therefore there is a prospect of updating national models of social policy. It is emphasized that globalization is affecting the institution of the welfare state not in a single scenario in different countries. It is suggested that the level of influence of globalization on the welfare state depends on the model of the welfare state; in particular, it is the strongest in the welfare state of the social-democratic model. It is emphasized that the extent of the impact of globalization on the welfare state is still dependent on the position of the nation-states themselves, first – their willingness to reform national social security systems towards the introduction of systems of active social protection (stimulating human activity in the labor market, limiting passive spending, etc.).

Key words: welfare state, globalization, social policy, inequality.

REFERENCES

1. Badyda, A. Yu. (2017). Sotsialna derzhava v umovakh hlobalizatsii: teoretychni ta porivnialno-pravovi aspekty: avtoref. dys. ... kand. yuryd. n: 12.00.01. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 20 s.
2. Holovashchenko, O. S. (2016). Sotsialna derzhava ta vyklyky hlobalizatsii. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriadvannia*, № 32, S. 3–11.
3. Kresina, I., Khoma, N. (2015). Modeli sotsialnoi derzhavy: modernizuiuchy vplyv hlobalizatsii. *Publichne pravo*, № 1 (17), S. 185–196.
4. Spiridonova, N. V. (2017). Vlihanie globalizatsii na formirovanie modelej social'noj politiki. *Problemy sovremennoj jekonomiki*, № 2, S. 70–75.
5. Khoma, N. M. (2012). Modeli sotsialnoi derzhavy: svitovy ta ukraïnskyi dosvid. Kyiv: Yurydychna dumka, 592 s.
6. Atkinson, A. (2002). Globalisation and the European welfare state at the opening and the closing of the twentieth century. *H. Kierzkowski (Ed.), Europe and Globalisation*. New York: Palgrave-MacMillan, P. 249–273.
7. Berger, S. (2002). Globalisation and politics. *Annual Review of Political Science*, № 3, P. 43–62.
8. Bergh, A., Nilsson, T. (2010). Do liberalization and globalisation increase income inequality? *European Journal of Political Economy*, № 26 (4), P. 488–505.

9. Bergh, A., Nilsson, T. (2010). Good for living? On the relationship between globalization and life expectancy. *World Development*, № 38 (9), P. 1191–1203.
10. Brady, D., Beckfield, J., Seeleib-Kaiser, M. (2005). Economic globalisation and the welfare state in affluent democracies, 1975–2001. *American Sociological Review*, № 70, P. 921–948.
11. Burgoon, B. (2001). Globalisation and welfare compensation: Disentangling the ties that bind. *International Organization*, № 55, P. 509–551.
12. Castles, F. G. (2004). *The Future of the Welfare State: Crisis Myths and Crisis Realities*. Oxford University Press.
13. Dorn, F., Fuest, C., Potrafke, N. (2018). Globalisation and Income Inequality Revisited. *CESifo Working Paper*, № 6859.
14. Dorn, F., Schinke, C. (2018). Top income shares in OECD Countries: the role of government ideology and globalization. *World Economy*, № 41 (9), P. 2491–2527.
15. Garrett, G. (1998). Global markets and national politics: Collision course or virtuous circle? *International Organization*, № 52, P. 787–824.
16. Garrett, G., Mitchell, D. (2001). Globalisation, government spending and taxation in the OECD. *European Journal of Political Research*, № 39, P. 145–177.
17. Genschel, P. (2004). Globalisation and the welfare state: A retrospective. *Journal of European Public Policy*, № 11, P. 613–636.
18. Gozgor, G., Ranjan, P. (2017). Globalisation, inequality, and redistribution: Theory and evidence. *World Economy*, № 40 (12), P. 2704–2751.
19. Hardt, M., Negri, A. (2001). *Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 496 p.
20. Hicks, A. (1999). *Social Democracy and Welfare Capitalism*. Ithaca: Cornell University, 256 p.
21. Huber, E., Stephens, J. (2001). *Development and Crisis of the Welfare State*. Chicago: University of Chicago Press.
22. Kim, T. K., Zurlo, K. (2009). How does economic globalisation affect the welfare state? *Focusing on the mediating effect of welfare regimes*. *Int J Soc Welfare*, № 18 (2), P. 130–141.
23. Kittel, B., Winner, H. (2005). How reliable is pooled analysis in political economy? The globalization – welfare state nexus revisited. *European Journal of Political Research*, № 44, P. 269–293.
24. Korpi, W. (2003). Welfare-state regress in Western Europe: Politics, institutions, globalisation and Europeanization. *Annual Review of Sociology*, № 29, P. 589–609.
25. Lang, V., Tavares, M. The distribution of gains from globalization. *IMF Working Paper*, № 18/54.
26. Milner, H. V. (2019). Globalisation, populism and the decline of the welfare state. URL: <https://www.iiss.org/blogs/survival-blog/2019/02/globalisation-populism-and-the-decline-of-the-welfare-state>
27. Pierson, P. (2001). *The New Politics of the Welfare State*. New York: Oxford University Press.
28. Potrafke, N. (2018). The globalization – welfare state nexus Evidence from Asia. URL: <https://www.ifo.de/DocDL/wp-2018-272-potrafke-welfare-asia.pdf>
29. Razin, A. Welfare state Vs Market forces in a globalization era. URL: <https://graduateinstitute.ch/communications/events/welfare-state-vs-market-forces-globalization-era>
30. Rieger, E., Leibfried, S. (2003). *Limits to Globalisation: Welfare States and the World Economy*. Malden: Polity Press, 416 p.
31. Rodrik, D. (1997). Sense and nonsense in the globalisation debate. *Foreign Policy*, № 107, P. 19–37.
32. Samuelson, R. J. (2019). The indestructible welfare state. *The Washington Post*, 31 Jul.

33. Scharpf, F. W. (1991). *Crisis and choice in European social democracy*. Cornell University Press, 303 p.

34. Schwartz, H. (2001). Round up the usual suspects! Globalisation, domestic politics, and welfare state change. *P. Pierson (Ed.), New Politics of the Welfare State*. New York: Oxford University Press, 303 p.

35. Wade, R. (1996). Globalisation and its limits: Reports of the death of the national economy are greatly exaggerated. *S. Berger, R. Dore (Eds.), National Diversity and Global Capitalism*. Ithaca: Cornell University Press, 387 p.

Стаття надійшла до редколегії 24.09.2019 р.

УДК 659.3.32

Наталія Лютко,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри філософії і політології,

Хмельницький національний університет, Україна,

<https://orcid.org/0000-0002-8792-5035>

liutkonv@ukr.net

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ СИМВОЛІВ У ПОЛІТИЧНІЙ РЕКЛАМІ

У статті розглянуто трактування поняття «символ» та його комунікативний потенціал. Зазначено що символи є основним засобом репрезентації політичних акторів і подій, комунікації між владою й суспільством, ефективним інструментом побудови політичної реальності, а також тим, що в політичній рекламі використовуються для віртуальної видозміни політичної та соціальної дійсності, передачі якоїсь думки щодо політичних процесів і формування потрібних емоцій у громадян. Відзначено, що комунікативне призначення політичної реклами полягає в тому, що вона покликана встановити контакт між носіями влади або претендентами на місце у владних структурах, і громадянами, акумулювати в рекламному повідомленні основну концепцію виборчої кампанії. Установлено що політична реклама стає своєрідним провідником ідей, ретранслятором образів, символів, міфів, які живуть і функціонують у масовій свідомості суспільства. Політична реклама також перетворюється в технологію симуляції, виробництва віртуальної реальності (і віртуальних іміджів), посилюючи театралізацію політичного життя й відволікаючи виборців від справжніх проблем та потреб. Успішне виконання комунікативних завдань політичної реклами неможливе без детального дослідження політичного простору (законодавчої, політичної, демографічної й економічної ситуації, системи влади, розстановки сил на політичній арені, в економічній сфері та ін.). Обґрунтовано, що задля досягнення максимальної ефективності комунікації політичної реклами

особливу увагу потрібно приділяти вивченню громадської думки, потреб, мотивації і переваг виборців, визначенню цільових аудиторій.

Ключові слова: *символ; політичні символи; політична комунікація; політична реклама.*

1. ВСТУП

Постановка наукової проблеми. Сучасна політична реальність набуває не просто символічного характеру, символічна дійсність перетворює сферу політики на сферу виробництва символів. Ці тенденції дедалі більше зумовлюють пошуки нових теоретико-методологічних підходів до визначення впливу символів на процеси конструювання та відтворення політичного життя. У цьому сенсі потрібно звернутися до настанови, яку пропонує В. Мудраков, ураховуючи її філософський складник: «Методологічні топоси теоретизування над політичним буттям ґрунтуються на філософії як такій, оскільки саме вона, на відміну від спеціальних галузей політичного знання, має потенціал до самовивершення як загальної теорії політичної онтології. Ба більше, вона відіграє роль теорії політичного пізнання. Особливістю й значущістю філософських впливів на методологію осмислення специфікації пізнання політичних явищ є взаємозв'язок політичної дійсності із рецептивністю (її якістю) щодо політичної дійсності. (Мудраков В. 2017, с. 159). Символи є основним засобом репрезентації політичних акторів і подій, комунікації між владою й суспільством, а також ефективним інструментом побудови політичної реальності. Під час створення політичної реклами потрібно врахувати її функціональну особливість–здатність до форматування й поширення політичних символів, що зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед учених, які бодай дотично мали стосунок до смислових засновків проблеми співіснування символу й реклами, можемо виокремити У. Еко, Е. Кассірера, Ж. Бодріяра, О. Феофанова, Л. Підгірну, А. Шюца, У. Джеймса, Дж. Міда, Г. Келлі, М. Едельмана, П. Бергера та Т. Лукмана. Потрібно відзначити також праці таких вітчизняних науковців, як В. Бебик, М. Головатий, В. Горбатенко, С. Демченко, В. Зірка, Л. Кочубей, Л. Павлюк, Г. Почепцов, Ю. Шайгородський, Ю. Щербакова.

Метою цієї праці є розгляд особливостей використання символів у політичній рекламі.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Феномен символу сягає своїм корінням у ті далекі часи формування людської культури, коли постає необхідність утілити абстрактний зміст у наочному вигляді, під час спілкування людини з вищими, потойбічними силами, прихованими від безпосередніх контактів. Міфологічна, релігійна, містична символіка сформувалась у величезний пласт духовної культури. Один з авторитетів теорії символізму Ернст Кассірер так писав про всепроникаючу присутність символів у мистецтві й повсякденних політичних та економічних

процесах: «символізм обволікає людство ніжною і прозорою, але міцною вуаллю» (Кассирер, 1995, с. 200). Таке розуміння стане для нас засадничим.

Політика, як і інші сфери суспільного життя, породжує свій символічний світ. Специфічною особливістю політичної символіки є її знаковість. Це знак, який виконує комунікативну функцію між громадянином і владою. Це умовний зразок найважливіших політичних ідеалів, засіб їхньої пропаганди й утвердження.

Символічні атрибути влади містять усе, що пов'язано з цією політичною системою, її історією, дійсністю й майбутнім. Особливо багато символіки використовують армія, державні служби, суди, прокуратура тощо. Символ не може бути повністю зрозумілим, він розкривається суспільству в історії й кожній людині в її житті. Чим більш насичене політичне життя, тим глибше проникнення в зміст символів. Символізм потребує культури та активного ставлення до символічної реальності. (Лісовська, 2010).

За допомогою символів створюються основні соціальні позиціонування. Символічний означальний ресурс розмежовує «своє» і «вороже», бажане та небажане, вони і ми. Символічна мова схиляє до однозначного вибору «за» чи «проти», намагаючись привабити позитивом і відлякати вказівкою на негативи соціальної дійсності, підкреслені за допомогою експресивних означників. (Павлюк, 2006). Головною особливістю символів є нескінченна кількість внутрішніх значень, що реалізуються в зовнішніх проявах. Це сприяє тому, що символ передає інформацію миттєво, минаючи всі перешкоди для її критичного осмислення реципієнтами. Виходячи з цього, зазначимо, що політичні символи – потужний ретранслятор у дискурсивних практиках взаємодії політичних акторів, зокрема представників влади, громадян і суспільства. Політичні символи допомагають регулювати відносини індивіда та політичної системи.

Фахівець із теорії політичної комунікації М. Едельман розробляє теорію символів у політичній комунікації, яка бере до уваги міру конотативного багатства знака і його здатність виконувати переважно номінативну, референтну чи експресивну, емоційну функцію. Відповідно, М. Едельман розрізняє референтні символи, за якими стоїть реальний фізичний об'єкт, конкретна особа й конденсаційні символи, до функціональних особливостей яких належить передусім генерування бажаних психологічних станів. При сприйманні конденсаційних символів людина абстрагується від реальних об'єктів, які стоять за ними, і занурюється в конотативну ауру знака.

Конденсовані символи викликають емоції, пов'язані із ситуацією. В одну символічну подію, знак або вчинок вони спресовують патріотичну гордість, хвилювання, спогади про минулу славу чи приниження, обіцянки майбутньої величі – окремі з цих емоцій чи всі їх разом (Edelman, 1964, p. 6).

Саме комунікативний потенціал символу пов'язаний із такими його властивостями, як ретроактивність щодо культурного досвіду індивіда (як окремого індивіда та як масової людини водночас) і проактивність щодо тексту медіа-повідомлення, що сприймається. Завдяки символічній ретроактивності індивід виявляє себе в певній успадкованій культурній традиції. Символічний

складник значно полегшує процедуру декодування медіа-повідомлень, адже актуалізує спільне смислове поле. Отже, застосування символів як смислових засобів певною мірою нівелює проблему множинності інтерпретацій. У такому сенсі символ виступає важливим чинником керованості й контрольованості сприйняття повідомлень. Власне, у цьому й виявляється така його властивість, як проактивність, а отже, і технологічність символу як комунікаційного інструмента (Ярошенко, Присяжненко, 2014).

Зі свого боку, Г. Почепцов, С. Чукут основну увагу приділяють практичному напрямку дослідження політичної символіки, аналізують якості політичних символів, визначають вимоги, яким вони мають відповідати. У праці «Інформаційна політика» дослідники стверджують: ми живемо у світі, що складається зі сфер: реальної, інформаційної й символічної. Між цими трьома світами існують певні бар'єри. У світі реальному відбуваються тисячі подій, однак лише поодинокі переходять у світ інформаційний. Зі свого боку, у світі інформаційному відбуваються сотні подій, проте лише невелика частина переходить у світ символічний (Почепцов, Чукут, 2008, с. 237).

У системі політичного ринку символи використовують для створення бренду, побудови та репрезентації іміджу, для спрощення комунікативного процесу між політичними акторами й аудиторією як бренд, завдяки якому впізнають ту чи іншу політичну силу, що сприяє її просуванню на політичному ринку. У політичному маркетингу символи поширюються як логотипи, знаки, емблеми, котрі вказують на належність до певного суб'єкта, позиціонують його й дають змогу виділити його з групи аналогічних суб'єктів. Відбувається проекція характеристик і якостей суб'єкта на символ. У випадку, коли обирається символ, який уже володіє певними характеристиками, то ці характеристики екстраполюються на суб'єкт. Символ починає заміщувати політичного актора, в відтак відбувається заміна реального на віртуальне. (Символічна складова реклами у політичному маркетингу) (Білівітіна, 2011, с. 101).

Отже, у наш час символи в політичній рекламі використовують для віртуального спрощення політичної та соціальної дійсності, передачі якоїсь думки щодо політичних процесів і формування потрібних емоцій у громадян. Важливим чинником у процесі рекламної комунікації можуть бути мова, релігія, освіта, національна та культурна належність, ерудиція тощо. Тому суб'єктам політичного маркетингу потрібно звертати особливу увагу на знаки й символи, які вони застосовують, щоби інформація, котру вони передають, була сприйнята реципієнтом відповідно до того сенсу, який бажає передати комунікатор.

Успішне виконання комунікативних завдань політичної реклами неможливо без детального дослідження політичного простору (законодавчої, політичної, демографічної та економічної ситуації, системи влади, розстановки сил на політичній арені, в економічній сфері й т. ін.). Стан цього простору та ситуативні зміни багато в чому визначають спрямованість дій виборців. Щоб досягти максимальної ефективності комунікації політичної реклами, особливу

увагу потрібно приділяти вивченню громадської думки, потреб, мотивацій і переваг виборців, визначення цільових аудиторій. Як посередник між лідером і виборцями в політичній комунікації виступає імідж політика. Він постійно відтворюється самим суб'єктом та засобами комунікації. Специфіка іміджевої комунікації полягає ще й у тому, що повідомлення створюються з урахуванням очікуваної реакції населення. Використання символу в політичній рекламі зумовлено полем емоційної аргументації. Необхідністю в стислий час (наприклад час рекламного ролика або час, витрачений на «зчитування» інформації з вуличних рекламних носіїв) делегувати ідеї причетності певної партії до можливості розв'язання різноманітних соціально значущих проблем населення, вплинути на можливість ідентифікації особистості з певною політичною групою й забезпечити швидке розпізнавання інформації конкретної партії серед інформаційного «шуму» передвиборної агітації. (Витюк, 2006)

В акті символізації концентрується цінна грань рекламного креативу: це найбільш виразний спосіб кристалізації опорної ідеї повідомлення. Саме символ як компонент рекламного тексту здатний «зачепити» увагу реципієнта, викликати в нього інтерес, спонукати до дії на отриману пропозицію.

Політична реклама все частіше працює з образами, товарами, популярністю й продажами, ніж із цінностями та переконаннями. Комунікативне призначення політичної реклами полягає в тому, що вона покликана встановити контакт між носіями влади або претендентами на місце у владних структурах і громадянами, акумулювати в рекламному повідомленні основну концепцію виборчої кампанії. Політична реклама, відображаючи суть політичної платформи певних політичних сил, направляє виборців на їх підтримку, формує й упроваджує в масову свідомість певне уявлення про характер цих політичних сил, створює бажану психологічну установку на голосування. Вона здійснює певним чином спрямований адресний зв'язок між ними, використовуючи гранично доступну для сприйняття та адекватну основній масі населення знакову систему. Тому політична реклама стає своєрідним провідником ідей, ретранслятором образів, символів, міфів, які живуть і функціонують у масовій свідомості суспільства. Політична реклама також знайомить електорат із різними кандидатами, їхніми поглядами, політичними акціями, їх перевагами перед конкурентами.

Одночасно в рекламні повідомлення можуть свідомо закладатися громадські чи групові стереотипи й ілюзії, щоб відволікати виборців від справжніх громадських проблем і справжніх цілей політичних сил у їх боротьбі за владу.

Змінюється сама культура: символічні форми починають домінувати над смисловими. Образ створює порожнечу й саме в цьому його натякаюча сила. (Бодрійяр, 2001). Фактично реклама прагне орієнтувати людей на копіювання, імітацію власної дії. Цей факт відзначає й Гі Дебор, коли пише, що «все життя суспільств, де панують сучасні умови виробництва, проявляється як загальне накопичення спектаклів» (Дебор, 1999, с. 23). Але, на його думку, процеси театралізації всього суспільного життя зайшли так далеко, що потрібно говорити не просто про стирання кордонів між життям і спектаклем, але й про

докорінні фальсифікації та підміни цих понять. Отже, у суспільстві, на думку Гі Дебора, проходить фактична інверсія реальності й спектаклю: «реальність виникає в спектаклі, а спектакль є дійсністю» (Дебор, 1999, с. 25).

Продовжуючи цю традицію, Ж.Бодрійяр, стверджує, що глядачі стають акторами, вони замінюють собою виконавців головних ролей і під наглядом ЗМІ здійснюють постановку власної вистави (Бодрійяр, 2001). У повсякденному житті людина постійно приймає образи сценічних персонажів, сприймає чужі для неї моделі поведінки, усе більше віддаляючись від самої себе й наближаючись до примарного образу віртуального героя. Використовуючи ідеї Ж. Бодрійяра, можемо стверджувати, що симуляція пронизує всі сфери сучасних суспільних відносин, і політичні теж. Із цього погляду політична реклама перетворюється в технологію симуляції, технологію виробництва віртуальної реальності (і віртуальних іміджів) за короткий та водночас на короткий проміжок часу (період передвиборної кампанії). Політична реклама покликана конструювати віртуальний простір, у якому функціонуватимуть симулякри (кандидати, партії, програми, ідеї й т. ін.), тобто повинна здійснюватися «заміна реального знаками нереального». Існує різниця між кандидатом на початку виборів, коли приймається рішення про участь у передвиборній гонці, та на її фінальному етапі. Виборча кампанія являє собою процес, протягом якого відбувається поділ образу кандидата на «кандидата – реального» й «кандидата – симулякра». За Ж. Бодрійяром, щоб стати симулякром, образ повинен пройти низку послідовних стадій: він є відображенням базової реальності, він маскує й спотворює базову реальність, він маскує відсутність базової реальності, він не має ніякого стосунку до будь-якої реальності, він є своїм власним чистим симулякром. Під дією симулякрів, політичний вибір громадянина, його волевиявлення – досить складно побудований і тонкий механізм, робота якого залежить від прихованого впливу різних закономірних та випадкових факторів. До них можна віднести ідеологічні установки виборця, його інтерес до політики, соціальний статус, характер трудової діяльності й матеріальний рівень, стать, вік, оточення. Отже, модель поведінки виборця залежатиме від його соціальних характеристик і біографії, особистісних якостей, культурно-освітнього рівня, умов життя, віку, впливу середовища, у якому він обертається. Вона також включатиме і його сформовані політичні позиції, принципи загальнолюдської й політичної моралі, думки щодо тих чи інших поточних політичних проблем, ставлення до «команди» кандидата, із якої він виходить на вибори, звичок голосування й т. ін.

Серед об'єктивних чинників, що визначають політичні преференції тих чи інших виборців, – їхні етнічні та релігійні особливості, і пов'язані з ними політичні традиції, а також місцеве й політичне оточення виборця. В умовах сучасного українського суспільства етнічний та регіональний чинники посилили його тенденції до диференціації. Тому, плануючи рекламну кампанію, треба враховувати всі стереотипи, особливості поведінки, символи, міфи й традиції, які визначають самосвідомість етносу як окремої, відмінної, а інколи такої, яка протистоїть іншим, спільності. Етнічний фактор впливає на

поведінку виборця в поєднанні із соціально-демографічними та економічними обставинами, релігійними традиціями.

Як самостійний суб'єктивний фактор політичного вибору можемо визначити й інтерес до політики. Немає необхідності доводити, що електоральна поведінка безпосередньо залежить від того, наскільки повно виборець включений у політичне життя суспільства. Інтерес до політики визначає низку інших ознак, таких, наприклад, як рівень політичних знань людини, його знання про стан справ у політичному житті суспільства, ступінь довіри виборця до тих чи інших політичних структур і деякі інші, які зумовлюють саме поняття «політична культура». Отже, у низці важливих і довготривалих чинників, що впливають на політичний вибір, одне з головних місць займають ідеологічні установки й політична культура. Інтерпретацію будь-якої політичної події або проблеми, оцінку будь-якого політичного документа чи політичного лідера виборець співвідносить, насамперед, із тими політичними цінностями, які притаманні йому самому. Політичні вподобання виборців сучасного українського суспільства досить нестійкі, на відміну від тих країн, де консолідувалися демократичні системи, де спостерігається більш-менш постійна прихильність виборців до окремих партій. Як і в будь-якому іншому суспільстві, політичні пріоритети сучасного українського виборця визначаються, передусім, типом політичної культури.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДІЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У сучасній політиці символи політичної реклами перестали бути символами й стали знаками: вони більше не відсилають до реальності, до емоцій, надій та очікувань, – вони стають подобою знаків арифметичних дій або військових відзнак: вони не несуть ніякого емоційного або естетичного навантаження, а лише повідомляють інформацію «зараз перед вами виступає кандидат такий-то». На цьому символічному тлі, все більше нагадує інформаційний шум, яскраво й чітко виділяються лише символи державності, а також символи радикальних політичних рухів. Політична реклама являє собою диференційовану, багатоцільову, багатофункціональну форму політичної комунікації в умовах здійснення політичного вибору. Вона передбачає в лаконічній, оригінальній формі, яка легко запам'ятовується, адресний вплив на численні електоральні групи. Політична реклама стає своєрідним провідником ідей, ретранслятором образів, символів, міфів, які живуть і функціонують у масовій свідомості суспільства. Політична реклама також перетворюється в технологію симуляції, виробництва віртуальної реальності (і віртуальних іміджів також), посилюючи театралізацію політичного життя й відволікаючи виборців від справжніх громадських проблем і потреб виборців, що вимагає подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білівітіна, А. (2011). Символічна складова реклами у політичному маркетингу. *Політичний маркетинг*, 3, 98–106.

2. Бодрийяр, Ж. (2001). Система вещей. Москва: РУДОМИНО. URL: <http://yanko.lib.ru/books/philosoph/ baudrillard-le-systeme-des-objets.htm>
3. Витюк, С. С. (2006) Особенности символа в политической коммуникации (на примере предвыборных рекламных кампаний в Украине. *Майские чтения*. URL: <http://maiskoechtivo.pstu.ru/2006/4/3.htm>
4. Дебор, Г. (1999). Общество спектакля. Москва: Логос.
5. Кассирер, Э. (1995). Философия символических форм. Т. 1. Введение и постановка проблемы. *Культурология. XX век. Антология*. Москва: Юрист, с. 163–212.
6. Лісовська, М. (2010). Проблема політичної символіки у вітчизняній та зарубіжній політології. *Віче*. 10, 15–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2010_10_7
7. Мудраков, В. (2017). Філософсько-методологічне осмислення політичного пізнання. *Гуманітарно-наукове знання: комунікативні засади. Матеріали Міжнародної наукової конференції, 6–7 жовт. 2017 р.*, 159–162.
8. Павлюк, Л. (2006). Символ та ідентифікація в політичному дискурсі мас-медіа. *Журналістика: науковий збірник, Вип. 5, С. 48–57*. URL: http://old.journ.lnu.edu.ua/publications/visnyk26/Statti_Pavljuk.htm
9. Почепцов, Г., Чукут, С. (2008). Інформаційна політика. Київ: Знання.
10. Ярошенко, В., Присяженко, О. (2014). Символічна політика та символи в інформаційно-комунікативному просторі: аспекти впливу. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія. Політологія»*, Т. 248, Вип. 236, С. 28–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_248_236_6
11. Edelman, M. (1964). *The Symbolic uses of Politics*. Urbana: Un-ty of Illinois Press.

SOME CONSIDERATIONS CONCERNING THE USE OF SYMBOLS IN POLITICAL ADVERTISING

The article deals with the interpretation of the concept of "symbol" and its communicative potential. It is stated that symbols are the main means of representing political actors and events, communication between the authorities and society, as well as an effective tool for building political reality, as well as that in political advertising they are used for virtual modification of political and social reality, transmitting some opinion on political processes and forming necessary emotions in citizens. It is determined that the communicative purpose of political advertising is that it aims to make contact between the media or candidates for positions in power structures and citizens, to accumulate in the advertising message the basic concept of the election campaign. It is established that political advertising becomes a kind of conduit of ideas, a repeater of images, symbols, myths that live and function in the mass consciousness of society. Political advertising is also turning into a technology of simulation, production of virtual reality (and virtual images), enhancing the theatricalization of political life and distracting voters from real problems and needs. Successful solution of the communicative problems of political advertising is impossible without a detailed study of political space (legislative, political, demographic and economic situation, the system of power, the deployment of forces in the political arena, in the economic sphere, etc.). It is substantiated that in order to maximize the effectiveness of political advertising communication, special attention should be paid to the study of public opinion, needs, motivations and preferences of voters, determination of target audiences.

Key words: symbol; political symbols; political communication; political advertising.

REFERENCES

1. Bilivtina, A. (2011). Symbolic component of advertising in political marketing. *Politychnyi marketynh*. 3, 98–106 (in Ukrainian).

2. Bodrijjar, Zh. (2001). System of things. Moskva: RUDOMINO (in Russian).
3. Vitjuk, S. S. (2006) Character features in political communication (on the example of election campaigns in Ukraine. *Majskie chtenija*. URL:<http://maiskoechtivo.pstu.ru/2006/4/3.htm> (in Russian).
4. Debor, G. (1999). Performance society. Moskva: Logos (in Russian).
5. Kassirer, Je. (1995). The philosophy of symbolic forms. Vol. 1. Introduction and statement of the problem. *Kul'turologija. XX vek. Antologija*. Moskva: Jurist, P. 163–212 (in Russian).
6. Lisovska, M. (2010). The problem of political symbolism in domestic and foreign political science. *Viche*. 10, 15–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2010_10_7 (in Ukrainian).
7. Mudrakov, V. (2017). Philosophical and methodological understanding of political knowledge. *Humanitarno-naukove znannia: komunikatyvni zasady: Materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii (6–7 zhovtnia 2017 r.)*, 159–162 (in Ukrainian).
8. Pavliuk, L. (2006). Symbolism and identification in the political discourse of the media. *Zhurnalistyka: naukovyi zbirnyk*, Vyp. 5, P. 48–57. URL: http://old.journ.lnu.edu.ua/publications/visnyk26/Statti_Pavljuk.htm (in Ukrainian)
9. Pocheptsov, H., Chukut, S. (2008). Information policy. Kyiv: Znannia (in Ukrainian).
10. Iaroshenko, V., Prysiazhenko, O. (2014). Symbolic politics and symbols in the information and communication space: aspects of influence. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia. Politolohiia»*, T. 248, Vyp. 236. P. 28–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_248_236_6 (in Ukrainian).
11. Edelman, M. (1964). The Symbolic Uses of Politics. Urbana: Un-ty of Illinois Press (in English).

Матеріал надійшов до редакції 12.08.2019 р.

УДК 811

Віра Максимець,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації,
Національний університет «Львівська політехніка»,
79000, Україна, Львів, пл. Св. Юра, 3, каб. 126
e-mail: maksymetsvira@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9003-7055>

Тетяна Свірідова,

студентка 2 курсу магістратури спеціалізації «Міжнародна інформація»,
Національний університет «Львівська політехніка», Львів, Україна
e-mail: tetiana.sviridova.mmv.2018@lpnu.ua

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ В ЕРУ BIG DATA ТЕХНОЛОГІЙ

У статті представлено практичні основи необхідності використання новітніх технологій для проведення політичних кампаній. Висвітлено вплив використання Big Data технологій на процес виборчих кампаній. Установлено, що технології, які

керуються даними (від англ. *Data-driven technologies*), є розповсюдженим засобом ефективних суспільних комунікацій, які спрямовані на досягнення мети певних політичних діячів. Серед інструментів трансформації політичних кампаній можна виокремити такі: збір та обробка персональних даних, відстеження інформаційного сліду в мережі Інтернет, побудова персоналізованих меседжів і психологічний вплив за допомогою цільової комунікації. Результати аналізу дослідження використання *Big Data* технологій як вплив на масову аудиторію дають змогу виокремити завдання кожної визначеної технології у формуванні масової opinii в суспільно-політичних відносинах. Потрібно враховувати також і те, що технології, які керуються даними, є частиною великого процесу координування свідомості людей і спрямування їх рішення в потрібному напрямі для певних політичних діячів. У статті проаналізовано політичні кампанії, у яких використовувалися технології, що керуються даними, та доведено, що політичні лідери використовують розвиток інформаційних технологій для маніпулювання свідомістю виборців, щоб аудиторія неусвідомлено приймала вигідне для певної політичної сили рішення.

Ключові слова: політична кампанія, *Big Data*, маніпулятивні технології, таргетування, моделювання.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Інформація є ключовим ресурсом політичних процесів. Її роль та значення сьогодні важко переоцінити. Із появою нових технологій, основною характеристикою яких є необмежене поширення даних та вільний доступ до інформації, постало питання необхідності зміни способів обробки й представлення публічної інформації для досягнення короткострокових цілей політичних партій і діячів. Сучасні кампанії використовують технології *Big Data*, які дають можливість розробляти бази даних, що містять відомості про громадян, для інформування виборчої стратегії й керування комунікативними заходами. Аналітика, основана на обробці об'ємних масивів даних та використанні обчислювальної техніки, стала невід'ємною частиною процесу ефективних виборчих кампаній. Проте зазначимо, що використання технологій збору й обробки великих масивів інформації дає змогу політикам впливати на прийняття рішень виборцями. Розробка науково-практичних і теоретичних засад трансформації політичних кампаній є на сьогодні ключовим фактором формування засобів для проведення політичних кампаній. Це зумовлює актуальність обраної нами проблематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років у цій сфері створено значну науково-теоретичну основу для продовження подальших досліджень інформаційних проблем. Ґрунтовні наукові дослідження інформаційної сфери провели такі вчені, як Краффорд, Мадден, Морозов, Нейлі, , Цузокрій, Черняк та ін.

Мета статті – розкриття й аналіз процесу трансформації політичних кампаній із використанням *Big Data* технологій.

2. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Під час дослідження використано, передусім, загальнонаукові методи: метод системного опису, який убачає синтез й аналіз фактичного матеріалу,

дедуктивний характер, метод класифікації та стратифікації явищ. Методика аналізу застосування технологій Big Data мала інтерпретативний характер (визначення значень стратегії й засобів їх вираження). Аналіз та синтез означає, що проаналізовано низку робіт дослідників у цій галузі, які керуються даними в політичному середовищі задля формування суспільної opinio. Індукція – це те, що в статті описано Big Data-технології та їх застосування, дедукція – з'ясовано, які технології застосовуються під час проведення політичних кампаній задля кращого впливу на масову аудиторію задля формування потрібної суспільної думки як вплив, урешті, на суспільно-політичні відносини. Усі методи, використані в статті, дали змогу розглянути об'єкт дослідження з різних сторін та виконати поставлені завдання.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виборча кампанія (політична кампанія) – сукупність цілеспрямованих послідовних зусиль, які докладаються протягом певного, визначеного законодавством проміжку часу, щоб реалізувати підтримку кандидата виборцями й забезпечити його перемогу в день виборів [1]. Ураховуючи вищесказане, бачимо, що первинна мета політичних кампаній – максимізувати ймовірність перемоги, тому кожен аспект цього процесу оцінюється можливою кількістю голосів виборців. Для досягнення цілей політичних кампаній, передусім, потрібно визначити виборчі технології, які являють собою сукупність політико-організаційних, інформаційних, пропагандистських та інших дій з метою приведення до влади певного політика, їх групи, політичної організації чи їх об'єднання [2]. Основою проведення виборчих кампаній є ефективна комунікація з електоратом. З огляду на те, що інформаційна революція та стрімкий розвиток новітніх технологій у ХХІ ст. спричинили виникнення нового, інформаційного суспільства – суспільства, у якому інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) мають суттєвий вплив на основні соціальні інститути й сфери життя, постало питання трансформації виборчих технологій для ефективного досягнення їхньої первинної мети.

Володіння інформацією стало одним із ключових чинників контролю над розв'язанням будь-яких проблем світової спільноти. Інформація – чинник, здатний призвести до великомасштабних аварій, військових конфліктів і поразки в них, дезорганізувати державне управління, фінансову систему, роботу наукових центрів тощо. Водночас володіння інформацією сприяє розвитку всіх сфер діяльності держави та суспільства. Потрібно зазначити, що Інтернет, мобільні телефони, гаджети, соціальні мережі типу Facebook породили новий тип електорату, нові механізми формування громадської думки, масу нових методів збору та аналізу даних про громадську думку. Саме тому збір, обробка та аналіз інформації стають основою ефективного проведення політичних кампаній.

З усього комплексу дій, які виконують кандидати та партії в процесі виборчих кампаній, особливу увагу звертаємо на розробку й застосування виборчих технологій, на способи підвищення їх ефективності. За умов жорсткої

конкуренції виборчі технології досить швидко змінюються. Тому також важливо визначити головні тенденції таких видозмін, щоб передбачити результати їх дії в майбутньому й удосконалити найдрібніші аспекти їх функціонування. Отже, дослідження проблеми ефективності виборчих технологій дасть змогу обґрунтувати найбільш дієві механізми завоювання електорального простору.

Появу великих даних (*від англ. Big Data*) як політичного питання можна розглядати як більш загальне вираження переходу від традиційних способів обробки інформації до технологічних завдяки розвитку передової аналітики, яка дає змогу брати ідеї з даних із нечуваною раніше швидкістю та точністю. Спираючись на роботу Карлоти Перес, історика технологій і економіки, можемо зазначити, що наявні піар-кампанії повинні інтегрувати технології останньої хвилі, якщо вони хочуть залишатися конкурентоспроможними [3], що означає трансформацію методів проведення виборчих кампаній. На сучасному етапі технологія великих даних має найбільший вплив на зміну підходів до реалізації передвиборчих кампаній.

Big Data стала потужним інструментом досягнення виборчих цілей політиків. Комплексні моделі аналізу інформації дають змогу кампаніям отримати більш точне розуміння виборців на рівні індивідуальних осіб або домашнього господарства, тоді як попередні кампанії зазвичай обмежувалися загальною демографічною характеристикою штату, округу або поштового індексу. Автор статті «Big Data a Big Win for Political Campaigns» Кахан Стерн, зазначає що політичні кампанії в сучасну епоху повинні покладатися на Big Data та розширені аналітичні методи їх обробки, щоб мати шанси досягти успіху [4]. Зазначимо, що ефективність виступає однією з найважливіших характеристик виборчих технологій. Під цим поняттям розуміємо співвідношення між позитивною віддачею від технології й витратами на її проектування, перевірку та впровадження, а також негативними наслідками від її реалізації. По суті, ефективність являє собою таку характеристику технології, що встановлює взаємозв'язок між цілями, результатами застосування технології й витратами на її реалізацію [5].

Технології Big Data дають можливість розробляти бази даних, що містять відомості про громадян, для інформування виборчої стратегії та керування комунікативними заходами. Аналітика, основана на обробці об'ємних масивів даних і використанні обчислювальної техніки, стала невід'ємною частиною процесу виборчих кампаній. Сучасні кампанії використовують дані виборців для побудови стратегій цільової комунікації та безпосереднього впливу на прийняття рішень виборцями. Аналітики даних кампанії на основі відомостей розробляють моделі й створюють прогнози на рівні окремих осіб. Це дає змогу спостерігати, як громадяни реалізують певну політичну поведінку, стан підтримки кандидатів, а також зміну підтримки виборців як реакцію на конкретні втручання кампанії.

Специфічним засобом, притаманним до використання технологій, які керуються даними, є мікротаргетування. Ця нова технологія дає змогу

кампаніям одночасно тактично націлювати кампанію на окремих осіб та прогнозувати оцінки просування кампаній, шляхи розвитку подій і кінцевої мети [6]. Аналіз великих масивів інформації допомагає кандидатам визначати стратегію доставки повідомлень, а також формувати зміст комунікації. Кандидати можуть звертатися до однієї й тієї самої теми різними способами, щоб привернути увагу різних аудиторій залежно від їх переваг і вірувань. Кандидати мають змогу поставити персоналізований контент через цифрові рекламні послуги, орієнтовані на вибори. Принцип роботи вищезгаданих технологій: використання реєстраційних даних виборців, щоб ідентифікувати людей за допомогою історії голосування або партійної належності, а потім надавати їм індивідуальні рекламні матеріали, що стосуються конкретних політичних питань або позицій, які представляють інтерес для виборця.

Ураховуючи, що у сфері політичної реклами таргетинг здійснюється за допомогою аналізу завчасно спроектованих баз інформації про виборців. Це поширена практика. Існує низка компаній, котрі займаються агрегацією величезного обсягу даних (від англ. *data points*) про всіх громадян певної, що мають право голосувати. Інтерес для таких компаній і команд кандидатів представляють якісні характеристики користувача (сім'я, достаток, спосіб життя, наявність автомобіля, подорожі), а не вік, стать і/або раса. Друге джерело – це «офлайн»-дані, наприклад, списки зареєстрованих виборців і прихильників, дані колишніх та поточних політичних кампаній, що включають волонтерів і благодійників. Чим більший обсяг даних кожного користувача й чим точніше вони зіставлені між собою, тим ефективніший прогноз поведінки користувачів і вибір релевантних рекламних повідомлень (онлайн-реклама та реклама в соціальних медіа). Розширені дані про користувача застосовуються в ході політичних кампаній уже протягом 5–8 років.

Одним із прикладів використання Big Data технологій у виборчих кампаніях є політична кампанія 44 президента США Барака Обами, що була проведена у 2012 р. Найважливішим досягненням цієї події є створення Narwhal – програми, яка об'єднала дані, зібрані з трьох джерел (цифрові, промислові та фінансові) в одну базу даних [7]. Аналітики, щоб використовувати широкий діапазон даних виборців, розбили його на різні сегменти, які представлено у вигляді інтерактивних графіків, діаграм тощо. Це дало змогу точно визначити потреби та бажання американського електорату та орієнтуватися на кожного виборця індивідуально. Ця система дала можливість налаштувати ефективну цільову комунікацію з електоратом і відслідковувати якість й ефективність кожного кроку політичної кампанії, використовуючи візуальні представлення для аналізу процесу кампанії. Завдяки цьому аналізу кожне цільове повідомлення давало змогу електорату відчувати себе важливою та цінною ланкою виборчого процесу, що збільшувало прихильність політичного діяча й максимізувало ефективність політичної кампанії [8].

Розуміння та правильне моделювання баз даних виборців кампанії впливає на середовище, яке кандидати використовують для поширення своїх повідомлень. Наприклад, телевізійні оголошення є загальною тактикою маркетингу, але дослідження показали, що третина виборців не переглядають

телевізійні програми щотижня, а 52 % переглядають онлайн-відео щотижня. Використовуючи Big Data для розуміння поведінки та переваг цільових виборців, кандидати можуть надавати контент на платформах, які виборці найчастіше застосовують, тим самим більш ефективно використовуючи ресурси кампанії, а також потенційно знижуючи витрати на агітаційні заходи [9]. Значення застосування мікрмаркетингу, побудованого на Big Data, стало широко цінуватись у проведенні політичних кампаній. Використання прогнозних балів та складний принцип обробки даних дає змогу кампаніям одночасно розширювати кількість зацікавленого населення й відсіювати виборців, які, згідно з аналізом, будуть неефективні й неактивні в день виборів.

Застосовуючи дані виборців, кампанії здатні точно передбачити, які громадяни підтримуватимуть своїх кандидатів. Проте передбачити, які громадяни виступають проти своїх кандидатів, – це значно важче завдання. Інформація про громадян, які займають активну позицію під час проведення політичних кампаній, отримують та підписуються на електронні розсилання листів, вступають у дискусії за/проти певних політичних сил, доступна для кампаній і може бути використана для охоплення інших громадян, котрі проявляють схожу поведінку. На відміну від цього, громадяни, які неактивно підтримують кампанію, залишають значно менший інформаційний слід, тому таргетування та моделювання поведінки таких виборців є складнішим завданням. Ця інформаційна асиметрія, імовірно, збільшує економічну ефективність мобілізації відомих прихильників щодо охоплення неприхильників. Оскільки основи баз даних виборців є офіційними файлами виборців зі штатів. Кампанії, зазвичай, мають набагато більше інформації про громадян, які проголосували й зареєстровані, ніж громадяни, які ніколи не голосували та не є зареєстровані.

Досліджуючи питання використання Big Data-технологій, ми змогли виокремити позитивні й негативні сторони впровадження великих даних у перебіг виборчих кампаній. До позитивних сторін застосування Big Data-технологій у виборчих кампаніях можна віднести:

- *Підвищення ефективності передвиборчих кампаній.* Ефективність виборчих кампаній значною мірою залежить від характеру забезпечення виборчими інформаційними ресурсами. Такі кампанії поділяються на мінімальні, достатні та кампанії з додатковими гарантіями. Мінімальні кампанії – слабо забезпечені ресурсами. Шанси на виграш у таких кампаніях можна мати, лише застосовуючи «дешеві» стратегії. Вартість такої кампанії визначається мінімальним набором заходів, потрібних для реалізації обраної стратегії. Достатні кампанії дають змогу реалізувати оптимальну для певного кандидата виборчу стратегію. Кампанія з додатковими гарантіями – це та сама достатня кампанія, але з розширеним набором заходів, які забезпечують додаткові голоси, порівняно з достатньою кампанією. Використання Big Data є шляхом забезпечення достатніх інформаційних ресурсів із додатковими гарантіями, що значно підвищує ефективність застосування політичних технологій і стратегій.

Персоналізованість агітаційної комунікації. Комунікація політичних діячів з електоратом є невід'ємним елементом проведення виборчих кампаній.

Технічний рівень інформаційно-комунікативних процесів пропонує наявність низки технічних засобів отримання, переробки й передачі інформації. Щодо цього інформаційна діяльність суб'єктів політики дає функціонування спеціальних організаційних структур, фахівців, банків даних, мереж і технологій зберігання й передачі інформації, значення яких полягає в їх здатності без змін, зволікання, у потрібному напрямку передати певне повідомлення. Big Data відкриває доступ до механізмів збору, аналізу, зберігання, вилучення та передачі політичної інформації за специфічними каналами комунікації за допомогою інформаційно-технічних структур і систем, комп'ютерних мереж, засобів мобільного зв'язку, баз і банків даних суб'єкта. Використання цих каналів дає змогу державним діячам здійснювати безперервну комунікацію зі своїми громадянами під час політичних кампаній. Важливою характеристикою політичної комунікації є інфлуентальний рівень інформаційно-комунікативних відносин, який розкриває ступінь впливу інформації на свідомість людини, оскільки саме на цьому рівні визначаються джерело, передумови і фактори ефективності мають місце на інформаційному ринку ідей, поглядів та уявлень. Використовуючи технологію мікротаргетингу, основу на базах даних Big Data, політичні кампанії адаптують персоналізованість комунікації, смислові та часові параметри подачі інформації, ураховують особливості аудиторії, для якої передаються повідомлення, орієнтуються на панівні традиції, звичаї, ідеали, цінності в суспільстві.

- *Економічність використання ресурсів.* Проведення агітаційних заходів характеризується значними витратами коштів та ресурсів. Політики часто хочуть звернутися до всього населення, що є поширеною пасткою. Намагатися це зробити у виборчій кампанії – це марнування грошових ресурсів й енергії. Партія має визначити, де саме мешкають її виборці та який саме її електорат. Однак ступінь, ефективності залежить від засобів, котрі політики мають у своєму розпорядженні задля залучення цих мікрогруп. Це включатиме часто дорогі канали спілкування, такі як пряма пошта, реклама в спеціальних виданнях, культурні заходи чи специфічні телепрограми. Головним правилом є намагання зробити це особистісним. Розробка баз даних Big Data, оплата аналітиків та штату працівників Data Science є вартісним питанням, проте виключає витрати коштів на неефективну діяльність.

До негативних сторін використання Big Data-технологій у виборчих кампаніях належать такі чинники:

- *Безпека збереження персональних даних виборців.* Бази даних, що містять великі масиви відомостей про громадян, створені для політичних кампаній, є секретними та надійно захищеними й зазвичай використовуються лише в політичних цілях, проте немає жодної гарантії, що персональні дані будуть надійно захищені від зловмисників та хакерів.

- *Цифровий розрив.* Застосування Big Data-технологій у політичних кампаніях можливе лише в країнах із тотальною інтернетизацією. Тому політичні діячі тільки у високорозвинутих країнах станом на сьогодні мають можливість користуватися перевагами Big Data. Технології Big Data будуть ефективними лише тоді, коли їх застосування поєднувати з традиційними

«польовими структурами», щоб уключати для аналізу настрої тих людей, які перебувають оффлайн. Цілком логічно, що спочатку технології Big Data поширюватимуться у великих містах, де слабо працюють традиційні методи «польових» агітаційних заходів

- *Порушення приватності виборців та нав'язування «правильних» рішень.*

За своїм соціальним впливом система приватності є життєво важливою для роботи демократичного виборчого процесу. Демократія передбачає, що індивідуальний громадянин буде активним і самостійно братиме участь у прийнятті рішень та функціонування інститутів суспільства. Big Data збирає неймовірну кількість інформації, що стосується приватного життя виборців, яку б воліли зберігати в таємниці. Кампанії використовують дані виборця для мікронацілювання, піддаючи цим виборців певній формі політичного нагляду, моніторингу та відстеження.

Як бачимо, на сьогодні Big Data-технології становлять стільки ж проблем, для політичних кампаній, скільки ж приносить користі. Хоча аналітика Big Data пропонує неймовірні можливості для зменшення неефективності, покращення прийняття рішень та підвищення прозорості, залишається занепокоєння проблемою впливу цих нових технологій на такі питання, як конфіденційність, рівність і правомірність використання персональних даних. Політична комунікація стала високотехнологізованою й власне перетворилася на своєрідну технологію. Передвиборча кампанія Барака Обама 2012 р. є чудовим прикладом того, як можна використовувати дані, щоб досягти конкурентоспроможних переваг у виборчих кампаніях політиків. Big Data технології допомогли охопити індивідуальність кожного виборця та створити ілюзію цінності кожної людини як особи, що спроможна змінити хід розвитку подій.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, політичні кампанії використовують аналітику Big Data для побудови прогнозованих моделей і налаштування мікротаргетингової комунікації. Новітні технології допомагають кандидатам визначати стратегію доставки повідомлень, а також формувати зміст комунікації. Моделювання відомостей дає змогу більш точно прослідкувати поведінку виборців та аналізувати дані, що робить проведення виборчих кампаній більш теоретично й практично обґрунтованим.

Перспективою дослідження є питання маніпуляції виборцями за допомогою технологій, що керуються даними впливу цих нових технологій на такі питання, як конфіденційність, рівність і правомірність використання персональних даних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кирилук, Ф. М., Конверський, А. Є. (2004). Політологія: навч.-метод. комплекс. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 697 с.
2. Мокан, Василь. Ефективність виборчих технологій та їх ресурсне забезпечення. URL: <http://upgroup.org.ua/efektivnist-viborchih-tehnologiy-ta-yih-resursne-zabezpechennya/>

3. Перес, Карлота (2011). *Технологические революции и финансовый капитал*, Москва.
4. Chanan, Stern. Big Data a Big Win for Political Campaigns. URL: http://www2.rmcil.edu/dataanalytics/v2017/papers/Stern_Big_Data_a_Win.pdf
5. Наріжний, Д. Ю. (2004). Аналіз політичних технологій та особливостей їх застосування в транзитивному суспільстві (Дис. ... канд.політ.наук: 23.00.02). Дніпропетровськ, 265с.
6. Nate, Silver. Prediction is a really important tool, it's not a game. URL: <https://www.theguardian.com/world/2013/may/03/nate-silver-prediction-important-tool>
7. David, W. Nickerson, Todd Rogers. Political Campaigns and Big Data. URL: https://scholar.harvard.edu/files/todd_rogers/files/political_campaigns_and_big_data_0.pdf
8. Malcom, A. Obama's VP choice imminent via website, e-mail, text message. URL: <http://latimesblogs.latimes.com/washington/2008/08/obama-vp.html>
9. Ansolabehere, Stephen and Eitan Hersh (2012). Validation: What Big Data Reveal About Survey Misreporting and the Real Electorate. *Political Analysis*, 20(4), 437-459.

THE TRANSFORMATION OF POLITICAL CAMPAIGNS IN THE ERA OF BIG DATA TECHNOLOGIES

The article presents the practical bases of the use of the latest Big Data technologies in political campaigns conducting. The impact of Big Data technologies on election campaigns process is highlighted. It is established that data-driven technologies are a widespread means of effective public communication aimed at achieving the goals of certain political figures. The tools for transforming political campaigns include the following: collection and processing of personal data, tracking of information trail on the Internet, building personalized messages and psychological impact through targeted communication. The results of the analysis of the use of Big Data technologies as a tool of impact on the mass audience, allow distinguishing the tasks of each identified technology. It should also be admitted that data-driven technologies are part of the process of coordinating people's minds and directing them in the right direction for certain policymakers. This article analyzes political campaigns that use data-driven technologies and shows that political leaders use information technologies to win voters' consciousness.

REFERENCES

1. Kyryliuk, F. M., Konverskyi, A. Ie. (2004). *Politolohiia: Navchalno-metodychnyi kompleks*. Kyiv: Kyivskiy nats. un-t im. T. Shevchenka, 697 p.
2. Mokan, Vasyl. Efektyvnist vyborchikh tekhnolohii ta yikh resursne zabezpechennia. URL: <http://upgroup.org.ua/efektivnist-viborchih-tehnologiy-ta-yih-resursne-zabezpechennya/>
3. Peres, Karlota (2011). *Tekhnolohyeheskye revoliutsyy u fynansovoi kapytal*. Moskva.
4. Chanan, Stern. Big Data a Big Win for Political Campaigns. URL: http://www2.rmcil.edu/dataanalytics/v2017/papers/Stern_Big_Data_a_Win.pdf
5. Narizhnyi, D. Iu. (2004). Analiz politychnykh tekhnolohii ta osoblyvostei yikh zastosuvannia v tranzytyvnomu suspilstvi (Dys. ... kand.polit.nauk: 23.00.02). Dnipropetrovsk, 265s.
6. Nate, Silver. Prediction is a really important tool, it's not a game. URL: <https://www.theguardian.com/world/2013/may/03/nate-silver-prediction-important-tool>
7. David, W. Nickerson, Todd Rogers. Political Campaigns and Big Data. URL: https://scholar.harvard.edu/files/todd_rogers/files/political_campaigns_and_big_data_0.pdf
8. Malcom, A. Obama's VP choice imminent via website, e-mail, text message. URL: <http://latimesblogs.latimes.com/washington/2008/08/obama-vp.html>
9. Ansolabehere, Stephen and Eitan Hersh (2012). Validation: What Big Data Reveal About Survey Misreporting and the Real Electorate. *Political Analysis*, 20(4), 437-459.

Наукове видання

**МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ,
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ
ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ**

**№ 2(6)
2019**

*Редактор і коректор: Г. О. Дробот
Технічний редактор: І. С. Савицька*

Формат 60×84¹/₁₆. Обсяг 7,78 ум. друк. арк., 7,34 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр. Зам. 110.
Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.